

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ

Επιθεώρηση

ΑΔΙΣΠΟ

- Θερμοπύλες - Αρτεμίσιο
Μία Διακλαδική Επιχείρηση το 480 π.Χ.;
"Υπέρ Λεωνίδα"

- Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου

- Στρες Μάχης: Μακρά Ιστορία Σύγχρονη Έρευνα

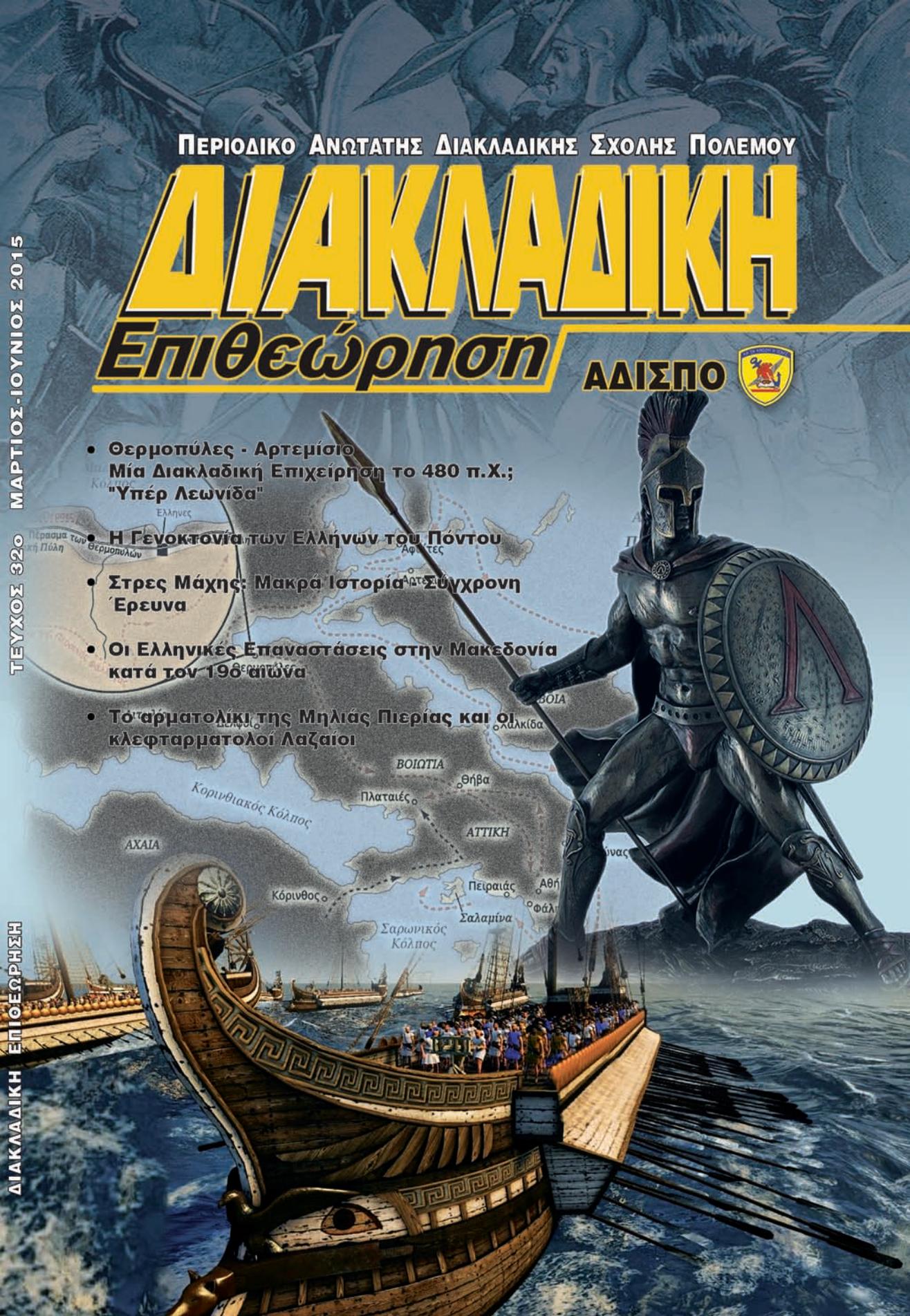
- Οι Ελληνικές Επανάστασεις στην Μακεδονία κατά τον 19ο αιώνα

- Το Άρματολοικό της Μηλίας Πιερίας και οι κλεφταρματολοί Λαζαίοι

ΤΕΥΧΟΣ 320 ΜΑΡΤΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2015

ΤΕΥΧΟΣ 320

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ Επιθεώρηση

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Τμηματάρχης Τμήματος Μελετών
Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμιτσιώτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Υποστράτηγος Νικόλαος Ράμμος
Σμχος (Ι) Γεώργιος Σαββαΐδης
Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμιτσιώτης
Πηχης Ιωάννης Σαλιάρης ΠΝ
Σμχος (ΙΕ) Νικόλαος Χατζηνικολάου
ΜΥ Ελευθερία Καρατσίν

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

ΜΥ Ελευθερία Καρατσίν

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Αλχίας (ΠΖ) Ελένη Κισκίνη

ΕΠΙΛΟΓΗ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΑΣ

ΜΥ Ελευθερία Καρατσίν

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμιτσιώτης

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Υποστράτηγος Νικόλαος Ράμμος
Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ,
Πηχης Σαλιάρης Ιωάννης ΠΝ
Εκπαιδευτής-Υπασιπστής του Διοικητού
της ΑΔΙΣΠΟ,
Κωνσταντίνος Φωτιάδης
Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε. Φλώρινας του Π.Δ.Μ.,
Δρ. Παύλος Αχ. Νταφούλης
Αρχίατρος - Ψυχίατρος,
Ασμχος (Ι) Χαρίτων Χαρούσης
Εκπαιδευτής ΕΔΑΠ ΑΔΙΣΠΟ,
Γεώργιος Μ. Χανδόλιας
Εκπαιδευτικός

ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στη Διακλαδική Επιθεώρηση δημοσιούνται:

α. Επιστημονικές εργασίες και διαλέξεις των Σπουδαστών της Σχολής, ομιλίες της Ηγεσίας του ΥΕΘΑ, που αφορούν τις ΕΔ, Καθηγητών Πανεπιστημίων και γενικά Πνευματικών Προσωπικοτήτων, για θέματα Διακλαδικού ενδιαφέροντος, Στρατηγικής, Γεωπολιτικής και Διεθνών Σχέσεων.

β. Συμπεράσματα ή αποσπάσματα από σεμινάρια, ημερίδες και διημερίδες, που διοργανώνει η Σχολή.

γ. Εκπαιδευτικές και λοιπές δραστηριότητες της Σχολής.

Οι εργασίες πρέπει να περιλαμβάνουν πλήρη επιστημονική τεκμηρίωση - βιβλιογραφία, να αναφέρουν πλήρως τα στοιχεία του συγγραφέα και να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις.

Δε δημοσιούνται εργασίες που περιέχουν διαβαθμισμένες πληροφορίες, εργασίες που δεν τεκμηριώνεται το περιεχόμενό τους και έχουν αιχμές πολιτικής φύσεως ή μη ευπρεπείς εκφράσεις.

Δημοσίευση εργασίας δε σημαίνει αποδοχή απόψεων του συγγραφέα της από την ΑΔΙΣΠΟ.

Οι βιβλιογραφικές σημειώσεις πρέπει να έχουν ενιαία αριθμηση, να βρίσκονται στο τέλος του άρθρου και να δίνονται ως εξής: Ονοματεπώνυμο συγγραφέα, Τίτλος βιβλίου και υπότιτλος, Εκδοτικός οίκος, Έτος έκδοσης, Σελίδα.

Οι μελέτες στρατηγικού και γεωπολιτικού περιεχομένου πρέπει να συνοδεύονται και από σχετικούς χάρτες και σχεδιαγράμματα.

Η οποιαδήποτε εργασία πρέπει να παραδίδεται σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

Δεν επιστρέφεται το υλικό, ανεξάρτητα αν δημοσιευθεί ή όχι.

Το περιοδικό "Διακλαδική Επιθεώρηση"
δημοσιεύεται και στο διαδίκτυο
www.adispo.gr

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (ΤΥΕΣ)

ΔΙΑΝΟΜΗ

Υπουργεία, Πρεσβείες, Προξενεία, Μουσεία, Γενικά Επιτελεία,
Στρατιωτικοί Σχηματισμοί, ΓΕΕΦ, ΣΕΘΑ,
Στρατιωτικές Σχολές,
Σπουδαστές ΑΔΙΣΠΟ,
ΑΕΙ, Ινστιτούτα και Ερευνητικά Ιδρύματα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Γεωργικής Σχολής 29, ΤΚ 55535 Θεσσαλονίκη

Τηλ. 2310 472603, FAX 2310 471710

e-mail: info@adispo.gr

Πρόλογος

του Υποστρατήγου Νικόλαου Ράμμου
Διοικητή Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

"Το μόνο πράγμα που μας διδάσκει η ιστορία είναι
ότι τίποτε δεν μας διδάσκει η ιστορία."

Αγαπητοί αναγνώστες,

το γνωμικό του Friedrich Hegel, παραμένει επίκαιρο παρόλο τον αιώνα που μεσολάβησε· αναφέρεται δε στην εγγενή αδυναμία του ανθρώπου να δει πέρα από την απαστράπτουσα, ραγδαία και αλματώδη τεχνολογική εξέλιξη και εν τέλει να αναγνωρίσει ότι:

*«Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων
ὡς ἐστίν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἐστίν».*

ὡπως σοφότερα μισό περίπου αιώνα προ Χριστού ισχυριζόταν ο Πρωταγόρας. Συγκεκριμένα η αδυναμία ἐγκείται στο να αναγνωρισθεί ότι η ανθρώπινη φύση αποτελεί τον κοινό διαχρονικά παρονομαστή των προβλημάτων και προβληματισμών των ανθρώπων και ενώ βέβαια διευκολύνει στην επίλυση η τεχνολογία, αυτή η επίλυση συμβαίνει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι αντιμετωπίζεται επαρκώς ικανοποιητικά ο ανθρώπινος παράγοντας.

Για να νικηθεί ένας στρατός, για να λήξει ένας πόλεμος, δεν αρκεί να νικηθούν τα όπλα του αντιπάλου· απαιτείται ως αναγκαία και ικανή συνθήκη να ηττηθεί η θέληση του αντιπάλου για συνέχιση του αγώνα και η ήττα των όπλων του αποτελεί μόνο ένα τμήμα αυτού.

Είναι δεδομένο ότι για την αντιμετώπιση του ανθρωπίνου παράγοντα δεν απαιτείται ιδιαίτερος αυτοσχεδιασμός αφού είναι στατιστικά βέβαιο ότι αντίστοιχα προβλήματα παρουσιάστηκαν σε κάποιο κοντινό ή και μακρινό παρελθόν. Μόνη δυσκολία είναι το να γνωρίζουμε για το πρόβλημα και να υπάρχουν επαρκή στοιχεία για μία ικανοποιητική (κατά προτίμηση) ή άλλη αντιμετώπισή του. Η αξία των εμπειριών αυτών, δεδομένου ότι τα προβλήματα στην ανθρώπινη τους διάσταση δεν επιλύονται σύμφωνα με αλγοριθμικές επιταγές, είναι ιδιαίτερα υψηλή. Με αυτόν λοιπόν τον προσανατολισμό συνετάχθη το παρόν τεύχος και ξεκινάει με την αναζήτηση σύγχρονων εννοιών σε παλιές ιστορίες!

Καλή ανάγνωση.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Υποστράτηγος Νικόλαος ΡΑΜΜΟΣ γεννήθηκε στα Γρεβενά τον Αύγουστο του 1961. Εισήχθη στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1979 και απεφοίτησε το 1983 οπότε και ονομάστηκε Ανθυπίαρχος. Έχει υπηρετήσει σε μονάδες Όπλων ΤΘ και σε επιτελεία σχηματισμών Ταξιαρχίας και Μεραρχίας. Έχει διατελέσει Διοικητής Δ'ΕΑΝ, Υποδιοικητής 30 ΜΙΚ ΤΑΞ, Διευθυντής Έδρας Ειδικών Επιχειρήσεων Ειδικών Όπλων (ΕΕΕΕΟ) της ΣΔΙΕΠ και Διοικητής ΣΔΙΕΠ επί 4ετία (2011-2015).

Έχει αποφοιτήσει από όλα τα σχολεία των Όπλων ΤΘ, την Ανωτάτη Σχολή Πολέμου (ΑΣΠ), την Ακαδημία Πολέμου Γερμανίας, την Διακλαδική Σχολή Επιτελών Άμυνας (ΔΣΕΑ) και την Σχολή Εθνικής Άμυνας (ΣΕΘΑ). Έχει τιμηθεί με όλα τα προβλεπόμενα μετάλλια για τον βαθμό του. Είναι έγγαμος και έχει δύο κόρες.

Περιεχόμενα

Παράδοση-Παραλαβή Διοικήσεως ΑΔΙΣΠΟ

Ημερήσια διαταγή παραδίδοντας Διοικητού Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) Αντιναυάρχου Σπυρίδωνα Δημητρίου ΠΝ

Ημερήσια διαταγή παραλαμβάνοντας Διοικητού Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) Υποστρατήγου Νικολάου Ράμμου

3

Δημοσιεύσεις Στελεχών και Συνεργατών Σχολής

Θερμοπύλες - Αρτεμίσιο

Μία Διακλαδική Επιχείρηση το 480 π.Χ. ;

Προλεγόμενα του Υποστρατήγου Νικολάου Ράμμου, Διοικητού της ΑΔΙΣΠΟ 4

Υπέρ Λεωνίδα

του Franz Milthner, (Μετάφραση του Πχη Σαλιάρη Ιωάννη ΠΝ, χωρίς παραπομπές) 5

Υπέρ Λεωνίδα

Διαχρονικά διδάγματα στρατηγικής σκέψης όπως εφαρμόστηκαν στις Θερμοπύλες: μία αντιστοίχιση των προβαλλομένων στο δοκίμιο του Franz Milthner αρετών με σύγχρονες έννοιες στρατιωτικής-στρατηγικής σκέψης.

του Πχη Ιωάννη Σαλιάρη ΠΝ, Εκπαιδευτού Έδρας Διακλαδικού Αμυντικού Προσανατολισμού και Υπασιπιστή του Διοικητή της ΑΔΙΣΠΟ 13

"Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου"

του Κωνσταντίνου Φωτιάδη, Καθηγητή του Π.Τ.Δ.Ε. Φλώρινας του Π.Δ.Μ. 19

"Στρες Μάχης: Μακρά Ιστορία - Σύγχρονη Έρευνα"

του Αρχιάτρου - Ψυχιάτρου, Δρ. Παύλου Αχ. Νταφούλη 47

"Οι Ελληνικές Επαναστάσεις στην Μακεδονία κατά τον 19ο αιώνα"

του Ασημου (Ι) Χαρίτωνος Χαρούση, Εκπαιδευτού Έδρας Διακλαδικού Αμυντικού Προσανατολισμού ΑΔΙΣΠΟ 65

"Το αρματολίκι της Μηλιάς Πιερίας και οι κλεφταρματολοί Λαζαίοι"

του Γεώργιου Μ. Χανδόλια, Εκπαιδευτικού 85

Δραστηριότητες ΑΔΙΣΠΟ

Παράδοση-Παραλαβή Διοικήσεως ΑΔΙΣΠΟ

95

Επίσκεψη ΥΦΕΘΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

96

Επίσκεψη Α/ΓΕΕΘΑ στο ΔΙΣΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ

97

Επίσκεψη Α/ΓΕΕΦ στην ΑΔΙΣΠΟ

99

Επισκέψεις Α/ΓΕΝ και Α/ΓΕΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

100

Επισκέψεις Α/ΤΑ και Α/Σ στην ΑΔΙΣΠΟ

101

Επισκέψεις Α/ΠΣ, Εκπρ. Γεν. Επιθ. ΕΛ.ΑΣ
Β. Ελλάδος και Γεν. Επιθ. ΛΣ ΕΛ.ΑΚΤ.
στην ΑΔΙΣΠΟ

102

103

Ημερίδα ΑΔΙΣΠΟ
Θέμα: Διαχείριση Stress Μάχης

105

Εκπαιδευτικές Επισκέψεις 12ης ΕΣ

107

Κοινωνική Δράση ΑΔΙΣΠΟ

108

Η Βιβλιοθήκη μας

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΔΙΣΠΟ

Ίδρυση της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ)

Με απόφαση του Υφυπουργού Εθνικής Άμυνας (Φ.022/27/158782/Σ.4405/25 Ιουλ 2003/ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ΔΙΔΥΠ&ΟΡΓ.) συγκροτήθηκε η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου (Α.Δι.Σ.Πο). Στις 1 Οκτ 2003 εκδόθηκε ο Νόμος υπ' αριθ. 3186 (ΦΕΚ230/Τεύχος Πρώτο) για την ίδρυση της Α.Δι.Σ.Πο.

Ως ημερομηνία έναρξης λειτουργίας της Σχολής καθορίστηκε η 9η Σεπ 2003, ημερομηνία κατά την οποία εκλήθη να φοιτήσει η 1η Εκπαιδευτική Σειρά (Ε.Σ)

Στις 27 Οκτ 2003 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της Σχολής με την παρουσία της Πολιτικής και Στρατιωτικής Ηγεσίας του ΥΕΘΑ.

Έδρα της Σχολής

Η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου έχει την έδρα της στο στρατόπεδο "Ταξιάρχου Λασκαρίδη Κωνσταντίνου" στη Θεσσαλονίκη, όπου μέχρι το έτος 2003 λειτουργούσε η Ανωτέρα Σχολή Πολέμου του Στρατού Ήερās (ΑΣΠ).

Έμβλημα της Σχολής

Το έμβλημα της Σχολής αποτελείται από το έμβλημα του ΓΕΕΘΑ με τα σύμβολα των 3 Κλάδων, με την προσθήκη ενός βιβλίου και ενός ξίφους που κόβει τον "Γόρδιο Δεσμό", που συμβολίζουν τη δύναμη και την αποφασιστικότητα που δίδει η γνώση για την επίλυση παντός προβλήματος. Στο επάνω μέρος του εμβλήματος φέρεται η επιγραφή "ΕΝ ΤΗ ΕΝΩΣΕΙ Η ΙΣΧΥΣ" για να τονίσει το διακλαδικό χαρακτήρα της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου.

Ημερήσια διαταγή παραδίδοντας Διοικητού Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) Αντιναυάρχου Σπυρίδωνα Δημητρίου ΠΝ

Σε εκτέλεση σχετικής διαταγής, παραδίδω σήμερα τα καθήκοντα του Διοικητού της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου στον Υποστράτηγο Ράμμο Νικόλαο.

Κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δώδεκα μηνών, έχοντας ως στόχο την αναβάθμιση της παρεχόμενης εκπαίδευσης των σπουδαστών, και την αναδιοργάνωση της Σχολής, προκειμένου εναρμονισθεί με τα νέα δεδομένα και να καταστεί περισσότερο λειτουργική και ευέλικτη, βρεθήκαμε αντιμέτωποι με νέες προκλήσεις. Μερικές εξ αυτών, επιγραμματικά, αναφέρονται ακολούθως:

Η σύναψη συμφωνίας και η έναρξη συνεργασίας με το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, με την οποία δίδεται ήδη η δυνατότητα στους σπουδαστές της ΑΔΙΣΠΟ, παράλληλα με τη φοίτησή τους στη Σχολή, να αποκτούν τίτλο μεταπτυχιακών σπουδών στις "Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια".

Η σύναψη συμφωνίας με το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, για την ίδρυση επώνυμης έδρας με την ονομασία "Θουκιδίδης - Έδρα ΓΕΕΘΑ στις Στρατηγικές Σπουδές"

Η αναθεώρηση του Οργανισμού της Σχολής, με σκοπό την εκπλήρωση της αποστολής της Σχολής κατά την επόμενη δεκαετία.

Η δημιουργία Αγγλόφωνου Διεθνούς Σχολείου Επιχειρησιακής Σχεδίασης, το οποίο πρόκειται να λειτουργήσει για πρώτη φορά τον Μάιο 2015, με σκοπό να εκπαιδεύει Αξιωματικούς ξένων χωρών.

Παραδίδοντας σήμερα τα καθήκοντά μου, αισθάνομαι ικανοποιημένος διότι ο χρόνος που πέρασε ήταν απόλυτα δημιουργικός, και αυτό χάρη στην εργατικότητα, στην υπευθυνότητα, στην ευσυνειδησία και στον επαγγελματισμό όλων εσάς που υπηρετείτε στη Σχολή. Όσα επιτεύχθηκαν τη χρονιά αυτή, είναι αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας, και για το λόγο αυτό αισθάνομαι την ανάγκη να σας ευχαριστήσω θερμά.

Επιπρόσθετα θέλω να ευχαριστήσω τους άμεσους συνεργάτες μου, τους Διευθυντές και Τμηματάρχες της Σχολής και ιδιαίτερα τον Υποδιοικητή Ταξίαρχο Κωνσταντίνο Κούτρα, για το πνεύμα άριστης συνεργασίας που επέδειξε, τον υψηλό επαγγελματισμό, την αποτελεσματικότητα και το ήθος του.

Σπουδαστές της ΑΔΙΣΠΟ,

Σας προτρέπω να επιδιώξετε τη μόρφωση και την πρόοδο απορρίπτοντας τη μετριότητα και την ήσσονα προσπάθεια, αναβαθμίζοντας συνεχώς το επίπεδό σας, προκειμένου να προετοιμάσετε τους εαυτούς σας να ηγηθείτε, γιατί γι' αυτό προορίζεσθε.

Στον παραλαμβάνοντα Διοικητή εύχομαι καλή επιτυχία στην εκτέλεση των καθηκόντων του και τον διαβεβαιώνω ότι από την νέα μου θέση ως Υπαρχηγός ΓΕΕΘΑ, θα συνεχίσω να παρακολουθώ και να συνδράμω στις προσπάθειες της Σχολής για την περαιτέρω αναβάθμιση της.

Σας αποχαιρετώ με τις καλύτερες αναμνήσεις και εύχομαι σε όλους σας, υγεία δύναμη και ευτυχία.

Ημερήσια διαταγή παραλαμβάνοντας Διοικητού Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) Υποστράτηγου Νικόλαου Ράμμου

Αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί, Στρατευμένοι και Πολιτικό Προσωπικό της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου.

Σε εκτέλεση σχετικής Δγης της Ιεραρχίας αναλαμβάνω σήμερα την Διοίκηση της Σχολής από τον Αντιναύαρχο Σπυρίδωνα Δημητρίου ΠΝ.

Έχοντας πλήρη συναίσθηση της τιμής που μου έγινε υπόσχομαι να καταβάλλω κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου η Σχολή να επιτύχει στην αποστολή της.

Η συνέχιση της αναβαθμίσεως της εκπαίδευσως και η περαιτέρω εμπέδωση της διακλαδικότητας θα αποτελέσουν τους σημαντικότερους στόχους για τον επόμενο χρόνο. Επιπλέον θα συνεχισθεί και θα δοθεί έμφαση στην συνεργασία με τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Πόλεώς μας προκειμένου οι σπουδαστές της Σχολής να λάβουν μια πολύπλευρη εκπαίδευση και να αποκτήσουν τα εφόδια εκείνα που θα τους επιτρέψουν να ανταποκριθούν στις προκλήσεις του μέλλοντος.

Η φοίτηση στην Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου αποτελεί ένα σημαντικό βήμα στην σταδιοδρομία κάθε Αξιωματικού. Γι' αυτό οι σπουδαστές πρέπει να εκμεταλλευθούν στο έπακρον την παραμονή τους στη Σχολή, να αποκομίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη, να βελτιώσουν τις επιτελικές και διοικητικές τους δεξιότητες ώστε να ανταποκριθούν στο δύσκολο έργο που τους περιμένει μετά την αποφοίτησή τους.

Στην προσπάθειά τους αυτή θα έχουν την αμέριστη συμπαράσταση της Σχολής. Με την καθοδήγηση του εξάιρετου εκπαιδευτικού προσωπικού και την υποστήριξη όλων μας είμαι σίγουρος ότι οι τεθέντες στόχοι θα επιτευχθούν.

Με την βεβαιότητα ότι όλοι θα ανταποκριθείτε κατ' άριστο τρόπο στα καθήκοντά σας, σας εύχομαι καλή επιτυχία στο έργο σας.

Στον απερχόμενο Διοικητή, Αντιναύαρχο Σπυρίδωνα Δημητρίου ΠΝ, Υπαρχηγό του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας εύχομαι ολόψυχα υγεία, οικογενειακή και ατομική ευτυχία και καλή επιτυχία στα νέα του καθήκοντα και είμαι σίγουρος πως από τη θέση του ως προϊστάμενος της Σχολής θα σταθεί αρωγός στο έργο της.

ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ - ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ

Μία Διακλαδική Επιχείρηση το 480 π.Χ. ;

Προλεγόμενα του Υποστράτηγου Νικόλαου Ράμμου, Διοικητού της ΑΔΙΣΠΟ

Ευρισκόμενος στο Αμβούργο της Γερμανίας κατά τα έτη 1998 - 2000, ως σπουδαστής της Ακαδημίας Πολέμου FueAk των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων και συλλέγοντας στοιχεία για την εκπόνηση της διατριβής μου επισκέφθηκα την εξαιρετική ομολογουμένως βιβλιοθήκη της Ακαδημίας - βιβλιοθήκη που πρέπει να έχει κάθε "σοβαρό" εκπαιδευτικό ίδρυμα αν θέλει να ονομάζεται "σοβαρό" - εξυπακούεται και οι Στρατιωτικές Σχολές - όπου και εντυπωσιάστηκα τόσο για τον αριθμό των συγγραμμάτων της όσο και για την οργάνωσή της. Το θέμα της διατριβής μου ήταν "Ο Αγώνας μέχρι τέλους. Ανοησία ή υποθήκη για το μέλλον; Μία ερμηνεία σε σχέση με την μάχη των Θερμοπυλών", και εξέταζε τη συμπεριφορά του Στρατιώτη στη Μάχη. Ερευνώντας λοιπόν την πλούσια βιβλιογραφία που υπήρχε, έπεσα πάνω σε μερικά άρθρα-δημοσιεύματα για το θέμα μου τα οποία πραγματικά με εντυπωσίασαν. Ανακάλυψα, με πίκρα μπορώ να πω, πως στην περίοδο του μεσοπολέμου την ώρα που εμείς μαζεύαμε τα κομμάτια μας από την μικρασιατική καταστροφή και οι εσωτερικές έριδες έφταναν στο αποκορύφωμά τους, οι ξένοι και ιδιαίτερος οι Γερμανοί, μελετούσαν - ερευνούσαν σε βάθος την Αρχαία Ελληνική Ιστορία, δημοσίευαν τις απόψεις τους, διαφωνούσαν έντονα για μερικά θέματα και γενικά έκαναν κάτι που πολύ λίγοι Έλληνες γνώριζαν. Είχαν αναλύσει και εμβαθύνει τόσο πολύ σε γεγονότα που πραγματικά απόρησα πως εμείς δεν τα είχαμε σκεφτεί. Αναφορικά δε με την μάχη των Θερμοπυλών δύο πράγματα μου έκαναν εντύπωση. Πρώτον διαπίστωσα πως υπήρχε μια έντονη αντιπαράθεση με εκατέρωθεν επιχειρήματα για το αν η θυσία του Λεωνίδα ήταν μία πράξη άσκοπη ή αν είχε κάποια λογική και δεύτερον ως παρεπόμενο του πρώτου πως υπήρχαν άνθρωποι που συνέδεαν άμεσα την μάχη των Θερμοπυλών με τη ναυμαχία στο Αρτεμίσιο κάτι στο οποίο εμείς δεν δίνουμε ιδιαίτερη σημασία κυρίως λόγω του γεγονότος πως η "αίγλη της μάχης των Θερμοπυλών και το "Μολών Λαβέ" του Λεωνίδα" επισκιάζει όλα τα άλλα. Αναλύοντας λοιπόν κάποιος προσεκτικά την όλη επιχείρηση, σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα, και μένοντας καθαρά στο

επιχειρησιακό κομμάτι αντιλαμβάνεται αμέσως ότι διεξήχθη μια συντονισμένη διακλαδική επιχείρηση που συμμετείχαν ο Στρατός που αμύνονταν στις Θερμοπύλες με επικεφαλής τον Λεωνίδα και ο Στόλος των Ελλήνων που ναυμάχησε στο Αρτεμίσιο. Αποδεικνύεται πως οι αρχαίοι ημών πρόγονοι, έκαναν ήδη πράξη αυτά που εμείς οι σύγχρονοι, πομπω-

δώς, παρουσιάζουμε σαν "εφεύρεση" των τελευταίων χρόνων. Ανέπτυξαν διαδικασίες, τακτικές, επικοινωνίες, ανταλλαγές συνδέσμων πράγματα που σήμερα είναι ζητούμενα στην περιβόητη "διακλαδικότητα". Παρακάτω παρουσιάζεται μια μετάφραση - απόδοση του κειμένου Pro Leonida (Υπέρ Λεωνίδα) του Franz Miltner, που δημοσιεύθηκε στο KLIO στην Λειψία το 1935, από τον Πλωτάρχη Ιωάννη Σαλιάρη ΠΝ, απόφοιτο επίσης της FueAk και στην συνέχεια ανάλυση από τον ίδιο, υπό το πρίσμα των συγχρόνων εννοιών στρατιωτικών - στρατηγικών σκέψεων, της διεξαχθείσης επιχειρήσεως.

Υπέρ Λεωνίδα

του Franz Miltner¹, (Μετάφραση του Πχη Σαλιάρη Ιωάννη ΠΝ, χωρίς παραπομπές)

Όταν ο Beloch² έγραφε ότι το μοναδικό κέρδος στις Θερμοπύλες ήταν ότι ο ενωμένος στρατός των Ελλήνων "απελευθερώθηκε" από έναν άχρηστο Αρχιστράτηγο, σίγουρα δεν έβρισκε συμπαραστάτες σε αυτό το πλήρως αντιτιθέμενο, στην εικόνα του ιδεώδους του Λεωνίδα ως ενσάρκωση του ηρωισμού, σχόλιο. Ο E. Meyer³ από την άλλη αρνείται κάθε συζήτηση περί αξιολόγησης του Λεωνίδα και ο U. Wilcken⁴ θεωρεί τον θάνατο του, ως παράδειγμα ύψιστης εκπλήρωσης καθήκοντος, απλά μία ηθική νίκη. Εν τέλει παραμένει η μομφή, κατ' αρχήν, ότι δεν απέφυγε την άλογη αιματοχυσία με έγκαιρη οπισθοχώρηση. Μόνο ο Lehmann-Haupt⁵ τονίζει, όμως χωρίς επαρκή αιτιολόγηση, ότι ο ηρωικός θάνατος του Λεωνίδα αποτελεί μία τακτικά και στρατηγικά σημαίνουσα και απαραίτητη πράξη.

Η σκέψη που επισημαίνει ο U. Wilcken ότι ο Λεωνίδας ως Στρατηγός δεν θα μπορούσε να εγκαταλείψει τη θέση παρά μόνο μετά από σκληρή μάχη, δεν ξεπερνά το αναμενόμενο από έναν μέσο Διοικητή και είναι αυτό ακριβώς που χαρακτηρίζεται από τον Beloch ως αδικαιολόγητο. Διότι σίγουρα θα αναλογίστηκε ο Λεωνίδας εάν οι 300 Σπαρτιάτες του και οι 700 Θεσπιείς είναι ή όχι σημαντικότεροι από την απώλεια των 1.000 ή 2.000 Περσών στρατιωτών στα τελευταία στάδια της μάχης. Υπό αυτή την οπτική είναι αισθητός ο πειρασμός να δοθεί δίκαιο στον Beloch, ότι δηλαδή ο Λεωνίδας θα υπηρετούσε την πατρίδα του καλύτερα, εάν είχε εξασφαλίσει την οπισθοχώρηση τουλάχιστον του πυρήνα των δυνάμεων του υπό την κάλυψη των ενωμένων Ελλήνων.

Θέλω όμως να πιστεύω ότι η εμμονή του Λεωνίδα να αγωνιστούν μέχρι τέλους στις Θερμοπύλες αποδεικνύεται απολύτως δικαιολογημένη, όταν εξεταστεί η μάχη σε σχέση με το συνολικό σχέδιο εκστρατείας και τους αντικειμενικούς σκοπούς του.

1. Franz Miltner (1901 - 1959) Αυστριακός αρχαιολόγος και ιστορικός.
2. Karl Julius Beloch (1854 - 1929) Γερμανός ιστορικός.
3. Eduard Meyer (1855 - 1930) Γερμανός ιστορικός.
4. Ulrich Wilcken (1862 - 1944) Γερμανός ιστορικός και παπυρολόγος.
5. Carl Ferdinand Friedrich Lehmann-Haupt (1861 - 1938) Γερμανός ασιανολόγος και ιστορικός.

Οι Έλληνες στρατηγοί αρχικά σκόπευαν να αντιμετωπίσουν τον εισβολέα στα Τέμπη, ιδέα την οποία σύντομα απέρριψαν διότι συνειδητοποίησαν ότι τις άλλες οδούς που οδηγούν στη Θεσσαλία, δεν μπορούν να τις καλύψουν αποτελεσματικά με τις διαθέσιμες σε αυτούς δυνάμεις. Ένας ζωτικής σημασίας περαιτέρω λόγος, ήταν ότι ο ελληνικός Στόλος δεν μπορούσε πλησίον της "ανοιχτής" θεσσαλικής ακτογραμμής να λάβει ασφαλή θέση. Το γεγονός ότι ήδη τότε δινόταν βαρύτητα στη συνεργασία με τον Στόλο, ο οποίος βέβαια αποτελούσε ουσιώδες τμήμα των εθνικών Ενόπλων Δυνάμεων, μπορούμε να το συμπεράνουμε από το γεγονός ότι το σχέδιο οπισθοχώρησης, έλαβε υπόψη τόσο το μέγεθος του εχθρικού Στόλου όσο και τις ιδιαίτερες (τακτικές - επιχειρησιακές) ιδιότητες της τελικά επιλεχθείσας θέσης.

Αφού κατέστη σαφής η ακαταλληλότητα της γραμμής των Τεμπών ως γραμμή άμυνας, επελέγη το στενό των Θερμοπυλών για τις δυνάμεις ξηράς και το Αρτεμίσιο για να λάβει θέση ο Στόλος. Με αυτό τον τρόπο ήθελαν να αναχαιτίσουν την προέλαση των εχθρικών δυνάμεων τόσο στην ξηρά όσο και στην θάλασσα. Με σκοπό, εάν ο Στόλος μπορούσε να αντιμετωπίσει τις αντίπαλες δυνάμεις, να προχωρήσει και η κύρια δύναμη ξηράς πέραν του στενού και να αντιμετωπίσει τα περσικά πεζά τμήματα, με το πλεονέκτημα του ορεινού όγκου στα μετόπισθεν, ώστε να αγωνιστεί για την νίκη σε μία αποφασιστική μάχη. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι ο Ηρόδοτος στην περιγραφή της επιλογής της νέας θέσης αντίστασης στα στενά, μεταξύ των άλλων αναφέρει:

«ταῦτα γὰρ ἀρχοῦ τε ἀλλήλων ἐστὶ ὥστε πινθένεσθαι τὰ κατὰ ἑκατέρους ἔδοντα»

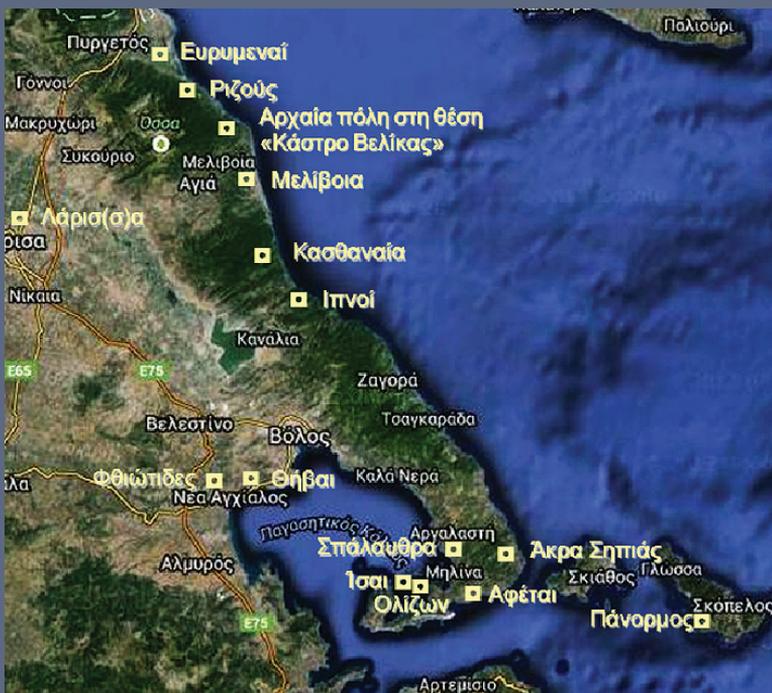
Με αυτό εκφράζεται μονοσήμαντα, ότι Στρατός και Ναυτικό πρέπει να συνεργούν και να λαμβάνουν αλλήλους υπόψη κατά τις αποφάσεις των. Μπορούμε να προσθέσουμε, ότι - πέραν του γεγονότος, ότι ο Θεμιστοκλής ήλπιζε ότι μπορεί να μεταθέσει την απόφαση της τελικής έκβασης στην θάλασσα - ο Στόλος ήταν σημαντικότερος, δεδομένου ότι περιελάμβανε σχεδόν το σύνολο των διαθέσιμων μονάδων, και η καταστροφή του, θα απέκλειε αντικατάσταση και τυχόν ανασύστασή του στο εγγύς μέλλον τουλάχιστον. Από την άλλη ο στρατός του Λεωνίδα αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή και η απώλεια του, ακόμα και εάν του αναγνωρίσουμε ότι είχε 10.000 άνδρες, θα αποτελούσε βαρύ πλήγμα αλλά όχι αποφασιστικό. Ο κύριος όγκος του Πεζικού παρέμενε άθικτος στην ενδοχώρα. Τέτοιοι συλλογισμοί δείχνουν ότι για τους επικεφαλής των Θερμοπυλών και του Αρτεμισίου, σε περίπτωση αποτυχίας της πρωτεύουσας αποστολής τους, το σημαντικό ήταν η διάσωση κατ' αρχάς και η διατήρηση του Στόλου, ο οποίος αποτελούσε αναντικατάστατο εθνικό αγαθό.

Αφότου, ανεμπόδιστοι από τους Πέρσες, οι Έλληνες έλαβαν τις θέσεις τους στα στενά, η περσική δύναμη προχώρησε με τον Ξέρξη επικεφαλής και στρατοπέδευσε προ του στενού των Θερμοπυλών. Για την έναρξη της επίθεσης όμως κατά των ελληνικών θέσεων έπρεπε να περιμένει έως την άφιξη του Στόλου του, ειδάλλως θα κινδύνευε άμεσα από τον ελληνικό Στόλο, ο οποίος χωρίς αντίπαλο να τον απασχολεί, θα μπορούσε να συνδράμει στον αγώνα του μαχητών του Λεωνίδα. Άλλωστε επί των Ελληνικών πλοίων βρίσκονταν επιβιβασμένοι περίπου 5.000 άνδρες Πεζικού και σε περίπτωση ανάγκης

υπήρχαν και οι κωπηλάτες με δύναμη πολύ πάνω από 40.000 άνδρες. Αυτοί παρόλο που δεν θα αποτελούσαν απειλή σίγουρα θα προκαλούσαν κάποια προβλήματα με την παρουσία τους. Το γεγονός ότι αυτή ήταν η ελληνική πρόθεση σε περίπτωση πρόωρης περσικής επίθεσης από ξηράς, διαφαίνεται από το ότι οι Έλληνες, αφού ειδοποιήθηκαν από τους ανιχνευτές τους στη Σκιάθο για την προσέγγιση των ανιχνευτικών του περσικού Στόλου και συγχρόνως πως η κύρια δύναμη του Στόλου δεν φαίνεται να ακολουθεί από κοντά, μετακίνησαν το Στόλο τους από τη θέση του στο Αρτεμίσιο προς τα δυτικά. Η κίνηση αυτή μπορεί να σκόπευε μόνο, στο να υπάρχει άμεση ετοιμότητα για τυχόν συνδρομή στους μαχητές των Θερμοπυλών. Φυσικά έπρεπε να υπάρχει διαρκώς ετοιμότητα, να αποπλεύσουν για να αντιμετωπίσουν τον εχθρό στο Αρτεμίσιο. Με την ύφεση της μεγάλης καταigliδας, οπότε και αναμένονταν να προσεγγίσει ο εχθρικός Στόλος, έλαβαν οι Έλληνες και πάλι θέση στο Αρτεμίσιο. Αυτό συνέβη, όπως φαίνεται, τη τρίτη μέρα της καταigliδας.

Ο Ξέρξης λοιπόν έπρεπε να περιμένει να περάσουν τέσσερις μέρες, αφού ο Στόλος του ήταν καθηλωμένος από την ισχυρή καταigliδα, από τα βορειοανατολικά, στις ακτές τις Μαγνησίας. Όσον αφορά στις κινήσεις του Στόλου καθώς και στις μεμονωμένες θαλάσσιες μάχες, έχει εμβασθύνει ο A. Koester⁶ τόσο, που απομένουν μόνο λεπτομέρειες για να διευκρινιστούν.

Όταν ο A. Koester όμως, περιγράφει τον πλου του περσικού Στόλου από τη Θέρμη ως την άκρα Σηπιάς να διαρκεί τρεις ημέρες, εγειρεί σκέψεις. Ξεκινάει

6. August Koester (1873 - 1935) Γερμανός αρχαιολόγος και ιστορικός.

από την άστοχη παραδοχή, ότι η καταιγίδα πρόλαβε τον περσικό Στόλο εγγύς της άκρας Σηπίας, δηλαδή στο ύψος της Σκιάθου. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχει ο Ηρόδοτος για το αγκυροβόλιο και κυρίως από την περιγραφή της καταιγίδας και των αποτελεσμάτων της, συμπεραίνεται ότι το αγκυροβόλιο ήταν σαφώς βορειότερα, στην περιοχή των εκβολών του Βρύχωνα στο ΒΑ Πήλιο. Μόνο έτσι είναι δυνατόν ο κυρίως όγκος των περσικών πλοίων να καταστράφηκε στις βραχώδεις ακτές των Ιπνίων (Παλιά Μιτζέλα) και ακολούθως κάποια να ξεβράστηκαν μέχρι την άκρα Σηπίας ενώ άλλα μέχρι την ακτή της Κασθαναίας (πλησίον του Κεραμιδίου) και πέραν αυτής έως τη Μελίβοια (Κάτω Πολυδένδρι Σκήτης).

Η απόσταση του αγκυροβολίου από τη Θέρμη ήταν λιγότερο από 74 ναυτικά μίλια. Βέβαια η απόσταση αυτή, για έναν αρχαίο Στόλο, δείχνει μεγάλη

για να καλυφθεί σε μία μόνο μέρα, αλλά δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι πρόκειται για μεγάλης διάρκειας καλοκαιρινές μέρες και είναι μία διαδρομή που κατά περίπτωση μπορεί να βοηθήσει πολύ ένας ευνοϊκός άνεμος. Επιπλέον τα περσικά πλοία, για την ταχύτητα των οποίων δεν έχουμε βέβαια συγκεκριμένες πληροφορίες, θεωρούνταν καλύτερα και ταχύτερα των αντίστοιχων ελληνικών. Είναι άλλωστε λογικό τα περσικά πλοία που και κατά την ειρήνη είχαν να διανύουν μεγάλες αποστάσεις κατά μήκος των μικρασιατικών ακτών της Συρίας και της Αιγύπτου, να είναι εξοπλισμένα με αποτελεσματικότερα ιστία. Εάν τους αποδώσουμε λοιπόν μία ταχύτητα πέντε με έξι κόμβους, τότε θα μπορούσαν να καλύψουν το σύνολο της απόστασης

σε δώδεκα με δεκατέσσερις ώρες, χρόνος που ταιριάζει πλήρως με την πληροφορία που παρέχει ο Ηρόδοτος για "πανήμερον". Σαφώς, πρέπει να αναγνωρίσουμε τον χρόνο αυτό ως ρεκόρ, αλλά υποστηρικτικά στο επιχείρημα μας λειτουργεί και το προφανές λάθος στους υπολογισμούς της περσικής Διοίκησης, να ξεκινήσει καθυστερημένα, όπως άλλωστε φαίνεται από την ναυτική σκοπιά αδικαιολόγητη και ανεξήγητη, επιλογή αγκυροβολίου. Σε αυτήν την αφιλόξενη ακτή για την οποία σίγουρα προειδοποιήθηκαν από τα ανιχνευτικά πλοία που προπορεύονταν, ήταν ανεπίτρεπτο να αγκυροβολήσουν. Δεδομένου ότι για την ασφαλή πρόσδεση των πλοίων τους απαιτείτο μήκος προβλήτα τουλάχιστον έξι με επτά χιλιόμετρα, κάτι τέτοιο δεν υφίσταται πουθενά στις απόκρημνες ακτές της Μαγνησίας νότια της αρχαίας Κασθαναίας. Έπρεπε προφανώς να κανονίσουν να διανυκτερεύσουν στην αρχαία Μελίβοια ώστε να μπορούν τη δεύτερη μέρα να καταπλεύσουν απευθείας στις αρχαίες

Αφέτες (απέναντι από το Αρτεμίσιο). Εάν είχαν αγκυροβολήσει στην περιοχή περί την αρχαία Μελίβοια, θα έπρεπε το βράδυ της επόμενης μέρας να βρίσκονται (ακόμα και με αργό πλου) πέραν της άκρας Σηπίας. Αυτό δεν συνέβη, άρα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι προσπέρασαν την αρχαία Μελίβοια και όταν πλέον είχαν εξαντληθεί τα πληρώματα - μετά από δώδεκα έως δεκατέσσερις ώρες πλου - αγκυροβόλησαν αναγκαστικά εκεί που βρίσκονταν. Μόνο η ανάγκη ως κίνητρο μπορεί να εξηγήσει την τόσο ακατάλληλη για τον περσικό Στόλο επιλογή αγκυροβολίου, οι οποίοι Πέρσες κάθε άλλο παρά κακοί ναυτικοί ήταν. Με βάση αυτόν τον συλλογισμό λοιπόν, φαίνεται ορθότερο να εμπιστευτούμε τα στοιχεία της μαρτυρίας του Ηρόδοτου και όχι την παραδοχή του Koester.

Η ορθότητα της από εμάς υιοθετημένης άποψης περί αγκυροβολίου στην περιοχή των Ιπνίων, στηρίζεται από την περαιτέρω εξέλιξη των γεγονότων. Ο Koester τονίζει δικαίως ότι ο περσικός Στόλος, την τέταρτη ημέρα αφού είχε κοπάσει η καταιγίδα κατά τη διάρκεια της νύχτας θα έκανε αποκατάσταση των μεγάλων αβαριών, και θα ανέμενε να ηρεμήσει η θάλασσα, πριν αρχίσει να σκέφτεται να συνεχίσει τον πλου. Στα ανωτέρω συντρέχει και η απόφαση του Ξέρξη να αφιερώσει και την τέταρτη μέρα στην ανάπαυση του στρατού του. Το πρωί της πέμπτης μέρας απέπλευσε ο Στόλος για να λάβει επιτέλους - ήδη με μεγάλη καθυστέρηση - θέση στις αρχαίες Αφετές. Μπορούμε να θεωρήσουμε αυτονόητο ότι η λήψη θέσεως του Στόλου δεν καθυστέρησε αναίτια, από την άλλη είναι γραμμένο ότι έφτασαν στην θέση τους τις μεσημβρινές ώρες, δηλαδή μετά από επτά με οκτώ ώρες πλου. Λαμβάνοντας υπόψη τη βαριά θαλασσοταραχή με όλα τα παρεπόμενα που προηγήθηκαν και μία μέση ταχύτητα προχώρησης περί τους τέσσερις κόμβους, πρέπει να κάλυψαν εκείνο το πρωινό περί τα τριάντα ναυτικά μίλια. Από τις αρχαίες Αφετές, των οποίων η θέση σήμερα θεωρείται ασφαλής, είναι με μεγάλη ακρίβεια τριάντα ναυτικά μίλια έως τις εκβολές του Βρύχωνα, τις οποίες για τους ως άνω αναφερόμενους λόγους εκτιμούμε ως αγκυροβόλιο των περσών. Το γεγονός ότι οι τα περσικά πληρώματα κάλυψαν μέσα στη μέρα μία αρκετά σημαντική απόσταση φαίνεται από την υπερκόπωση τους, όπως αυτή εκφράζεται από την αποτυχία τους στη βραδινή μάχη. Άλλωστε η τακτική κατάσταση των Ελλήνων κατά τη μάχη αυτή, όπως παρουσιάζεται από τον Ηρόδοτο, παρά τις αρχικές επιτυχίες, ήταν απέλπιδα. Στο ότι κατάφεραν να βγουν από τη δύσκολη αυτή θέση κάνοντας χρήση όλων τους των δυνάμεων αλλά με επιτυχία, υποβοηθήθηκαν αναμφισβήτητα από την έλλειψη δυνάμεων των Περσών. Ένας ξεκούραστος αντίπαλος θα προκαλούσε την βαριά ήττα των Ελλήνων, αν όχι την καταστροφή τους.

Όταν λοιπόν ο Στόλος του ανέλαβε δράση, μπορούσε ο Ξέρξης να προχωρήσει στην επίθεση κατά των Ελλήνων στις Θερμοπύλες. Όπως ήταν αναμενόμενο, απέτυχε η κατά μέτωπο επίθεση την πρώτη όπως και τη δεύτερη μέρα, παρόλο που την πραγματοποιήσαν τα καλύτερα στρατεύματα. Ούτε οι ναυτικές δυνάμεις πέτυχαν κάποια πρόοδο. Πιθανόν ακόμη στερούντο δυνάμεων λόγω της καταιγίδας αλλά και λόγω της επιβάρυνσης του ηθικού από την πρόσφατη αποτυχία της ομάδας περίπλου της Εύβοιας. Τότε αποφασίστηκε

η παράκαμψη του στενού των Θερμοπυλών, από του Μύριους Αθανάτους υπό τον Υδάρνη, μέσω της από τους Φωκαείς φυλασσόμενης Ανοπαίας ατραπού.

Ο αιφνιδιασμός των Φωκικών, οι οποίοι προφανώς λόγω της υπερτίμησης της δυσκολίας της ανάβασης δεν επέδειξαν την απαραίτητη επαγρύπνηση, πέτυχε πλήρως, νικήθηκαν και μπόρεσε ο Υδάρνης με τους άντρες του να ξεκινήσει την κατάβαση που τον έφερε στα νώτα των μαχητών των Θερμοπυλών.

Ο Λεωνίδας υποτίθεται ότι πληροφορήθηκε για την κίνηση αιφνιδιασμού από λιποτακτίσαντες του περσικού στρατού ήδη κατά τη διάρκεια της νύχτας, αλλά όπως επισημαίνει και ο Beloch, σωστά, η πληροφορία που μπορούσε να έχει αφορούσε μόνο στο εγχείρημα και όχι στην τυχόν επιτυχία ή αποτυχία αυτού. Άλλωστε περίμενε κάτι τέτοιο ο Λεωνίδας και γι' αυτό είχε αναθέσει στους Φωκαείς την υπεράσπιση της ατραπού. Θεωρώντας δε τη δύναμη τους ικανή για το σκοπό αυτό, δεν προώθησε περαιτέρω ενισχύσεις. Ότι προφανώς δεν θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στην αποστολή τους και ότι το πέρασμα θα έπεφτε σχεδόν αμαχητί στα χέρια του εχθρού, ήταν κάτι που ο Λεωνίδας δεν μπορούσε πιθανόν να προβλέψει. Την απώλεια του περάσματός, αφού οι Πέρσες θα επιτέθηκαν με το λυκαυγές, δηλαδή περί τις τέσσερις ή πέντε το πρωί, εκτιμάται ότι θα την πληροφορήθηκε από τους ανιχνευτές του περί τις οκτώ ή εννέα. Ο Ξέρξης ξεκινούσε την επίθεση του περί τις έντεκα με δώδεκα, και αφού για τακτικούς λόγους έπρεπε να προηγηθεί η μετωπική επίθεση, η υπολογιζόμενη ώρα επίθεση του Υδάρνη και των Μυρίων Αθανάτων θα ήταν περί το μεσημέρι. Λόγω του όγκου της παράταξης των Αθανάτων, η καθυστέρηση της κατάβασης τους μέσω της δασώδους περιοχής, δικαιολογεί την ως άνω έγκαιρη, άφιξη των ανιχνευτών του Λεωνίδα.

Ο Λεωνίδας ήξερε ότι μετά από την απώλεια της Ανοπαίας ατραπού, η υπεράσπιση των Θερμοπυλών ήταν πλέον αδύνατη. Για αντιμετώπιση κατά της δύναμης των Αθανάτων για ανακατάληψη της ατραπού ήταν η δύναμη του Λεωνίδα ανεπαρκής, διότι ακόμα και εάν η Δύναμη του Υδάρνη ήταν αποκλειστικά οι Αθάνατοι, αυτοί ήταν τουλάχιστον τόσοι όσοι οι αγωνιστές των Θερμοπυλών χωρίς να υπολογίζουμε και τις απώλειες των δύο πρώτων ημερών. Επιπλέον επειδή συγχρόνως είχε να υπερασπιστεί και το στενό των Θερμοπυλών θα μπορούσε μετά βίας να συγκεντρώσει δύναμη που να αριθμεί τους μισούς αυτής των Περσών, για την ανακατάληψη της Ανοπαίας ατραπού. Η αποτυχία θα ήταν βεβαία, θα θυσιάζε παντελώς άσκοπα, χωρίς το παραμικρό πλεονέκτημα, το μεγαλύτερο μέρος του Στρατού του. Δεν το έκανε αυτό. Όμως ούτε εγκατέλειψε την πλέον απέλπιδα υπεράσπιση των Θερμοπυλών. Ήξερε, άλλωστε ότι η άμεση παράδοση των στενών θα έθετε σε μεγάλο κίνδυνο την οπισθοχώρηση του ελληνικού Στόλου.

Ο εχθρός κερδίζοντας τις Θερμοπύλες, κέρδιζε την πρόσβαση στην κεντρική Ελλάδα. Έτσι θα ήταν απλό, να προχωρήσει στον πορθμό του Ευρίπου, και να αποκλείσει το τμήμα του μήκους εκατό μέτρων, που ο πορθμός είχε πλάτος δεκαοκτώ μέτρα, με κάβους, με πλοιάρια γεμάτα πέτρες ή με άλλα μέσα

ώστε να μην είναι διαπλεύσιμο πλέον το τμήμα αυτό. Ο ελληνικός Στόλος θα ήταν χαμένος εάν δεν μπορούσε να αποτραβηχτεί μέσω του Ευρίπου. Διότι διαφυγή μέσω της ανοιχτής θάλασσας πέραν του Αρτεμισίου, και να πετύχαινε, δεν θα αποτελούσε σωτηρία, καθόσον ο ελληνικός Στόλος στην ανοιχτή θάλασσα χωρίς καμία προφύλαξη από στεριά υστερούσε σημαντικά του έμπειρου και ευέλικτου εχθρού. Ήταν επιβεβλημένο λοιπόν, να ανασταλεί ο αποκλεισμός του Ευρίπου από τους Πέρσες τόσο, ώστε να προλάβει να περάσει ο ελληνικός Στόλος.

Η απόσταση από τις Θερμοπύλες μέχρι τη Χαλκίδα, μέσω Αταλάντης (αρχαία Οπούς), είναι περίπου 120 χιλιόμετρα, μπορούσε λοιπόν να καλυφθεί από μία έφιππη ομάδα - και μία τέτοια θα ήταν επαρκής για τον εν λόγω σκοπό - σε δεκαπέντε, δεκαέξι ώρες. Σίγουρα θα έβρισκαν οδηγούς οι Πέρσες και πέραν αυτού είχαν μαζί τους Θεσσαλούς έφιππους στη δύναμή τους που δεν θα τους ήταν παντελώς άγνωστη η περιοχή.

Τον κίνδυνο αυτό έπρεπε να τον αντιμετωπίσει πάση θυσία ο Λεωνίδας. Έστειλε κατ' αρχάς μήνυμα στον Στόλο παρουσιάζοντας τα γεγονότα με τη διαταγή ή οδηγία, να αποχωρίσουν από τις εχθροπραξίες διακριτικά και να οπισθοχωρήσουν άμεσα, διότι δεν θα μπορούσε για πολύ να εγγηθεί για τη διαπλευσιμότητα του Ευρίπου.

Το μήνυμα αυτό, που διαβίβασε ο Αβρώνιχος, δεν μπορούσε, δεδομένης της απόστασης των τριανταπέντε ναυτικών μιλίων, να φτάσει πριν παρέλθουν έξι με επτά ώρες, άρα το νωρίτερο περί τις τρεις το μεσημέρι αλλά μάλλον περί τις τέσσερις. Ο Στόλος όμως, και αυτό μπορούσε να το προβλέψει ο Λεωνίδας, θα ήταν εμπλεγμένος σε εχθροπραξίες με τους Πέρσες, οπότε και δεν μπορούσε να οπισθοχωρήσει άμεσα. Η απεμπλοκή θα μπορούσε να λάβει χώρα τις βραδινές ώρες, νωρίτερα θα είχε ως αποτέλεσμα έντονη καταδίωξη. Έπρεπε λοιπόν η διαφυγή να περιμένει την έλευση της νύχτας. Η απόσταση από το Αρτεμίσιο μέχρι τη Χαλκίδα είναι εβδομήντα-πέντε ναυτικά μίλια, οπότε ο Στόλος που μαχόταν όλη μέρα και μπορούμε να του καταλογίσουμε μέση ταχύτητα έως πέντε κόμβους, θα περνούσε τον Εύριπο δέκα το επόμενο πρωί και θα είχε ολοκληρώσει τη διέλευση του τις μεσημβρινές ώρες.

Η περσική έφιππη ομάδα στην οποία αναφερθήκαμε πριν, δεν θα έπρεπε να φτάσει στην περιοχή του Ευρίπου νωρίτερα από τις πρώτες απογευματινές ώρες, ώστε να διασωθεί ο ελληνικός Στόλος. Άρα ο Λεωνίδας έπρεπε να αποτρέψει τους Πέρσες να ξεκινήσουν αυθημερόν προς τα νότια και να κρατήσει τα στενά τουλάχιστον μέχρι το βράδυ. Διότι ακόμα και εάν ξεκινούσαν οι έφιπποι το βράδυ, που σημαίνει ότι θα κινούνταν πιο αργά ή το πιο πιθανόν νωρίς το πρωί (έστω περί τις δύο με τρεις) θα έφταναν το νωρίτερο το βράδυ της επομένης στον Εύριπο, ο Στόλος θα είχε ήδη διέλθει ασφαλώς.

Καταφέρνοντας ο Λεωνίδας να κρατήσει τα στενά μέχρι το βράδυ, πετύχαινε το δεύτερο και όχι ήσσονος σημασίας τμήμα της αποστολής του, να επιτρέψει στον ελληνικό Στόλο να διασωθεί. Δεν του επιτρεπόταν λοιπόν να

παραδώσει τη θέση του, αλλά δεν χρειαζόταν κιόλας να κρατήσει περισσότερους στρατιώτες απ' ότι ήταν απαραίτητοι για την ολοκλήρωση της αποστολής· το να κρατήσει περισσότερους θα ήταν άσκοπη αιματοχυσία.

Με βάση αυτούς τους συλλογισμούς αποδέσμευσε, μόλις χάθηκε η Ανοπαία ατραπός, τις δυνάμεις των συμμάχων, όπως μεταφέρεται από τον Ηρόδοτο, με εξαίρεση των Θεσπιέων και των Θηβαίων. Οι Θεσπιείς μαζί με τους Σπαρτιάτες ανέλαβαν τα στενά, ενώ στους Θηβαίους ανατέθηκε ειδική αποστολή.

Η δήλωση του Ηροδότου, ότι ο Λεωνίδας κράτησε τους Θηβαίους ως ομήρους, είναι εσφαλμένη, έως ανόητη, και έχει ήδη από την αρχαιότητα αναγνωριστεί ως τέτοια. Εάν πράγματι τους κρατούσε διά της βίας, θα τον επιβάρυναν ασκόπως και επικινδύνως, διότι είτε θα έπρεπε να τους φρουρούν οι άνδρες του ή θα διέτρεχε ανά πάσα στιγμή τον κίνδυνο να του επιτεθούν. Αμφότερα θα φρόντιζε να τα αποφύγει ο χειρότερος λοχίας. Εάν λοιπόν συμμετείχαν οι Θηβαίοι, τότε θα συμμετείχαν ως ειλικρινείς συμπολεμιστές. Το ότι πολέμησαν στην ελληνική πλευρά και μάλιστα μέχρι τέλους, διαφαίνεται ξεκάθαρα από την αντιμετώπιση που είχαν αργότερα από τους Πέρσες. Αιχμαλωτίστηκαν από τους Πέρσες και έφεραν το σημάδι (διά καυτηριασμού) πως ήταν σκλάβοι του μεγάλου Βασιλέα. Εάν είχαν συνεργαστεί με τους Πέρσες σίγουρα δεν θα τους είχαν συμπεριφερθεί κατά αυτόν τον τρόπο. Ένα τέτοιο διπλωματικό ατόπημα θα το είχαν αποφύγει, δεδομένου ότι προσπαθούσαν να κερδίσουν κατά το δυνατόν τη κοινή γνώμη των Ελλήνων. Η μετατροπή όμως του νικημένου εχθρού σε σκλάβο του μεγάλου Βασιλέα- **«κελεύσαντος Ξέρξεως, ἔσειξαν σπλιγματα βασιλῆα»**- ήταν όχι μόνο πολεμικό δίκαιο της εποχής αλλά συγχρόνως αποτρεπτική προειδοποίηση σε αμφίροπους συμμάχους της ελληνικής πλευράς. Σε συνέχεια αυτών των σκέψεων είναι απαραίτητο να δεχτούμε τη δήλωση του Ηροδότου ότι οι Θηβαίοι συμμετείχαν στην αποφασιστική μάχη στις Θερμοπύλες εθελοντικά και όχι διά της βίας.

Στην συνέχεια της παραποιημένης καταγραφής, ο Ηρόδοτος κάνει περαιτέρω λόγο και για τη θέση των Θηβαίων κατά τη μάχη. Μετά την εξιστόρηση του απεγνωσμένου αγώνα των Σπαρτιατών και των Θεσπιέων στα στενά, σημειώνει, ότι οι Θηβαίοι βρισκόνταν χωριστά ενώ μάχονταν ενάντια των Περσών και ότι παραδόθηκαν αφότου είχε τελεσφορήσει η μάχη των στενών. Από αυτή την λεπτομέρεια μπορούμε να εξάγουμε ένα καθόλου ευκαταφρόνητο στοιχείο της τακτικής που ακολούθησε ο Λεωνίδας. Με τους Σπαρτιάτες και τους Θεσπιείς είχε αναλάβει το στενό των Θερμοπυλών, κινούμενος κατ' αρχάς δυτικά παρείχε στον εαυτό του κάποια ελευθερία κινήσεων αναμένοντας την τελική επίθεση του κυρίου όγκου των περσών στο στενό από Δυτικά και την επίθεση από τους Αθανάτους από Ανατολικά. Για να μπορέσει όμως να αντισταθεί στη εν λόγω ομάδα για περισσότερο χρόνο για να αποτρέψει να καταδιώξουν οι Αθάνατοι τις λοιπές ελληνικές δυνάμεις που αποχωρούσαν, άφησε ανατολικά της οδού που θα ακολουθούσε η ομάδα του Υδράνη κατεβαίνοντας από την Ανοπαία, δηλαδή στην περιοχή των Αλπήνοι, τις δυνάμεις των Θηβαίων. Από τη θέση αυτή μπορούσαν να επιτεθούν στους

Μύριους Αθανάτους από τα πλευρά και από πίσω.

Θα μπορούσε κάποιος να προβάλλει τη σκέψη, ότι ο Λεωνίδας θα μπορούσε για αυτό το έργο της αναχαίτισης των Μυρίων Αθανάτων να χρησιμοποιήσει όλα τα διαθέσιμα συμμαχικά στρατεύματα. Αυτό όμως δεν ήταν απαραίτητο, διότι εκ του αποτελέσματος φαίνεται ότι οι Θηβαίοι μόνοι τους ήταν σε θέση να εκπληρώσουν το έργο αυτό, όσο αγωνίζονταν οι Σπαρτιάτες με τους Θηβαίους στα στενά, και μόνο μετά το τέλος της μάχης παραδόθηκαν. Όπως θα έπρεπε άλλωστε να παραδοθεί και η οποιαδήποτε μεγαλύτερη άλλη δύναμη είχε μείνει πίσω, δεδομένου ότι και η πλήρης δύναμη του Λεωνίδα δεν θα μπορούσε να αναχαιτίσει την πλήρη περσική δύναμη αφού αυτή περνούσε τα στενά των Θερμοπυλών. Δηλαδή εάν είχαν μείνει τα λοιπά στρατεύματα θα είχαν θυσιαστεί άσκοπα.

Την άσκοπη αιματοχυσία, όπως το απαιτεί και ο Beloch από τον Αρχιστράτηγο, ήθελε ο Λεωνίδας να την αποφύγει. Απαίτησε τη θυσία από τον εαυτό του και τους στρατιώτες του, όσο το απαιτούσε η τακτική και κυρίως η στρατηγική κατάσταση.

Το ότι ο χρόνος κατέστησε τον Λεωνίδα πρότυπο ηρωισμού, είναι θεμιτό. Διότι θυσίασε εαυτόν και τους άντρες του, όχι από τυφλή υπακοή στους γραπτούς νόμους, αλλά από βαθιά πεποίθηση, ότι μόνο ο θάνατός του θα οπλίσει κατάλληλα την πατρίδα του για να επικρατήσει τελικά στον αγώνα για την ελευθερία. Εκείνος, ο Βασιλιάς της χερσαίας Σπάρτης, πέθανε για την Αθήνα και για τον ελληνικό Στόλο. Χωρίς τον θάνατό του δεν θα είχε ξημερώσει η μέρα της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Μπορεί και πρέπει να συνεχίσει να αναγνωρίζεται ως εθνικός ήρωας, διότι ήταν ίσως ο μοναδικός Έλληνας, ο οποίος μετά λόγου γνώσεως θυσιάστηκε, όχι για την πόλη του, άλλα για τον Ελληνισμό.

Υπέρ Λεωνίδα

Διαχρονικά διδάγματα στρατηγικής σκέψης όπως εφαρμόστηκαν στις Θερμοπύλες: μία αντιστοιχισή των, προβαλλομένων στο δοκίμιο του Franz Miltner, αρετών με σύγχρονες έννοιες στρατιωτικής-στρατηγικής σκέψης.

του Πχη Σαλιάρη Ιωάννη ΠΝ, Εκπαιδευτού Έδρας Διακλαδικού Αμυντικού Προσανατολισμού και Υπασπιστή του Διοικητή της ΑΔΙΣΠΟ

Εισαγωγή

Ο Franz Miltner (1901 - 1959) ήταν αυστριακός αρχαιολόγος και ιστορικός, καθηγητής του πανεπιστημίου του Ίνσμπρουκ και μέλος του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Διατέλεσε επικεφαλής των ανασκαφών στην Έφεσο (1926 - 1931 και 1954 - 1959), στη Σμύρνη (1935, 1936) κ.α.

Στο δοκίμιο του "Υπέρ Λεωνίδα" ο Miltner ακολουθεί κατά την παρουσίαση των θέσεων τακτικές συναισθηματικής παλινδρόμησης (υποβοηθούμενος από την πομπώδη του διατύπωση)· κατ' αρχάς παρουσιάζει την άποψη (του Beloch) για τον Λεωνίδα ως "άχρηστο Αρχιστράτηγο" στην πρώτη πρόταση του

δοκιμίου του για να καταλήξει στο τέλος στο δικό του συμπέρασμα ότι ο Λεωνίδας είναι "ήρωας [...] μοναδικός". Επί της ουσίας προσπαθεί να αναδείξει την ηγετική μορφή του Λεωνίδα παρουσιάζοντας τα διλήμματα που είχε να αντιμετωπίσει, τις αποφάσεις που έλαβε και τους πιθανούς λόγους που τον οδήγησαν σε αυτές. Κατά την ανάλυση και επιχειρηματολογία του παρουσιάζει λεπτομερώς γεγονότα καθώς και διαφαινόμενες συνέργειες.

Ο σκοπός του παρόντος είναι η ανάδειξη της διαχρονικότητας της στρατιωτικής-στρατηγικής σκέψης σε συνέχεια και με αφορμή το δοκίμιο του Miltner. Σε αντιδιαστολή με τον Miltner δεν εστιάζουμε στο πρόσωπο του Λεωνίδα. Ο Λεωνίδας θα αποτελέσει μόνο το όχημα για να καταδειχτεί ότι "νεωτεριστικές" έννοιες της στρατιωτικής-στρατηγικής σκέψης, που μας απασχολούν σήμερα, αποτελούσαν αναγκαίες πρακτικές από την αρχή του έλλογου χρόνου. Στήριξη θα αντληθεί από το περιεχόμενο της επιχειρηματολογίας υπεράσπισης και ανάδειξης του Λεωνίδα από τον Miltner. Οι έννοιες με τις οποίες θα καταπιαστούμε είναι αυτή της Διακλαδικότητας, αυτή του ενδιάμεσου επιπέδου μεταξύ Στρατηγικής και Τακτικής, ήτοι με την έννοια του Επιχειρησιακού Επιπέδου (Operational Level) και αυτή της Διοίκησης με βάση την Αποστολή (Auftragstaktik).

Διακλαδικότητα στο Επιχειρησιακό Επίπεδο

Η Διακλαδικότητα

Η διακλαδικότητα είναι από τις έννοιες που με ευκολία και σαφήνεια ορίζονται αλλά δύσκολα βιώνονται. Είναι η συνέργια μεταξύ των κλάδων των ενόπλων δυνάμεων για την επίτευξη της κοινής αποστολής, σημαίνουσα δε είναι η εφαρμογή της διακλαδικότητας στο επιχειρησιακό επίπεδο διότι εκεί είναι που πρέπει πρωταρχικώς το σύνολο των δυνάμεων να συνεργαστεί συντονισμένα κατά τη κοινή πολεμική δράση, ενώ στο στρατηγικό δεν συμμετέχουν παρά μόνο επιτελείς ενώ στο τακτικό πολλές αποστολές είναι αποκλειστικά κλαδικές.

Το Επιχειρησιακό Επίπεδο

Ως επιχειρησιακό επίπεδο ορίζεται από το NATO το επίπεδο του πολέμου στο οποίο εκστρατείες και μείζονες πολεμικές επιχειρήσεις σχεδιάζονται, διεξάγονται και υποστηρίζονται ώστε να επιτευχθούν οι στρατηγικοί αντικειμενικοί σκοποί (AAP-6).

Αυτό που το διαχωρίζει από μεν το τακτικό επίπεδο είναι (κυρίως) η τάξη μεγέθους, από δε το Στρατηγικό, ότι οι επιχειρησιακοί αντικειμενικοί σκοποί περιορίζονται στο θέατρο επιχειρήσεων και είναι απτοί· ενώ οι στρατηγικοί αντικειμενικοί σκοποί, την επίτευξη των οποίων υποστηρίζουν, μπορεί να είναι αφηρημένες έννοιες όπως διατήρηση της ανεξαρτησίας. Το σημαίνουν στην Επιχειρησιακή τέχνη είναι ο εκ των προτέρων προσδιορισμός, τι πρόκειται να είναι καθοριστικό - όπως θα προκύψει από την ανάλυση του κέντρου βάρους (COG) - ώστε να επιφέρει την επικράτηση επί του αντιπάλου (AJP-1).

Κέντρο βάρους είναι αυτό το στοιχείο των ικανοτήτων της κάθε παράταξης - που προβάλλει τη μέγιστη αντίσταση στην επίτευξη της επιθυμητής από τον αντίπαλο τελικής κατάστασης - το οποίο όταν εξουδετερωθεί οδηγεί αναπόφευκτα στην εκπλήρωση της επιθυμητής τελικής κατάστασης (AJP-1).

Ο Λεωνίδα σε σύγχρονους όρους

Κατ' αρχάς μπορούμε στον εν λόγω ελληνοπερσικό πόλεμο να ορίσουμε τους αντικειμενικούς σκοπούς και αντίστοιχα τα κέντρα βάρους για το στρατηγικό και επιχειρησιακό επίπεδο ενώ το τακτικό επίπεδο δεν θα σχολιαστεί δεδομένου ότι εκφεύγει της σκοπιμότητας του παρόντος.

Έλληνες: Στο στρατηγικό επίπεδο ο πρωτεύων ελληνικός αντικειμενικός σκοπός ήταν η διατήρηση της ανεξαρτησίας των Ελλήνων και ο δευτερεύων να πληγεί ο αντίπαλος τοιοτουτρόπος, ώστε να αποτραπεί η εκ νέου προσπάθεια του να καταλάβει τον ελληνικό χώρο. Κέντρο Βάρους αποτελεί η θέληση των Ελλήνων να αντισταθούν.

Στο Επιχειρησιακό επίπεδο, ο αντικειμενικός σκοπός ήταν η ανάσχεση και εν τέλει η απώθηση της περσικής δύναμης.

Κέντρο Βάρους στην προσπάθεια αυτή αποτελούσε το Αθηναϊκό Ναυτικό, καθότι χωρίς αυτό δεν θα υπήρχε ολοκληρωτική απώθηση (δεδομένης της περσικής Ναυτικής Δύναμης, ικανής για τον διαρκή ανεφοδιασμό των δυνάμεων), ενώ η ελευθερία κινήσεων του αποτελεί τεκμήριο ελληνικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο.

Πέρσες: Ο στρατηγικός περσικός αντικειμενικός σκοπός ήταν η πλήρης υποταγή του ελληνικού χώρου μέσω πολεμικών πράξεων ή σύναψης συμμαχιών (φόρου υποτελείς). Κέντρο Βάρους αποτελεί η θέληση του Ξέρξη να καταλάβει τον ελληνικό χώρο.

Στο επιχειρησιακό επίπεδο, ο αντικειμενικός σκοπός ήταν να καμφθεί κάθε ελληνική αντίσταση προελαύνοντας.

Κέντρο Βάρους για την επίτευξη του ήταν το Περσικό Ναυτικό, καθόσον ικανό να αμφισβητήσει την κυριαρχία του Αθηναϊκού και να συντηρήσει τον ανεφοδιασμό των περσικών δυνάμεων.

Με οδηγό τα ανωτέρω μπορούμε να χαρτογραφήσουμε τις ενέργειες του Λεωνίδα αντιστοιχίζοντάς τις με αυτές ενός σύγχρονου Διοικητή.

Είναι σαφής η άποψη του Miltner στο κείμενο ότι ο Λεωνίδα κινείται στο επιχειρησιακό επίπεδο: "[...] η εμμονή του Λεωνίδα [...] αποδεικνύεται απολύτως δικαιολογημένη, όταν εξεταστεί η μάχη σε σχέση με το συνολικό σχέδιο εκστρατείας και τους αντικειμενικούς σκοπούς του." Θεωρεί ότι ο Λεωνίδα λάμβανε τις αποφάσεις με βλέψη στη "συνολική" επιχειρησιακή εικόνα και όχι στη "μερική" τακτική· βέβαια ξεκαθαρίζει ότι βαρύνοντα ρόλο στις αποφάσεις

είχε το ημέτερο κέντρο βάρους, ήτοι το Αθηναϊκό Ναυτικό:

"[...] αρχικά σκόπευαν να αντιμετωπίσουν τον εισβολέα στα Τέμπη [...] Ένας ζωτικής σημασίας [...] λόγος, ήταν ότι ο ελληνικός Στόλος δεν μπορούσε πλησίον της "ανοιχτής" θεσσαλικής ακτογραμμής να λάβει ασφαλή θέση. Το γεγονός ότι ήδη τότε δινόταν βαρύτητα στη συνεργασία με τον Στόλο, ο οποίος βέβαια αποτελούσε ουσιώδες τμήμα των εθνικών Ενόπλων Δυνάμεων, μπορούμε να το συμπεράνουμε [και] από [...] το σχέδιο οπισθοχώρησης[...]"

Αυτόματα όμως αποδεικνύεται και η διακλαδική του σκέψη διότι το θέατρο επιχειρήσεων που επιβλέπει είναι διακλαδικό και περαιτέρω είναι πέρα από τα στενά όρια της πόλης-κράτους. Άλλωστε την ίδια άποψη είχε και ο Ηρόδοτος, όπως μας το μεταφέρει ο Miltner: "[...] μεταξύ των άλλων αναφέρει: "ταύτα γαρ αγχού τε αλλήλων εστί πυνθάνεσθαι τα κατά εκατέρους εόντα". Με αυτό εκφράζεται μονοσήμαντα, ότι Στρατός και Ναυτικό πρέπει να συνεργούν και να λαμβάνουν αλλήλους υπόψη κατά τις αποφάσεις των." Αυτό βέβαια προϋποθέτει και τη μεταξύ τους δυνατότητα επικοινωνίας· γράφει ο Miltner για τον Λεωνίδα παρακάτω:

"Έστειλε κατ' αρχάς μήνυμα στον Στόλο παρουσιάζοντας τα γεγονότα με τη διαταγή ή οδηγία, να αποχωρίσουν από τις εχθροπραξίες διακριτικά και να οπισθοχωρήσουν άμεσα, διότι δεν θα μπορούσε για πολύ να εγγυηθεί για τη διαπλευσιμότητα του Ευρίπου [...] [.] μήνυμα [...] που διαβίβασε ο Αβρώνιχος[.]"

Ο Λεωνίδα δρούσε στο επιχειρησιακό επίπεδο, παρόλο που αυτό τότε δεν είχε οριστεί, και διακλαδικά παρόλο που δεν υπήρχε καν έννοια κλάδου· όλα αυτά διότι η Διοίκηση και η οργάνωση υπαγορεύονται από τις πραγματικές ανάγκες και αυτές, απ' ό,τι φαίνεται, δεν είναι τόσο διαφορετικές, παρά τον μεσολαβήσαντα χρόνο.

Ἦ ξειν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι

Auftragstaktik

"Το κεντρικό πρόσωπο στη διοίκηση με βάση την αποστολή είναι ο διοικητής. Στο διοικητή ανατίθεται η αποστολή για τη μονάδα, ο διοικητής έχει την εξουσία και την ευθύνη να ενεργήσει και να καθοδηγήσει έτσι ώστε να υλοποιηθεί η αποστολή. Στη διοίκηση με βάση την αποστολή, ο διοικητής πρέπει να συνδυάζει την τέχνη της διοίκησης και την επιστήμη του ελέγχου."
(Διοίκηση με Βάση την Αποστολή, ΓΕΕΘΑ)

Διοίκηση με βάση την αποστολή στο επιχειρησιακό επίπεδο. Στους κανονισμούς του γερμανικού ομοσπονδιακού στρατού το επιχειρησιακό επίπεδο ορίζεται ως το επίπεδο που μετουσιώνει τις προθέσεις της πολιτικής και τις στρατιωτικοστρατηγικές απαιτήσεις σε οδηγίες προς το τακτικό επίπεδο. Αφού λοιπόν ληφθούν οι πολιτικές αποφάσεις, η διεξαγωγή της επιχείρησης είναι αποκλειστικά στρατιωτική υπόθεση. Από το στρατηγικό επίπεδο λαμβάνει το

επιχειρησιακό επίπεδο την στρατιωτικοστρατηγική πρόθεση και τυχόν την επιθυμητή τελική κατάσταση, στην οποία πρέπει να αντικατοπτρίζεται η προϊστάμενη πρόθεση. Η σαφής διατύπωση της πρόθεσης, η αλληλοεμπιστοσύνη προϊσταμένου και υφισταμένου και η προθυμία και ικανότητα ανάληψης ευθυνών, είναι απαραίτητα για την επιτυχία, συστατικά. Στην επιλογή, εκπαίδευση και καλλιέργεια των μελλοντικών διοικητών απαιτείται να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή.

Τελικά Διοίκηση με βάση την αποστολή είναι να δίδεται στον Διοικητή το "τί" αναμένεται από εκείνο (και το "γιατί") και να αφήνεται στην κρίση του το "πώς" αυτό θα υλοποιηθεί.

... εν τω μεταξύ στις Θερμοπύλες

Ω, ξένε διαβάτη που περνάς, ανάγγειλε στους Λακεδαιμόνιους ότι ταφήκαμε εδώ, υπακούοντας στα προστάγματά τους (Σιμωνίδης ο Κείος). Αναλύοντας τη φράση που αποδίδεται ουσιαστικά στην πρόθεση των αγωνιστών των Θερμοπυλών, οδηγούμαστε να καταλήξουμε ότι (οι αγωνιστές) ιδεολογικά ήταν αγκιστρωμένοι στο ηθικό πλαίσιο των ελληνικών κοινωνιών αλλά και ότι στρατιωτικά έδρασαν (προφανώς) στο πνεύμα της αποστολής τους. Η αποστολή που έλαβαν ήταν - ο επιχειρησιακός αντικειμενικός σκοπός ήταν - η ανάσχεση. Ο τρόπος εκπλήρωσης αυτής της αποστολής από τον Λεωνίδα, που πλέον δρούσε ως Επιχειρησιακός Διοικητής και όχι ως Βασιλιάς-Στρατηγός με την έννοια του λ.χ Μ. Αλεξάνδρου, παρέμενε σαφώς αδιευκρίνιστος· από ανάγκη, εμπιστοσύνη, και στο κάτω κάτω εκ των πραγμάτων.

Πέραν της προφανούς, σ' αυτήν την περίπτωση, εμπιστοσύνης στον Λεωνίδα, η ανάγκη συνίσταται στο γεγονός ότι οι αποστάσεις σε συνδυασμό με την ταχύτητα μεταβολής των καταστάσεων και βέβαια το δυσλειτουργικό έως αντλειτουργικό σχήμα συνεργασίας μεταξύ των πόλεων-κρατών δεν άφηναν το παραμικρό περιθώριο καθοδήγησης των μαχητών και του Διοικητή τους. Το γεγονός αυτό δεν είναι σε καμία περίπτωση μοναδικό εκείνη την εποχή και σαφώς παρατηρείται - και μάλιστα εντονότερα - και στο Ναυτικό. Ας σκεφτούμε ένα αρχαίο πολεμικό πλοίο το οποίο μόλις αποπλέει, αμέσως σταματάει η όποια δυνατότητα ανατροφοδότησης του με διαταγές, οδηγίες, κατευθύνσεις και γενικότερα η δυνατότητα παρεμβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους της προϊσταμένης αρχής επί του τρόπου εκπλήρωσης της αποστολής ή ακόμη και για τροποποίηση αυτής.

Ο Λεωνίδας "θυσίασε εαυτόν και τους άντρες του, όχι από τυφλή υπακοή στους γραπτούς νόμους, αλλά από βαθιά πεποίθηση, ότι μόνο ο θάνατός του θα σπλίσσει κατάλληλα την πατρίδα του για να επικρατήσει τελικά στον αγώνα για την ελευθερία." Πρέπει να τονιστεί και να συναισθανθούμε τι σημαίνει "[ε]κείνος, ο Βασιλιάς της χερσαίας Σπάρτης, [ότι] πέθανε για την Αθήνα και για τον ελληνικό Στόλο." "[Ή]ταν ίσως ο μοναδικός Έλληνας, ο οποίος μετά λόγου γνώσεως θυσιάστηκε, όχι για την πόλη[-κράτος] του, άλλα για τον Ελληνισμό."

Η διαχρονικότητα της στρατιωτικής-στρατηγικής σκέψης

Πολλοί, στο παρελθόν, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, πραγματεύτηκαν την στρατιωτική-στρατηγική σκέψη. Ο Sun Tzu, Machiavelli, Jomini,

Klausewitz, ανήκουν στους προσφιλείς του είδους. Προσεκτική ενασχόληση μαζί τους, επιτρέπει την απόσταξη διαχρονικών διδαγμάτων και συμπερασμάτων αυτής της στρατιωτικής-στρατηγικής σκέψης, διότι μέχρι στιγμής καμία τεχνολογία δεν κατάφερε να εξουδετερώσει αυτά που από πάντα συνέθεταν το πεδίο των μαχών. Οι πόλεμοι διεξάγονται από ανθρώπους σε ποικιλόμορφα περιβάλλοντα. Το σημαίνουν, δεν είναι βέβαια η ποικιλομορφία του περιβάλλοντος, των συνθηκών και των όπλων, αλλά ο άνθρωπος. Ο άνθρωπος αποφασίζει πως θα αντιληφθεί και πως θα αντιμετωπίσει αυτά που η μοίρα και οι άνθρωποι του επιφυλάσσουν. Γι αυτό η τεχνολογία, μόνο, να υποβοηθήσει μπορεί και όχι να υποκαταστήσει την ανθρώπινη στρατιωτική-στρατηγική σκέψη του ανθρώπου ενάντια στον άνθρωπο, που του απειλεί βωμούς, εστίες και εν τέλει την ίδια του την ύπαρξη. Άλλωστε "Η μοίρα των ανθρώπων είναι ο θάνατος. Η μοίρα των θεών είναι η λήθη." (Γιούγκερμαν, Μ. Καραγάτσης)· και επειδή τη γνωρίζει τη μοίρα του ο άνθρωπος, αποκτά ο αγώνας του για την ατομική και συλλογική επιβίωση, μία περαιτέρω βαρύνουσα σημασία, ώστε στιδήποτε έχει σχέση με θάνατο να είναι μία κυρίως ανθρώπινη υπόθεση που δεν θα μπορούσε να είναι διαχειρίσιμη μέσω πληρεξούσιου. Αποτέλεσμα αυτής της μονίμως αυξημένης πρωταγωνιστικής εμπλοκής, και όχι μόνο συμμετοχής, του ανθρώπινου παράγοντα, είναι ότι ο πόλεμος διέπεται από τις αρχές της έλλογης σκέψης, ως κύριο χαρακτηριστικό του πρωταγωνιστή του. Είναι ο πόλεμος σύγκρουση, όχι ανάμεσα στα όπλα, αλλά ανάμεσα στη θέληση των αντιμαχόμενων να επικρατήσουν και εν τέλει να επιβιώσουν. Τα όπλα και η τεχνολογία είναι απαραίτητα, αλλά ο πόλεμος θα κερδηθεί και θα χαθεί από ανθρώπους. Από εκείνους τους ανθρώπους που κατανοούν ανάγκες και προτεραιότητες, κέντρα βάρους, τόσο δικά τους όσο και των αντιπάλων τους· ώστε με βάση αυτά να ελιχθούν κατάλληλα για να κάμψουν ουσιαστικά, με καίριες ενέργειες, τη θέληση του αντιπάλου να μάχεται.

Με αυτό το σκεπτικό οι επιλογές (επιχειρησιακές και όχι τακτικές) του Λεωνίδα, όπως τις παραθέτει ο Miltner αποτελούν διαχρονικά διδάγματα τρόπου σκέπτεσθαι και μαζί με τη "νεότητα" των εννοιών με τις οποίες μπορούμε να τις ενδύσουμε, αποδεικνύουν ότι η στρατιωτική-στρατηγική σκέψη είναι άχρονη.

Επίλογος

"Οι κλασικοί δείχνουν σοφότεροι, όσο εμείς γινόμαστε πιο σοφοί και χρησιμότεροι, όσο περισσότερο τους χρησιμοποιούμε."
(Sun Tsu, Thomas Cleary)

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Πηχης Ιωάννης Σαλιάρης ΠΝ, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1973. Εισήλθε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων το 1992 και αποφοίτησε το 1996 ως Σημαιοφόρος ΠΝ. Έχει υπηρετήσει σε ποικίλες θέσεις σε Φρεγάτες τύπου "STANDARD" καθώς και στα επιτελεία της Διοικήσεως Φρεγατών. Έχει φοιτήσει επιτυχώς στα σταδιοδρομικά σχολεία του ΠΝ που προβλέπονται από τον βαθμό του. Έχει παρακολουθήσει σειρά εκπαιδεύσεων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, είναι κάτοχος τίτλων "Master of Science in Electrical Engineering" και "Master of Science in Systems Engineering" και είναι απόφοιτος της Γερμανικής Ακαδημίας Πολέμου. Έχει τιμηθεί με τα Παράσημα και Διαμνημονεύσεις που αντιστοιχούν στα καθήκοντα και στον βαθμό του. Ομιλεί Αγγλικά, Γερμανικά και Γαλλικά. Είναι έγγαμος και έχει δύο παιδιά.

"Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου"

του Κωνσταντίνου Φωτιάδη, Καθηγητή του Π.Τ.Δ.Ε. Φλώρινας του Π.Δ.Μ..

Σήμερα, στη λέξη Γενοκτονία η σκέψη μας αυτόματα πηγαίνει στα δύο τραγικά γεγονότα του 20ου αιώνα, τη Γενοκτονία των Αρμενίων το 1915 από τους Νεότουρκους και τη Γενοκτονία των Εβραίων και των σλαβικών λαών το 1940-44 από τους Γερμανούς.

Στον 20ο αιώνα όμως διαπράχθηκαν εγκλήματα Γενοκτονίας σε όλους τους χριστιανικούς λαούς της Μικράς Ασίας, ιδιαίτερα των Ασσυρίων και Ελλήνων, που συνειδητά η Νέα Τάξη πραγμάτων προσπάθησε και προσπαθεί να υποβαθμίσει. Από τον μικρασιατικό ελληνισμό, οι Έλληνες του Πόντου ατύχησαν να υποστούν όλες τις δοκιμασίες, που αναφέρονται στη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών ως πράξεις Γενοκτονίας.

"Οι Νεότουρκοι", έγραφε ο F. Sartiaux, "αποκάλυψαν το μεγαλοπήβολο σχέδιό τους, την εξόντωση δηλαδή όλων των ιθαγενών Χριστιανών της Μικράς Ασίας. Ποτέ, σε καμιά περίοδο της ιστορίας, κανένα πιο διαβολικό σχέδιο δεν είχε στοιχειώσει τη φαντασία του ανθρώπου.

Ο ορατός κίνδυνος μιας αρμενοποίησης των Ελλήνων του Πόντου, ανάγκασε τον αυστριακό πρόξενο της Αμισού Kwiatkowski με αλληπάλληλα τηλεγραφήματα προς τον πρεσβευτή Pallavicini να διαχωρίσει τη θέση του. Τις ανησυχίες του προξένου μετέφερε ο πρέσβης Pallavicini στον υπουργό Εξωτερικών των Νεοτούρκων Χαλήλ μπέη, ο οποίος προσπάθησε να δικαιολογήσει τις ακρότητες λέγοντας ότι οι Έλληνες υποστηρίζουν τους Ρώσους και δείχνουν συμπάθεια στους αντάρτες και τους λιποτάκτες.

Ορισμένοι Γερμανοί που δε συμφωνούσαν με την πολιτική της εθνοκάθαρσης, προσπάθησαν με αλληπάλληλες εκθέσεις, που έστειλαν στο υπουργείο Εξωτερικών, να διαχωρίσουν τη θέση και τις ευθύνες τους από τα γενοκτονικά μέτρα των Νεοτούρκων, ιδιαίτερα μετά την παγκόσμια κατακραυγή του αρμενικού ολοκαυτώματος. Συγκεκριμένα, στις 16 Ιουλίου 1916 ο Γερμανός πρόξενος της Αμισού Kuckhoff έγραφε στο υπουργείο Εσωτερικών στο Βερολίνο: "Από αξιόπιστες πηγές ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός της Σινώπης και της παραλιακής περιοχής της επαρχίας Καστανομής έχει εξοριστεί. Εξορία και εξολόθρευση είναι στα τουρκικά η ίδια έννοια, γιατί όποιος δε δολοφονείται, πεθαίνει ως επί το πλείστον από τις αρρώστιες και την πείνα".

Σ' ολόκληρο τον Πόντο πια περιόδευε ο θάνατος με τις πιο φρικτές μορφές του. Από τη Ρωσία, η Ελληνική Πρεσβεία της Πετρούπολης πληροφο-

1. Boon PAAA, Türkei Nr. 168, Beziehungen der Türkei zu Griechenland, Bd. 15, (16.7.1916), Abschrift von Telegramm Nr. 129 (15.7.1916) von Kückhoff. Wien HHStA, PA, XXXVIII, Karton 369, Konsulate 1916, Trapezunt, Zl. 27/P, Kwiatkowski an Buriän, Samsun (30.7.1916).

ρούσε το υπουργείο Εξωτερικών για την τραγική κατάσταση των κατοίκων της περιφέρειας Τραπεζούντας: "...Την 15ην Απριλίου οι κάτοικοι των 16 χωριών της περιοχής Βαζελώνος, περιφέρειας Τραπεζούντας, άπαντες Έλληνες, λαβόντες διαταγήν των τουρκικών στρατιωτικών αρχών να φύγωσιν εις το εσωτερικόν της Αργυρουπόλεως και φοβηθέντες μη έμελλον καθ' οδόν να σφαγώσιν, καθ' ον τρόπον είδον σφαγέντας τους Αρμενίους, εγκατέλειπον τας κατοικίας των και εισήλθον εις τα δάση, ελπίζοντες να σωθώσι εκ ταχείας τινός προελάσεως του ρωσικού στρατού. Εκ τούτων, εις 6.000 ανερχομένων, 650 κατέφυγον εις την μονήν Βαζελώνος, εις ην προϋπήρχον και άλλοι 1.500 εκ Τραπεζούντος πρόσφυγες, 1.200 εισήλθον εις εν μέγα σπήλαιον του χωρίου "Κουνάκα" και οι λοιποί διεσκορπίσθησαν εις τα ανά δάση σπήλαια και τας διαφόρους κρύπτας. Άπασαι αι οικίαι των χωριών τούτων ελεηλατήθησαν και αι περιουσίαι διηρπάγησαν υπό του τουρκικού στρατού. Οι εν τω σπηλαίω της Κουνάκας κρυβέντες, αναγκασθέντες εκ της πείνης, μετά συνθηκολόγησιν, παρεδόθησαν. Εκ τούτων 26 γυναίκες και νεάνιδες ίνα αποφύγωσιν την ατίμωςιν έρριψαν εαυτάς εις τινα ποταμόν κείμενον παρά το χωρίον Γέφυρα και παρά τας προσπαθείας των άλλων, προς σωτηρίαν των, επνίγησαν..."²

Στις 19.12.1916 και στις 2.1.1917 ο Αυστριακός πρεσβευτής της Κωνσταντινουπόλεως Pallavicini περιέγραψε στη Βιέννη τα τελευταία γεγονότα του Πόντου που αναφέρονταν στη μαρτυρική Αμισό: "11 Δεκεμβρίου 1916. Ληηλατήθησαν 5 ελληνικά χωριά, κατόπιν κήηκαν. Οι κάτοικοι εκτοπίστηκαν. 12 Δεκεμβρίου 1916. Στα περίχωρα της πόλης καίγονται χωριά. 14 Δεκεμβρίου 1916. Ολόκληρα χωριά καίγονται μαζί με τα σχολεία και τις εκκλησίες. 17 Δεκεμβρίου 1916. Στην περιφέρεια Σαμψούντας έκαψαν 11 χωριά. Η λεηλασία συνεχίζεται. Οι χωρικοί κακοποιούνται. 31 Δεκεμβρίου 1916. 18 περίπου χωριά κήηκαν εξ ολοκλήρου. 15 εν μέρει. 60 γυναίκες περίπου βιάστηκαν. Ελεηλάτησαν ακόμη και εκκλησίες".³

Με την αυθαίρετη και αστήρικτη αιτιολογία του εξοπλισμού των Ελλήνων με όπλα από τους Ρώσους εκτοπίστηκαν όλοι οι Έλληνες από τη Σινώπη ως το Αλατζάμ, καταστράφηκαν τα παράλια του βιλαετίου Κερασούντας και κινδύνευαν, κατά το μητροπολίτη Γερμανό, να έχουν την ίδια τύχη οι 100.000 Έλληνες των παραλιακών περιοχών από το Αλατζάμ μέχρι την Κερασούντα⁴.

Τραγική ήταν και η τύχη των σταυροπηγιακών μονών του Πόντου. Για πρώτη φορά στους πέντε αιώνες δουλείας οι επίσημες οθωμανικές αρχές δε

2. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, β935,38,45,59, Έκθεσις περί της θέσεως; του ελληνισμού της Τραπεζούντος και της περιφέρειας αυτής κατά τους τελευταίους μήνας της τουρκοκρατίας υπό αρχιμανδρίτου Παναρέτου Βαζελιώτου, Πετρούπολη (28.8.1916).

3. Wien HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Griechenverfolgungen in der Türkei 1916-1918, No 97/pol., Konstantinopel (19.1.1916) και (2.1.1917). Την ίδια έκθεση του Αυστριακού πρεσβευτή της Κωνσταντινούπολης Pallavicini βρίσκουμε και στα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας, μαζί με άλλες εκθέσεις για τους διωγμούς, Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, (9.2.1917). Η ενέργεια των Αυστριακών δείχνει ότι δε συμφωνούν με την πολιτική των Γερμανών και στο έγγραφο αφήνεται να εννοηθεί ότι θεωρούν τους Γερμανούς συνυπεύθυνους για όσα συμβαίνουν στην Τουρκία.

4. Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, Nr. 532, A. 24684, Therapia (7.9.1916). Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β (35, 38, 45, 59), αρ. πρωτ. 15744, Κωνσταντινούπολη (22.7.1916). Βλ. επίσης Ενεπεκίδης Π., Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο, Θεσσαλονίκη (1996), σ. 131-132.

σεβάστηκαν τα προσκυνήματα των χριστιανών που ήταν πάντα τα άσυλα των καταδιωγμένων χριστιανών.

"Φρίττει ο νους του ανθρώπου, έγραψεν υπό ημερομ. 12 Νοεμβρίου 1918 ο Μητροπολίτης Ροδοπόλεως Κύριλλος, διά τας διαπραχθείσας φρικαλεότητας και τον αριθμόν των θυμάτων, ανερχομένων εις 487 ψυχάς, αίτινες εύρον οικτρών θάνατον εν τοις όρεσι, τοις σπηλαίοις και ταις οπαίς της γης, όπου εκρύβησαν ίνα αποφύγωσι την δολοφόνον μάχαιραν των σφαγέων. Μεταξύ των δολοφονηθέντων τούτων θυμάτων κατατάσσονται άλλαι 14 νεάνιδες κόραι, αίτινες φεύγουσαι τον βαρύν πέλεκυν του δημίου, κατέφυγον, ως εις άσυλον θρησκευτικόν, εις την διαληφθείσαν ιεράν μονήν του Βαζελώνος, οπόθεν οι τύραννοι ούτοι, αφού απήγαγον τους φιλησύχους πατέρας της Μονής αιχμαλώτους, προέβησαν ούτοι εις κορεσμόν των σωματικών αυτών ηδονών, βία ατιμάσαντες τας παρθένους ταύτας, ων τελευταίον αφού απέκοψαν τους μαστούς και τας κεφαλάς, αφήκαν τα πτώματα και απήλθον"⁵.

Με αφορμή την προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων και την στρατοπέδευσή τους παραλιακά δίπλα στο Χαρισιώτη ποταμό, λίγο έξω από την Τρίπολη, και μεσογειακά στη Χεριάνα, οι Νεότουρκοι βρήκαν την ευκαιρία να απαλλαγούν από την παρουσία των επικίνδυνων και ενοχλητικών Ελλήνων που κατοικούσαν στις πλούσιες περιοχές της Τρίπολης και Κερασούντας⁶.

Είκοσι πέντε μέρες κράτησε το μαρτύριο της διαδρομής των Τριπολιτών προς το λευκό θάνατο. Στις 9 Δεκεμβρίου ανακοινώθηκε επίσημα στους εκτοπισμένους ότι ορίστηκε ως τόπος οριστικής διαμονής τους το αρμενικό χωριό Μπίρκ, που ήταν έρημο, γιατί οι 500 οικογένειές του σφαγιάστηκαν ένα χρόνο ωρρίτερα.

"Το κλίμα του χωριού", γράφει η Τατιάνα Γκρίτση - Μιλλιέξ, "δε μας φάνηκε καλό, γιατί το νερό ήτανε γλυφό κι άνοστο και δεν μπορούσαν να το πιούν ούτε και οι άρρωστοι με τα καμένα χείλια του πυρετού τους. Όμως η ανάγκη να είμαστε όλοι μαζί, κοντά κοντά, για ν' αντικρίζουμε τη μοίρα, μας έκανε να κατοικήσουμε όλοι στο Πίρκ, στο Πίρκ που στάθηκε το απέραντο νεκροταφείο χιλιάδων χριστιανών, στο Πίρκ που σαν το συλλογιστούμε βλέπουμε έναν τεράστιο ξύλινο σταυρό, στο Πίρκ που αφήσαμε ό,τι είχαμε πιο αγαπημένο, πατεράδες γέρους και τρυφερά παιδιά, τις μάνες μας και τις γυναίκες μας".

Έτσι άρχισε η τραγωδία του Πιρκ: "Δίχως νερά, μέσα σ' αυτή την διαρκή ακαθαρσία, όλοι είμαστε γιομάτοι ψείρα, κι αυτοί οι προεστοί και οι πιο καθαροί από μας, δεν μπορούσαν να εξαλείψουνε τη φοβερή τούτη πληγή. Έτσι, με τον συνωστισμό, με τη βρώμα, με την ψείρα, ετοιμάζαμε τις φοβερές επιδημίες που

5. Οικουμενικόν Πατριαρχείον, Μαύρη Βίβλος, Κωνσταντινούπολη (1919), σ. 269-272. Βλ. επίσης Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β (35, 38, 45, 59), Πετρούπολη (28.8.1916).

6. Οι Νεότουρκοι τις πρώτες μέρες του πολέμου, όταν ο στρατός τους είχε κατορθώσει να διασπάσει το ρωσικό μέτωπο και να εισβάλει στη ρωσική Αρμενία κατενθουσιασμένοι χλεύαζαν τους Έλληνες και τους έλεγαν: "Βάι παπανίζ κελίρ, Βάι ταϊνίζ κελίρ" δηλαδή "έρχεται ο πατέρας σας (εννοούσαν τους Έλληνες), έρχεται ο θεός σας (τους Ρώσους)".

δεν αργήσανε να χτυπήσουνε την πόρτα μας. Πρώτη η δυσεντερία, έπειτα ο τύφος, στο τέλος η πανούκλα. Ο λευκός θάνατος που είχε τόσο καλά ετοιμάσει οι Τούρκοι έπαιρνε κι έπαιρνε καθημερινά δεκάδες δεκάδες χριστιανούς.

Τρεις μήνες είχανε περάσει από την μαύρη ώρα που μπήκαμε στο Πίρκ, έμπαινε ο Μάρτης μήνας κι από τις 13 χιλιάδες που είχαμε ξεκινήσει, δεν μένανε πια παρά 800, αδύναμοι κι ανίκανοι για κάθε δουλειά. Από τους 800 που σωθήκανε οι 300 ήτανε αστοί, οι άλλοι χωρικοί...¹⁷

"Το τι υποφέραμε", γράφει ο Γ. Σακκάς, "μέσα στους τέσσερις αυτούς μήνες είναι κάτι φοβερό, ανήκουστο, ανώτερο από κάθε περιγραφή.

Είδα, όπως εξακριβώθηκε κι αργότερα, μέσα στο συνταρακτικό εκείνο σάλο να σβήνουν και να εκριζώνονται ολόκληρες οικογένειες".⁸

Με την ανοχή της Γερμανίας, όπως βεβαιώνεται από το τηλεγράφημα που στάλθηκε από τη γερμανική πρεσβεία στο Δόκτορα Schede⁹ στην Κερασούντα, ο οποίος αναπληρούσε τον κόμη Schulenburg, ο βαλής σε συνεργασία με τους Καϊμακάμηδες και την δολοφονική ομάδα του Τοπάλ Οσμάν κατόρθωσαν να προσδώσουν στο φλέγον ζήτημα χαρακτήρα σκληρού και συστηματικού διωγμού, διαδίδοντας με υπερηφάνεια στον μουσουλμανικό λαό ότι είναι επανάληψη του αρμενικού ζητήματος. Ενεργώντας ο Βαλής με ποικίλα καταχθόνια μέσα μαζί με τα τυφλά όργανά του "εξετέλεσεν την φοβεράν ταύτην και απαισίαν τραγωδίαν, καταστρέψας εντελώς τοσαύτα ακμάζοντα Ελληνικά χωρία και προκαλέσας τοσοούτους θανάτους και ατιμώσεις Ελληνίδων. Και οι μεν απελαθέντες αγνοούμεν τι απέγιναν, τα χωρία όμως γινώσκομεν ότι εντελώς ελεηλατήθησαν, αι οικίαι απεγυμνώσθησαν παντός ό,τι περιείχον, άλλαι επυρπολήθησαν, άλλαι κατηδαφίσθησαν και απήχθη το υλικόν των, και εν άλλαις εγκατεστάθησαν Τούρκοι πρόσφυγες, οι αγροί εδηώθησαν και αι εκκλησίαι εσυλλήθησαν και εμολύνθησαν".¹⁰

Κατά τον Π. Ενεπεκίδη η φύση και η μέθοδος της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου από τους Νεότουρκους και τους Κεμαλικούς, ενώ έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τη γενοκτονία των Εβραίων, έχει δυο βασικές διαφορές "Είναι μια γενοκτονία πολύ αλλά τούρκα. Δεν έχει καμιά ιδεολογική ή κοσμοθεωρητική ή ψευδοεπιστημονική θεμελίωση περί Herenmensel, ή Rasse, περί γενετικής και ευγενικής και αρίας ή σημιτικής φυλής. Όποιος διάβασε το Mein Kampf του Hitler ή το Blut und Boden του αρχιφιλοσόφου του Rosenberg ε γνώριζε τι περίμενε τους Εβραίους αν οι Εθνικοσοσιαλιστές θα ήρχοντο στην

7. Γκρίστι-Μιλλιέξ Τ., Η Τρίπολη του Πόντου, Αθήνα (1976), σ. 150-152.

8. Σακκάς Γ., Ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου, Αθήνα (1957), σ. 166-167.

9. "Η εκκένωσις της παραλίας είνε μέτρον καθαρώς στρατιωτικόν. Εν τη εκκένωσει δεν πρέπει να υπερβούν τα όρια των στρατιωτικώς αναγκαίων. Θα εκκενωθή η παραλία εις βάθος 50 χιλιομέτρων εν διαστήματι ενός μηνός την ημέραν της αναχωρήσεώς των, ως και τον τόπον της μελλούσης διαμονής των. Δύνεται έκαστος να παραλάβη μετ' αυτού ό,τι και όσα πράγματα θέλει δύναται. Αι ιδιοκτησίαι των θα μείνουν άθικτοι και απαραβίαστοι δύναται δε να αφήσωσι εις αυτάς φύλακας", Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β/38, Κερασούς (15.12.1916).

10. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β/38, Κερασούς (15.12.1916).

εξουσία, όπως και ήρθαν. Όταν ο Goebbels κραύγαζε στην Sporthalle του Βερολίνου τη ρητορική φράση: Ist der Jude auch ein Lebewesen (μα είναι και ο Εβραίος ένα ένυλο ον;). Και απαντούσε μέσα στους καγχασμούς ενός παραληρούντος κοινού: Jawohl! είναι, και ο Εβραίος ένα ένυλο ον, όπως ο κορίδιος, γι' αυτό και πρέπει να καταστεί αβλαβής για το έθνος μας - γνώριζαν όλοι τι τους επερίμενε τους Εβραίους της Γερμανίας, της Ευρώπης, όλου του κόσμου.

"Η γενοκτονία αλά τούρκα είναι βουβή, πονηρή, ανατολίτικη, δεν έχει θεωρητικά background, αλλά μάλλον πρακτικά, πλιατσικολογικά. Οι καλούμενες εκτοπίσεις, εξορίες των κατοίκων ολόκληρων χωριών οι εξοντωτικές εκείνες οδοιπορίες μέσα στο χιόνι των γυναικόπαιδων και των γερόντων - οι άνδρες βρίσκονται ήδη στα τάγματα εργασίας ή στον στρατό - δεν οδηγούν φυσικά σε κανένα Auschwitz, με τους διαβολικά οργανωμένους μηχανισμούς της φυσικής εξόντωσης του ανθρώπου - όχι! ήταν όμως ένα Auschwitz εν ροή, οι άνθρωποι πέθαναν καθ' οδόν, δεν περπατούσαν για να φτάσουν κάπου, όχι, περπατούσαν για να πεθάνουν από τις κακουχίες, την παγωνιά, την πείνα, τον εξευτελισμό του ανθρώπινου.

Αυτό ήταν το διαβολικό σύστημα, πονηρά οργανωμένο. Δεν υπήρχε στο τέρμα κανένα Auschwitz γιατί για τους περισσότερους δεν υπήρχε τέρμα. Το ταξίδι προς τον θάνατο ήταν ο θάνατος, όχι το τέρμα του ταξιδιού".¹¹

Εκτός από τους διωγμούς, τις εκτοπίσεις, τις αγχόνες και την ισοπέδωση των ελληνικών χωριών το διάστημα αυτό έγιναν σε όλη την περιοχή του Πόντου ευρείας έκτασης προσπάθειες εξισλαμισμού. Επαρκείς πληροφορίες έχουμε για τις περιοχές Σεβάστειας, Νικόπολης και Κολωνείας από τον Π. Κυνηγόπουλο, που ήταν διευθυντής σχολείου και μέλος μιας ελληνικής επιτροπής που είχε ως σκοπό να ενημερώνει την κοινή γνώμη για τους διωγμούς των Ελλήνων της περιοχής.

Ήδη το Δεκέμβριο του 1916 στα χωριά Παλτζάνα και Τρούψη είχαν γίνει εξισλαμισμοί Ελληνίδων, οι οποίες στη συνέχεια κατέληξαν σε τουρκικά χαρέμια¹². Ένας Τούρκος που ζούσε στη Νικόπολη, ο Χαλήλ Τοπάνογλου, έλεγε δημόσια πως πριν από τον πόλεμο κινδύνευε να πεθάνει από την πείνα, τώρα όμως ζούσε πολύ ωραία, σχεδόν όπως στον παράδεισο, με τα πολλά εξισλαμισμένα κορίτσια του (Ελληνοπούλες)¹³. Σε μια επιστολή της παραπάνω επιτροπής προς το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης το 1917 αναφέρονται πολυάριθμες περιπτώσεις αναγκαστικού εξισλαμισμού σε δέκα συνολικά χωριά της επαρχίας Κολωνείας. Από τις 200 ελληνικές οικογένειες στο χωριό Κορατζά απέμειναν μόνο 26, οι άλλες αφανίστηκαν. Μία από αυτές τις 26 ήταν η οικογένεια του ιερέα του χωριού, η οποία απέφυγε το θάνατο μόνο με τον

11. Ενεπεκίδης Π., "Αουσβιτς εν ροή η ποντιακή γενοκτονία", εφημ. Καθημερινή, Αθήνα (17.8.1997).

12. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 29. "Εκθεση της Επιτροπής προς το Πατριαρχείο (1917)", Νέα ζωή, Κωνσταντινούπολη (12.11.1918)

13. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 11

εξισλαμισμό της κόρης και της νύφης¹⁴. Συνολικά, από τις 51.660 Έλληνες κατοίκους της επαρχίας Κολωνείας έμεινε μόνο το ένα τρίτο. Πολλοί από αυτούς που επέζησαν, κυρίως γυναίκες και παιδιά, εξισλαμίστηκαν με τη βία¹⁵.

Το χειρότερο απ' όλα όμως, αναφέρει ο Κυνηγόπουλος, ήταν το γεγονός ότι οι τουρκικές αρχές έπαιρναν τα Ελληνόπουλα από τις οικογένειές τους, δήθεν για να τα προστατέψουν, και τα έστελναν σε τουρκικά σχολεία στη Σεβάστεια, όπου βέβαια έπαιρναν την ανάλογη αγωγή. Ακόμα και πολύ μικρά παιδιά δεν εξαιρούνταν από την πρακτική αυτή¹⁶. Γι' αυτό και πολλά παιδιά εξισλαμίστηκαν¹⁷.

Η τραγική θέση των Ελλήνων προσφερόταν για διπλωματική εκμετάλλευση παρά την απουσία των Άγγλων, Γάλλων και Ρώσων διπλωματικών αντιπροσώπων από τη Μικρά Ασία, εξαιτίας του πολέμου. Η Αμερική με τον πρόεδρό της Thomas Woodrow Wilson εμφανίστηκε δυναμικά, μέσω της πολιτικής των 14 σημείων, στην επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος. Ο ικανός πρεσβευτής της Κωνσταντινούπολης Η. Morgenthau παρακολουθούσε από κοντά την πολιτική των Νεοτούρκων και διαφωνούσε δημόσια με τις μεθόδους επίλυσης του ελληνικού ζητήματος της Μικράς Ασίας¹⁸. Ο διάδοχος του Eikus έλεγε στον καισαροβασιλικό επιτετραμμένο της Αυστρίας Trauttmansdorff ότι ενδιαφερόταν πολύ, για λόγους ανθρωπιστικούς, για την τύχη των Ελλήνων που εκτοπίζονταν στα βόρεια της Ανατολής. Οι δύο διπλωμάτες συμφωνούσαν για τις απάνθρωπες ακρότητες της εφαρμογής των μέτρων¹⁹. Ερμήνευαν όμως διαφορετικά, σύμφωνα με τα δικά τους γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, τα αίτια της αποσύνθεσης και του εμφυλίου της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο Trauttmansdorff γνώριζε πολύ καλά ότι μελλοντικά θα χρεωνόταν μαζί με τη Γερμανία τα εγκλήματα των Νεοτούρκων, λόγω της υλικής και στρατιωτικής υποστήριξης που προσέφεραν. Η αναφορά στη Βιέννη ήταν αποκαλυπτική: "Οι Τούρκοι διαπράττουν με τα νέα αυτά άκρως σκληρά μέτρα κατά του ελληνικού στοιχείου ένα μέγα λάθος και κανείς δεν λυπάται γι' αυτό τόσο πολύ όπως εμείς οι Αυστριακοί και οι Γερμανοί, στο λογαριασμό των οποίων θα περαστεί και αυτή η τελευταία βαρβαρότητα των Τούρκων"²⁰. Ξεσκέπαζε όμως και το υποκριτικά ανθρωπιστικό ενδιαφέρον των Αμερικανών για τους Έλληνες της Μικράς Ασίας, τονίζοντας ιδιαίτερα ότι αυτό δεν υπαγορευόταν μονάχα από ανθρωπιστικούς λόγους, αλλά και από την αύξηση της αμερικανικής επιρροής στη Μικρά Ασία.

14. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 41

15. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 21-22. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Υ.Α.Κ., 1919, Α/4α, Αικατερινοδάρ (20.5.1919).

16. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 16 κ.ε.

17. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 14 και 44.

18. Morgenthau Η., Τα μυστικά του Βοσπόρου, Αθήνα (1989), σ. 239. Εμμανουηλίδης Εμμ., Τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Αθήνα (1924), σ. 137.

19. Ο Trauttmansdorff εκπροσωπώντας τα συμφέροντα της χώρας του και των Νεοτούρκων, προσπαθούσε να δικαιολογήσει τα εξοντωτικά μέτρα και την εκκένωση των παραλιακών περιοχών υποστηρίζοντας από τη μία τη συνενοχή του ελληνικού στοιχείου, λόγω της συνεργασίας με τους αντάρτες, και από την άλλη την έλλειψη επαρκών μέσων ελέγχου όλων των ακτών του Ευξείνου Πόντου από τους Νεότουρκους

20. Ενεπεκίδης Π., ό.π., σ. 168.

Η παράδοση της Τραπεζούντας στον οθωμανικό στρατό και η μεγάλη νίκη της συνθήκης του Μπρεστ - Λιτόφσκ αναπτέρωσαν το ηθικό των Νεοτούρκων και κυρίως των τοπαρχών του Πόντου, οι οποίοι χωρίς πλέον το φόβο των αντιποίνων από τους Ρώσους επιδίδονταν στο στιγμιαίο κερδοφόρο γι' αυτούς μα καταστροφικό μελλοντικά για την αυτοκρατορία έργο τους. Οι εμπειρίες των προηγούμενων ετών αποδείχτηκαν πολύ πρακτικές και πολύ ωφέλιμες. Οι τεράστιες περιουσίες των Ελλήνων και Αρμενίων περνούσαν στα χέρια των αδίστακτων κακοποιών και δολοφόνων. Η ανύπαρκτη αστική μουσουλμανική τάξη στον Πόντο άρχισε να γεννιέται μετά τη γενοκτονία των Αρμενίων και Ελλήνων από τους νεόπλουτους κακοποιούς που θησαύρισαν ληστεύοντας τις περιουσίες τους. Οι απόγονοι του μεγαλύτερου γενοκτόνου των Ελλήνων, του Τοπάλ Οσμάν, είναι σήμερα εκατομμυριούχοι και εκφραστές της αστικής τουρκικής ιδεολογίας. Δεν είναι ιστορική υπερβολή αν δεχτούμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό της σημερινής αστικής τάξης στην Τουρκία, είναι δημιούργημα των μικρών ανεξάρτητων δολοφονικών συμμοριών, των συνεργατών της αστυνομίας και του στρατού που έδρασαν και δρουν με την ανοχή ή την υποστήριξη των νεοτουρκικών, κεμαλικών και μετακεμαλικών κυβερνήσεων.

Ο μητροπολίτης Χρυσάνθος στην αναλυτική έκθεση της 12 Οκτωβρίου 1918 προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη επισυνάπτει και πολυσέλιδο κατάλογο των κακουργημάτων και λεηλασιών που διαπράχθηκαν στην εκκλησιαστική του περιφέρεια ως τις 7 Οκτωβρίου 1918²¹.

Ανάλογα εγκλήματα συνέβαιναν και σ' άλλες περιοχές του Πόντου. Αναφέρω αποσπάσματα από την έκθεση του μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Πολυκάρπου, που υποβλήθηκε σ' όλα τα πατριαρχεία και παράλληλα δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα "Νέα Ζωή" Κωνσταντινούπολης στις 12/11/1918, αρ. φύλλου 98: "...Τα πάνδεινα υποσπάντες οι κάτοικοι Κολωνίας και ληστεύσεις και διωγμούς και εβιασμούς και σφαγές ετάφησαν άκλαυτοι και ακήδευτοι εις τας φιλοξένους χώρας των Τούρκων εν Τοκάτη και αλλαχού"²².

Στις 20 Μαΐου 1919 ο αρχιμανδρίτης Πανάρετος και ο γιατρός Κ. Α. Φωτιάδης, με εντολή της Κεντρικής Ένωσης των Ποντίων Ελλήνων του Αικατερινοδάρ, αλλά και ειδική σύσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου επισκέφθηκαν τις εκκλησιαστικές περιφέρειες του Πόντου και κατέγραψαν με ακρίβεια την εικόνα της αγρίας και κολοσσιαίας συμφοράς του ελληνισμού. Η στατιστική απογραφή με τα ποσοστιαία αναλυτικά δεδομένα συμπίπτει με την ημερομηνία άφιξης του Μουσταφά Κεμάλ στην Σαμψούντα.

Η επαρχία Αμασειάς είχε προ του πολέμου 136.768 Ελληνικών πληθυσμόν, 393 σχολεία, 12.360 μαθητάς και μαθητριάς, 493 διδασκάλους και

21. A.Y.E., K.Y., 1919, B/38(1), αρ. Πρωτ. 356, Τραπεζούντα (12.10.1918). Δεν αναφέρει όμως την δολοφονία των 200 κατοίκων στο κέντρο της Τραπεζούντας, για την οποία υπάρχει αρχαιακή έκθεση και μαρτυρία του Κ. Λαμέρα. Η καταγγελία αυτή χρειάζεται περισσότερη έρευνα. Δε γνωρίζω αν συντρέχουν λόγοι λογοκρισίας από τη μία ή εσφαλμένης πληροφόρησης από την άλλη.

22. Κυνηγόπουλος Π., Εκθέσεις περί των καταστροφών και σφαγών της επαρχίας Κολωνίας της Νικοπόλεως του Πόντου, σ. 9.

διδασκαλίσσας και 498 Εκκλησίας. Εκ του ολικού πληθυσμού 72.375 μετετοπίστησαν ή εξωρίσθησαν, εκ των οποίων τα 70% απέθανον εν εξορία, μόλις δε οι 30% επανήλθον²³.

Η κατάσταση στον Πόντο και ιδιαίτερα στην ύπαιθρο ήταν τραγική. Γνωστά ανυπότακτα στοιχεία συνέχιζαν να οργιάζουν κάθε νύχτα στα ελληνικά χωριά πυροβολώντας, λεηλατώντας και βιάζοντας τους ανυπεράσπιστους χωρικούς. Η ζωή των Ελλήνων κατάντησε ένα απέραντο μαρτυρολόγιο²⁴.

Το διάστημα που ο Τοπάλ Οσμάν μαζί με τους εθελοντές του προσπαθούσε να καθαρήσει τους Τσέτες των Ρωμιών, ο Μουσταφά Κεμάλ, με εντολή του σουλτάνου και με την ιδιότητα του Επιθεωρητή της 9ης Στρατιάς ξεκινούσε στις 16 Μαΐου 1919 για τη Σαμψούντα, για να προστατέψει τους Ρωμιούς και τους Αρμένιους από τις τουρκικές συμμορίες (Τσέτες). Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι 21 φίλοι του έφτασαν στο λιμάνι της Σαμψούντας στις 19 Μαΐου 1919.

Όταν πληροφορήθηκε ο Τοπάλ Οσμάν την επιθυμία του Μουσταφά Κεμάλ να συναντηθεί μαζί του, πήρε τους στενούς του συνεργάτες, τον Temoglu Ismail Αγά, τον Dargaroglu Bilal και τον Kara Ahmet από την περιοχή Cavnak και πήγε στη Χάβζα. Η πρώτη συνάντηση γνωριμίας του Τοπάλ Οσμάν με τον Μουσταφά Κεμάλ πραγματοποιήθηκε στις 29/Μαΐου 1919 στη Χάβζα.

Ο Οσμάν αγάς παρουσίασε μια λεπτομερή αναφορά για τις δραστηριότητες των Ρωμιών και των Αρμένιων στην Κερασούντα και τα περίχωρά της. Ο Μουσταφά Κεμάλ του είπε εν περιλήψει:

"Βλέπω ότι ήσουν φιλόπατρις από τα νεανικά σου χρόνια. Ακολουθείς ακόμη και τώρα τα ιδανικά που έθεσες από τότε. Πρέπει να παλέψουμε μέχρι να απελευθερωθεί η χώρα και να μη μείνει ούτε ένας εσωτερικός ή εξωτερικός εχθρός. Θα υπερασπιστείς τα χωριά και τις πόλεις της Μαύρης Θάλασσας. Η συμμορία σου από μια ανοργάνωτη και ανεκπαίδευτη δύναμη θα γίνει ένα τάγμα. Διοικητής του τάγματος αυτού θα είσαι εσύ. Θα σου δώσουμε νέους και θρασείς αξιωματικούς.

Μουσταφά Κεμάλ: "Αφού έχεις την υποστήριξη του τουρκικού λαού, φτιάξε αμέσως την οργάνωσή σου, πάρε το αξίωμα του αρχηγού, ώστε η πόλη να βρίσκεται εμπράκτως υπό την κατοχή τη δική σου και των ανθρώπων σου. Αντί να φύγεις εσύ και να πάρεις τα βουνά, ας φύγουν οι Πόντιοι και οι Ρωμιοί. Με την πάροδο του χρόνου και μόλις θα έχουμε ενδείξεις ότι παρανομούν θα τους καθαρίσουμε όλους.

Ο Τοπάλ Οσμάν μετά τη μακρά αυτή συνάντηση είπε στον Μουσταφά Κεμάλ σχετικά με αυτό το θέμα:

"Μην ανησυχείτε καθόλου Πασά μου! Θα προσφέρω τέτοιο "θυμιάμα"

23. Α..ΥΕ., Κ.Υ., Υ.Α.Κ., 1919, Α/4α, Αικατερινοδάρ (20.5.1919) και Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β (35, 38, 45, 59), Αικατερινοδάρ (20.5.1919).

24. Ανώνυμος, "Η κατάσταση με την ύπαιθρον", εφημ. Εποχή, Τραπεζούντα (30.4.1919).

στους Ρωμιούς του Πόντου, που θα πνιγούν σαν τις σφήκες στις σπηλιές¹²⁵.

Έκτακτες εφημερίδες εκτυπώνονταν με μαύρα πέθνιμα πλαίσια, καθημερινές συγκεντρώσεις, πορείες διαμαρτυρίας και θρησκευτικές τελετές συμπλήρωναν το σκηνικό της αντίδρασης και της άρνησης της συνθήκης, για αρκετές ημέρες. Ο Μ. Κεμάλ κήρυξε το τουρκικό έθνος σε διωγμό και ξεσήκωνε τον λαό στον αγώνα για την υπεράσπιση της πατρίδας²⁶.

Ο αρθρογράφος της εφημερίδας Daily Telegraph, σχολιάζοντας τους κεμαλικούς διωγμούς του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας στην Τραπεζούντα το 1919, γράφει ότι: "Οι τωρινοί εκτοπισμοί και οι σφαγές στη Μικρά Ασία είναι χωρίς προηγούμενο στην τουρκική ιστορία. Ξεπερνούν σε σημασία αυτές της εποχής του Gladston και ακόμη και αυτές που πραγματοποιήθηκαν το 1915.

Οι εκκλήσεις, οι εκθέσεις και τα τηλεγραφικά μηνύματα απελπισίας των κατοίκων απευθύνονταν σε μια Ελλάδα που είχε στραμμένη την προσοχή της αλλού. Έτσι η χιλιόχρονη ελληνική Τραπεζούντα υποδεχόταν στη θέση των Ελλήνων στρατιωτών τις σοβιετικές αντιπροσωπείες που πήγαιναν στην Άγκυρα, για να οργανώσουν και να βοηθήσουν την κεμαλική κυβέρνηση.

Ως σήμερα πιστεύω ότι δεν αποδόθηκε από τους ιστορικούς αντικειμενικά η μεγάλη συμβολή των μπολσεβίκων στην επικράτηση της Μ.Ε.Τ. και στη συντριβή του ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Δεν τονίστηκε ιδιαίτερα ότι χάρη στην οικονομική και στρατιωτική τους βοήθεια η κεμαλική κυβέρνηση κατόρθωσε στην πιο κρίσιμη στιγμή της επιβίωσής της, να σταθεί όχι μόνο στα πόδια της αλλά και να πάρει δημόσια την τελική απόφαση εξόντωσης όλων των χριστιανών, χωρίς να φοβάται πια τα αντίμετρα των συμμάχων.

Εννέα μεγάλες αποστολές χρειάστηκαν, για να εκτοπιστούν οι Έλληνες της πόλης Αμισού μέσα σε διάστημα ολίγων ημερών. Το έγκλημα της γενοκτονίας θα έπρεπε να ολοκληρωθεί γρήγορα πριν προλάβουν να διαμαρτυρηθούν τα μέλη των διεθνών ανθρωπιστικών οργανώσεων αλλά και κάποιες από τις συμμαχικές χώρες.

Κατά το Γ. Βαλαβάνη: "Οι συνοδεύοντες τους Έλληνες χωροφύλακες, τρόφιμοι κατέργων, ληστοφυγόδικοι και επαγγελματίαι δολοφόνοι, ως είνε τα 90% της Τουρκικής χωροφυλακής, μόλις εξώθησαν την θλιβεράν συνοδείαν μέχρι του προσδιωρισμένου μέρους, όπου παρεφύλαττον και οι ένοπλοι Τούρκοι των παρακειμένων χωρίων, κατήλισαν αυτήν εκεί μέχρι νυκτός, οπότε εκ των πέριξ ερρίφθησαν, κατά παραγγελίαν, πυροβολισμοί τινες, δίδοντες το σύνθημα της επιθέσεως κατά των ανυπόπτων Αμισηγών¹²⁷.

25. Sener Cemal, Topal Osman Olayı, İstanbul (1992)σ. 61-65. Βλ. επίσης πώς χαρακτηρίζει τη δολοφονία του Τοπάλ Οσμάν ο Murat Yüksel στο βιβλίο του Ali Sükrü, Bey ve Topal Osman Aga, Τραπεζούντα (1993), σ. 30.

26. Σβολόπουλος Κ., Η ελληνική εξωτερική πολιτική (1900-1945), Αθήνα (1983), σ. 156.

27. Βαλαβάνης Γ., Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου, Αθήνα (1925), σ. 205.

Μετά τον εκτοπισμό των Ελλήνων της Αμισού σειρά είχαν τα 394 ελληνικά χωριά της περιφέρειας. Η παρουσία του σφαγέα Τοπάλ Οσμάν και των τσετών του ήταν καθοριστική. Δεν άφησε τίποτε όρθιο. Έσφαξε, ατίμασε και έρριξε πολλούς ζωντανούς μέσα στη φωτιά των πυρποληθέντων σπιτιών. Καθημερινά έκανε ομαδικές συλλήψεις, οι οποίες συνοδεύονταν από ληστείες, βιασμούς και δολοφονίες. Τους συλληφθέντες τους έκλεινε σε σχολεία και εκκλησίες, στις οποίες μετά έβαζε φωτιά.

Ο Mustafa Hakyemez²⁸ ανέφερε στον Cemal Sener ότι ήταν παρών, όταν ο Τοπάλ Οσμάν κατέβασε τη σημαία του Πόντου στο Taskisla και ανέβασε την τουρκική. Για τον Μ. Hakyemez ο Τοπάλ Οσμάν ήταν ο σωτήρας της Κερασούντας: "Αυτός μας γλίτωσε από τους Έλληνες αντάρτες. Έβαλε τους πρωταίτιους των Ρωμιών σε τσουβάλια και αφού έδεσε τα στόμιά τους με πέτρες, τους πέταξε στο βυθό της θάλασσας"²⁹.

Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι μετακεμαλικοί κυβερνήτες, δεν μπορεί να είναι υπερήφανοι για το απελευθερωτικό τους κίνημα, όταν στηρίζονταν σε ληστρικές και δολοφονικές ομάδες, όπως του Τοπάλ Οσμάν. Δεν μπορούν να δικαιολογηθούν ότι δε γνώριζαν το γενοκτονικό του έργο, γιατί ο Murat Yüksel γράφει ότι: "Κανένας δεν άκουγε τις εκκλήσεις και τα παράπονα των δυστυχισμένων κατοίκων της Κερασούντας. Κανείς δεν έδινε σημασία στις καταγγελίες τους. Το αρχείο των μηνύσεων στο δικαστικό μέγαρο ήταν γεμάτο με μηνύσεις εναντίον του Τοπάλ Οσμάν. Όμως μια μυστική δύναμη όχι μόνο κάλυπτε τον Τοπάλ Οσμάν, αλλά σε κάθε φόνο και σε κάθε καταγγελία τον βοηθούσε ν' ανέβει πιο ψηλά στην ιεραρχία. Ήταν ο ανώτερος αξιωματικός της Κερασούντας, ήταν το παν. Όλα τα νήματα κινούνταν απ' αυτόν. Έδινε εντολές, απαγόρευε, κρέμαγε, έσφαζε. Κανείς δεν έλεγε ούτε μια κουβέντα".

Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι τα εγκλήματα των Κεμαλικών του 1921 παραδέχτηκαν ορισμένα μέλη της ανώτατης οθωμανικής κοινωνίας, τα οποία είχαν άμεση σχέση με το ζήτημα αυτό. Η σημαντικότερη πολυσέλιδη αναλυτική έκθεση καταγγελία είναι του Δζεμάλ Νουζχέτ, νομικού συμβούλου του φρουραρχείου της Κωνσταντινούπολης και προέδρου της Εξεταστικής Επιτροπής. Ήταν ο πιο κατάλληλος και ειδικός στα θέματα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αφού ήταν ο τελικός αποδέκτης όλων των εκθέσεων, των αναφορών, των επίσημων και ιδιωτικών επιστολών και καταγγελιών και από τις δυο αντιμαχόμενες πλευρές. Παράλληλα ήταν και ο αποδέκτης όλων των μυστικών πληροφοριών της κεμαλικής κυβέρνησης.

Στην έκθεσή του γράφει για τις σφαγές των Ελλήνων του Πόντου στην κεμαλοκρατούμενη περιοχή από τις τοπικές αρχές και τις ληστοσυμμορίες. "Το παρά τα παράλια του Ευξ. Πόντου Ελληνικόν στοιχείον, ως εργατικόν και κατέχον το εμπόριον εις χείρας του και πλούσιον, ετύγχανε ο σπουδαιότερος παράγων της περιφέρειας αυτής".

28. Ήταν γραμματέας του Συνδέσμου παλαιών αγωνιστών της Κερασούντας, ανάπηρος πολέμου, 82 ετών, όταν έδωσε τη συνέντευξη.

29. Sener Cemal, ό.π., σ. 119.

Ο Μ. Κεμάλ προς διατήρησιν των τσετών έπρεπε όπως ετοιμάση έδαφος δράσεως δι' αυτές και ως τοιούτον εύρε το της περιφερείας του Πόντου· αι γενικαί σφαγαί, αι αρπαγαί και εξοντώσεις εις την περιφέρειαν ταύτην ήρχισαν από τον Φεβρουάριον και διήρκησαν μέχρι του Αυγούστου· αι σφαγαί αύται και εκτοπισμοί εξετελέσθησαν ημειπισήμως τη συμμετοχή και στρατιωτικών και πολιτικών υπαλλήλων· επειδή δε η περιφέρεια αύτη ήτο πολύ εκτενής και πλουσία, εις την καταστροφήν της έλαβον μέρος άτομα εξ όλων των τάξεων.

Αι εξ χιλιάδες των Ελλ. κατοίκων της Πάφρας αποκλεισθείσαι εντός των εκκλησιών του Σλαμαλίκ, του Σουλου Δερέ, της Παναγίας και του Γκιοκτσέ Σου παρεδόθησαν εις το πυρ, και εντός αυτών εκάησαν όλοι: γέροντες, άνδρες, γυναίκες και παιδία· ουδείς εσώθη. Μερικαί εκ των γυναικών οδηγήθησαν εις το εσωτερικόν υπό των τσετών και, αφού ασέλησαν επ' αυτών, τας εθανάτωσαν. Αι κινηταί περιουσίαι και τα χρήματα των Ελλήνων κατοίκων της Πάφρας ελεηλατήθησαν. Μετά το φρικώδες τούτο έργον αι τσέται ήλθον εις τον δήμον Αλά-Τσάμ, όπου παρέταξαν εις γραμμήν τους εις 2.500 χριστιανούς κατοίκους, και παρασύραντες αυτούς εις τους πρόποδας των ορέων, τους εθανάτωσαν όλους. Εκ των 25.000 Ελλήνων της περιφερείας Πάφρας, Αλά-Τσάμ ενενήκοντα τοις εκατόν εξοντώθησαν, οι δε εκτοπισθέντες εθανατώθησαν εις το εσωτερικόν³⁰.

Στον Πόντο, έδρα των δικαστηρίων ανεξαρτησίας ορίστηκε η πόλη Αμάσεια και όχι κάποια παράκτια, γιατί έπρεπε να είναι μακριά από τις μεγάλες πόλεις, στις οποίες υπήρχαν προξενεία και εκπρόσωποι διαφόρων ξένων εμπορικών καταστημάτων. Η κεμαλική κυβέρνηση θεωρούσε τη θανατική καταδίκη της ηγεσίας του ποντιακού ελληνισμού εσωτερική της υπόθεση.

Η δικαστική διαδικασία ήταν κωμικοτραγικά συνοπτική. Μετά την τυπική απολογία, ανακοίνωναν στους προγραφέντες την απόφαση του δικαστηρίου που ήταν ο θάνατος στην αγχόνη. Σπάνια καταδίκάζαν κάποιους υπόδικους σε πέντε, δέκα ή δεκαπέντε χρόνια κάθειρξη, για να κρατήσουν τους τύπους της δήθεν δικαστικής νομιμότητας. Η συκοφαντία, το ψέμα, η υποκρισία και η σκηνοθεσία οργιάζαν κυριολεκτικά.

Ο Μουσταφά Κεμάλ με τη λειτουργία των δικαστηρίων ανεξαρτησίας "επεδίωξε διπλό σκοπό. 1ον) Να παρουσιάσει ως απόλυτα νόμιμο το έργο της καταστροφής του μικρασιατικού ελληνισμού. 2ον) Να θανατώσει, από την άλλη, τις ελληνικές κοινότητες των πιο ανθρών πόλεων εξολοθρεύοντας τους επιφανείς με πολύ μεγαλύτερη σιγουριά απ' ό,τι με την εξορία, όπου θα μπορούσαν πιθανόν να σωθούν. Αυτό το τελευταίο αποτέλεσμα εξάλλου επιτεύχθηκε, γιατί εκατοντάδες απ' αυτούς τους επιφανείς κρεμάστηκαν ή τουφεκίστηκαν κυρίως στην Αμάσεια, όπου οι φυλακές ξεχείλισαν από διακεκριμένες προσωπικότητες των επιστημών και του εμπορίου, προερχόμενες απ' όλα τα μέρη της περιοχής του Πόντου³¹.

30. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1922, Β/59, α.α.κ., Αθήνα (13.6.1923).

31. Patriarcat Oecumenique, Les atrocités kemalistes dans les regions du Pont et dans le

Αξίζει να σημειωθεί ότι η γενοκτονία των Ελλήνων πραγματοποιήθηκε επίσημα κεκλεισμένων των θυρών και χωρίς την παρουσία δικηγόρων.

Η καταδίκη και ο απαγχονισμός στην πλατεία της Αμάσειας όλης της θρησκευτικής, πνευματικής και πολιτικής ηγεσίας ήταν μια προσχεδιασμένη γενοκτονική πράξη που αναγκάστηκαν να καταδικάσουν ακόμη και οι πρόσφατα φιλικά προσκείμενες στην κεμαλική κυβέρνηση πρώην συμμαχικές χώρες Γαλλία και Ιταλία, αλλά και όλες οι ευρωπαϊκές. Οι παραπάνω κυβερνήσεις αναγκάστηκαν να πάρουν θέση ίσως και από τα κινήματα αλληλεγγύης που εκδηλώθηκαν προς το δοκιμαζόμενο ποντιακό ελληνισμό από διάφορους οργανισμούς, θρησκευτικά και πνευματικά ιδρύματα με τη συμμετοχή επίσης των διανοουμένων της Ευρώπης και της Αμερικής, ύστερα από την επώνυμη καταγγελία και το ψήφισμα διαμαρτυρίας των Ελλήνων συναδέλφων τους. "Οι Έλληνες συγγραφείς και καλλιτέχναι, απηύθυναν προς τους διανοουμένους της Ευρώπης και Αμερικής την κάτωθι διαμαρτυρίαν:

Μετά βαθυτάτης συγκινήσεως οι συγγραφείς και καλλιτέχναι της Ελλάδος απευθύνονται προς τους διανοουμένους του πεπολιτισμένου κόσμου όπως γνωστοποιήσουν εις αυτούς την τραγωδίαν χιλιάδων οικογενειών του Ελληνικού Πόντου. Ξηρά, εξηκριβωμένα και αναμφισβήτητα τα γεγονότα είναι τα εξής:

Οι Τούρκοι εφόνευσαν όλους ανεξαιρέτως τους κατοίκους της πόλεως Μερζιφούντος, αφού την ελεηλάτησαν και την επυρπόλησαν. Τους προσπαθήσαντας να διασωθούν ετυφέκισαν και εθανάτωσαν καταλαβόντες τας διόδους.

Μετετόπισαν όλον τον άρρενα πληθυσμόν των πόλεων Τριπόλεως, Κερασούντος, Ορδούς, Οινός, Αμισού και Πάφρας και καθ' οδόν κατέσφαξαν τους πλείστους εξ αυτών.

Έκλεισαν εντός του ναού του χωρίου Έλεζλη εν Σουλού-Τερέ 535 Έλληνας και τους κατέσφαξαν διασωθέντων μόνον τεσσάρων. Πρώτους έσφαξαν 7 ιερείς διά πελέκεως προ της θύρας του ναού.

Απηγχόνισαν εν Αμασειά 168 προκρίτους Αμισού και Πάφρας.

Εβίασαν όλας ανεξαιρέτως τας γυναίκας, τας παρθένους και τα παιδιά των άνω πόλεων, τας ωραιότερας δε παρθένους και νέους έκλεισαν εις τα χαράμια. Πλείστα βρέφη εφόνευσαν, σφενδονίζοντες αυτά κατά των τοίχων.

Οι υπογεγραμμένοι θέτουσι τα ανωτέρω υπ' όψιν των διανοουμένων της Ευρώπης και της Αμερικής θεωρούντες ότι όχι μόνον τα γεγονότα ταύτα αλλά και η ανοχή αυτών αποτελεί πένθος της ανθρωπότητος.

Αθήναι, 22 Νοεμβρίου 1921.

Άννινος Χ., Αυγέρης Μ., Βλαχογιάννης Ι., Βώκος Γερ., Γρυπάρης Ι., Δούζας Α., Δροσίνης Γ., Ζάχος Α., Θεοδωροπούλου Αύρα, Θεοτόκης Κ., Ιακωβίδης Γ., Καζαντζάκης Ν., Καζαντζάκη Γαλ., Καμπάνης Αρ., Καμπούρογλους Δ., Καρολίδης Π., Κόκκινος Δ., Κορομηλάς Γ., Μαλακάσης Μ., Μαλέας Κ., Μένανδρος Σ., Νικολούδης Θ., Νιρβάνας Π., Ξενοπούλος Γρ., Παλαμάς Κ., Παπαντωνίου Ζ., Παράσχος Κ., Πασαγιάννης Κ., Πολίτης Φ., Πωπ Γ., Σικελιανός Άγγ., Σκίπης Σ., Στρατήγης Γ., Ταγκόπουλος Δ., Τσοκόπουλος Γ., Φυλλύρας Ρ., Χατζιδάκης Γ., Χατζόπουλος Δ., Χορν Π., Σβορώνος Ι. μεθ' όλης της πικρίας μου διά την κυρίως υπό της Γαλλίας και υπό ουδενός αισθήματος ή συμφέροντος ανθρωπίνου, δικαιολογουμένην εγκατάλειψιν εις σφαγήν των Χριστιανών³².

Το θέμα της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου συζητήθηκε στις 7 Νοεμβρίου 1921 στη Βουλή των κοινοτήτων της Μεγάλης Βρετανίας. Ο βουλευτής Τ. Ρ. Ο' Connor ρώτησε τον υφυπουργό Εξωτερικών Harmsworth ποιες ενέργειες έγιναν για τον απαγχονισμό των 67 Ελλήνων και 3 Αρμενίων από τις κεμαλικές αρχές, αλλά και για τις βιαιοπραγίες και τις εκτοπίσεις των γυναικοπαίδων. Ποια μέτρα έχει σκοπό να πάρει η κυβέρνηση σε περίπτωση αναχώρησης των Γάλλων στρατιωτών από την Κιλικία, για να προστατέψει τον ελληνικό και αρμενικό πληθυσμό σ' αυτήν την επαρχία εκτός από τις εναλλακτικές λύσεις της φυγής ή της σφαγής³³;

Από το Akton Ohio ο Μιλτιάδης Τσακιρίδης απευθύνθηκε στις 6 Νοεμβρίου 1921 στον Λ. Ιασωνίδη, στην Κωνσταντινούπολη, για να τους βοηθήσει ηθικά, ώστε να ιδρύσουν ένα σωματείο που να αγωνίζεται "υπέρ των δυστυχούντων Ποντίων". "Μετά μεγίστου ενδιαφέροντος παρακολουθώμεν οι Πόντιοι από μακράν τα καθ' εκάστην εκτελώμενα εν τη πατρίδι εις βάρος των αγαπητών μας.

Δεν δυνάμεθα να ζωγραφίσωμεν την θλιβεράν ημών λύπην διά την συμφοράν του αγαπητού μας Πόντου και των ομοφίλων ημών υπάρξεων οίτινες έπεσαν είτε θα πέσουν υπό την αιμοχαρή μάχαιραν του βαρβάρου. Πολύ φρικτόν, φρικτόν...

Στις 20 Νοεμβρίου 1921, με την πρωτοβουλία φιλελλήνων βουλευτών και γερουσιαστών έγινε στη Νέα Υόρκη συλλαλητήριο για τις σφαγές των Ελλήνων του Πόντου. Στο συλλαλητήριο "αποτελούμενον εκ χιλιάδων Αμερικανών και Ελλήνων, ωμίλησαν εξ γερουσιασταί και καθηγηταί Πανεπιστημίου, εξιστορήσαντες εν πάση λεπτομερεία και επί τη βάσει επισήμων εκθέσεων, τα φρικιαστικά γεγονότα του Πόντου, τας σφαγάς, τους διωγμούς, μετατοπισμούς, ερημώσεις, εκβιασμούς παρθένων και νέων...

32. Ανώνυμος, "Οι Έλληνες διανοούμενοι διά την τραγωδίαν του Πόντου προς την Ευρώπην και την Αμερικήν", εφημ. Πολιτεία, Αθήνα (23.11.1921). Ser, "Εντυπώσεις και Σημειώσεις - Μια έκκλησις", εφημ. Νέα Ημέρα, Τεργέστη (23.11.1921). Mustakis G., *Permaneceremos Imposibles...?*, Valparaiso (1922), σ. 74-75.

33. Wuarin Albert, *The Martyrdom of the Pontus and international public opinion*, Geneva (1922), σ. 36. House of Commons, *The Parliamentary Debates. Official Report*, v. 148, London (7.11.1921), σ. 33-44. Mustakis G., ό.π., σ. 65-66.

Εκ μέρους των Ποντίων ωμίλησεν ο δημοσιογράφος κ. Χριστοφορίδης. Η ιατρός κ. Νόστον αυτόπτης μάρτυς των γεγονότων της Κερασούντος αφηγήθη τραγικής λεπτομερείας, αι οποία προεκάλεσαν ρίγη φρίκης μεταξύ του πλήθους, η ίδια δε ηναγκάσθη να διακόψη τον λόγον μη δυνηθείσα λόγω της συγκινήσεως να εξακολουθήση, ει μη μόνον από καιρού εις καιρόν αναφωνούσα: "Αχ, εκείνα τα καυμένα τα παιδάκια!"

Το συνταχθέν μετά το συλλαλητήριο ψήφισμα εστάλη εις τον πρόεδρον κ. Χάρδιγκ, τον υπουργόν των Εξωτερικών κ. Χιουγκ πρόεδρον της Διασκέψεως επί του αποπλισμού, επιτροπή δε εκλεγείσα και έχουσα επί κεφαλής τον διαπρεπή Πόντιον κ. Σάββαν Κεχαγιάν, μετέβη εις Ουασιγκτώνα διά να επιδώση αυτοπροσώπως το ψήφισμα εις τον κ. Χάρδιγκ, προβή δε και εις άλλας ενεργείας³⁴.

Το ψήφισμα, που παραδόθηκε στον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών, σε πολλά μέλη του Κοινοβουλίου αλλά και σε άλλες εξέχουσες προσωπικότητες περιέγραφε την τραγική κατάσταση στον Πόντο και εκλιπαρούσε την αμερικανική κυβέρνηση να επέμβει, για να σταματήσει η συνεχιζόμενη γενοκτονία.

Το θέμα των κεμαλικών αγριστιών σε βάρος των Ελλήνων του Πόντου συζητήθηκε διεξοδικά και στη συνεδρίαση της Γερουσίας των Ηνωμένων Πολιτειών, στις 22 Δεκεμβρίου 1921. Ο Γερουσιαστής Hon. William H. King, αφού ανέπτυξε το θέμα του αφανισμού των Ελλήνων του Πόντου, κατέθεσε στο προεδρείο την πολυσέλιδη εισήγησή του, η οποία δημοσιεύτηκε το 1922³⁵.

Με τεκμηριωμένα ντοκουμέντα απέδειξε ότι στόχος τόσο των Νεότουρκων όσο και των Κεμαλικών ήταν η τουρκοποίηση της Μικράς Ασίας.

Ο ανώτατος διπλωματικός αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στην Κωνσταντινούπολη αντιναύαρχος του στόλου Μάρκ Μπρίστολ στη μηνιαία έκθεση του για την κατάσταση στην Ανατολή γράφει στις 4.11.1921 προς τον υπουργό Εξωτερικών της Αμερικής κ. Τσάρλς Χιούζ, παρά την φιλοτουρκική του τοποθέτηση, στηριζόμενος στις εκθέσεις του Δρ. Κέννεντυ, της Έμμα Κάσμαν και της κυρίας Τζέπε ότι: "Αποκαλύφτηκε ότι βιασμοί, βία και απάτη χρησιμοποιήθηκαν σ' αυτές τις περιοχές ενώ γυναίκες και παιδιά οδηγούνταν στην αιχμαλωσία και τον εξευτελισμό, και ότι χιλιάδες γυναίκες, κυρίως νεαρής ηλικίας έχουν αγενώς αποσπαστεί από τα σπίτια τους και έχουν φυλακιστεί σε χαρέμια, στα οποία είναι σχεδόν αδύνατο να διεισδύσει κανείς. Ο Έλληνας αντιπρόσωπος υπολόγισε ότι 300.000 Ελληνίδες και παιδιά κρατούνται μ' αυτό τον τρόπο. Ο Αρμένιος Πατριάρχης λέγεται ότι έχει στην κατοχή του έγγραφα που αποδεικνύουν ότι 50 τοις εκατό των παιδιών προς το παρόν σε Τουρκικά ορφανοτροφεία είναι Αρμένιοι και η Βρετανική Ανώτερη Επιτροπή ανέφερε ότι περίπου 2.300 παιδιά έχουν διασωθεί από Μουσουλμανικά σπίτια"³⁶.

34. Ανώνυμος, "Συλλαλητήριο εν Ν. Υόρκη διά τας σφαγάς του Πόντου. Ψήφισμα προς τον Χάρδιγκ", εφημ. Νέα Ημέρα, Τεργέστη (3.12.1921).

35. King H. William, *Turkish Atrocities in Asia Minor*, Washington (1922), σ.1-29.

36. National archives and microfilm publications, microcopy No 353, records of the department of state relating to internal affairs of Turkey 1910-29 (Α. Υ. Εξ. Αμερικής), Roll 46.867.4016/436 Αμερικανική πρεσβεία Αρ. πρωτ. 532 Κωνσταντινούπολη (4.11.1921)

Ανήσυχoi με όσα συνέβαιναν στις πατρογονικές εστίες οι 1500 Έλληνες ποντιακής καταγωγής του Κάντον Οχάιο συγκεντρώθηκαν στις 27 Νοεμβρίου 1921 στην αίθουσα μουσικής της πόλης. Έχοντας και την στήριξη πολλών Αμερικανών πολιτών μετά την αναλυτική ενημέρωση και την διεξοδική συζήτηση αποφάσισαν να στείλουν ψήφισμα στον πρόεδρο των ΗΠΑ κ. Γουόρεν Χάρντινγκ, στο οποίο να εκθέτουν την τραγική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι Έλληνες του Πόντου, αλλά και στους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων που είχαν συγκεντρωθεί στην Ουάσιγκτον για το συνέδριο με θέμα τον αποπλι³⁷.

Με το ίδιο σχεδόν περιεχόμενο ο πρόεδρος της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Επιτροπής του ιερού ναού της Αγίας Τριάδος κ. Ντένις Στέιτσον απέστειλε ψήφισμα έκκληση που έγινε ομόφωνα αποδεκτό από τους αμερικανούς πολίτες ελληνικής καταγωγής στον αμερικανό υπουργό Εξωτερικών και πρόεδρο του Συμβουλίου για περιορισμό των εξοπλισμών κ. Τσάρλς Χιούζ³⁸.

Η θέση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας επιδεινώθηκε όχι τόσο με την υπογραφή της Γαλλοκεμαλικής συνθήκης όσο μετά τις αλληπάλληλες οικονομικές και στρατιωτικές βοήθειες που παρείχαν οι μπολσεβίκοι στην κεμαλική κυβέρνηση, στα πλαίσια της Συνθήκης φιλίας και συνεργασίας που συνυπέγραψαν στις 16 Μαρτίου 1921.

Ο Μουσταφά Κεμάλ με αναπτερωμένο πια το ηθικό, ανανέωσε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του για να πετύχει τη λύση του τουρκικού Ζητήματος που ήταν ο συστηματικός αφανισμός των χριστιανών της Μικράς Ασίας.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Ελληνο-Αμερικανική Ποντιακή Ένωση και η Ένωση Φιλελευθέρων Ελλήνων της Αμερικής στις 13 Δεκεμβρίου 1921 σε πολυσέλιδο υπόμνημα τους προς τον υπουργό των Εξωτερικών της Αμερικής κ. Τσάρλς Χιούζ τονίζουν ότι: "Κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών μηνών, ο αριθμός των Χριστιανών θυμάτων του -δολοφονηθέντες, απελαθέντες ή νεκροί απ' την πείνα- φτάνει τις 200.000, ενώ 150.000 Αρμένιοι και Έλληνες στην Κιλικία τώρα αφήνουν τα πάντα πίσω τους, για να ξεφύγουν απ' το θάνατο και τα βασανιστήρια στα οποία θα τους υποβάλλουν τα στρατεύματα του Κεμάλ που προχωρούν προς την Κιλικία, εξαιτίας της εκκένωσης αυτής της επαρχίας από τα Γαλλικά στρατεύματα ως αποτέλεσμα της Γαλλο-Κεμαλιστικής συνθήκης...Στο όνομα της Ανθρωπότητας, κάνουμε έφεση σ' όλο τον πολιτισμένο κόσμο και κυρίως στην Κυβέρνηση και το λαό των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, που έχει θυσιάσει εκατοντάδες χιλιάδες απ' τα παιδιά της και χιλιάδες εκατομμυρίων από τους θησαυρούς της στον παγκόσμιο πόλεμο, με μόνο σκοπό την βελτίωση των συνθηκών της ανθρώπινης ύπαρξης. Πιστεύουμε ότι αυτή η ένδοξη χώρα, που περιέχει στην καρδιά της τόσο πολύτιμο θησαυρό Χριστιανικής συμπόνιας και ανθρωπισμού, θα σηκώσει τη

37. Α.Υ. Εξ. Αμερικής. Roll 46.867.4016/437. Τηλεγράφημα 2 CN GD 680 NL 7EXA COUNT 2 DASHES Κάντον Οχάιο 27.11.1921. Προς τον Πρόεδρο των ΗΠΑ κ. Γουόρεν Χάρντινγκ.

38. Α. Υ. Εξ. Αμερικής. Roll 46.867.4016/442. Τμήμα Υποθέσεων της Εγγύς Ανατολής. 25.12.1921

φωνή της ενάντια στις φρικαλεότητες που διαπράττονται στην Μικρά Ασία, ενάντια στα απομεινάρια του κάποτε ακμαίου Χριστιανισμού εκεί. Και αν οι αντιπρόσωποι του Μουσταφά Κεμάλ έρθουν σ' αυτή τη χώρα να πάρουν δάνειο, πιστεύουμε ότι θα τους δοθεί το μήνυμα ότι σ' αυτή τη χώρα, τουλάχιστον, ο ανθρωπισμός και ο πολιτισμός, όπως είναι κατανοητό απ' το Ευαγγέλιο, δεν είναι ακαθόριστες και ασήμαντες λέξεις¹³⁹.

Με πολύ σκληρές εκφράσεις στη 2η συνεδρίαση του 67 Κογκρέσου στις 21.12.1921 η Επιτροπή Εξωτερικών Σχέσεων της Γερουσίας με την απόφαση 193 καταδίκασε την κεμαλική κυβέρνηση για τα ειδεχθή εγκλήματα που συνέχιζε να διαπράττει σε βάρος των άμαχων χριστιανών. Συγκεκριμένα το ψήφισμα της Επιτροπής κατέληγε ότι: "η Γερουσία των Ηνωμένων Πολιτειών εκφράζει την απέχθεια της και καταδικάζει τον κτηνώδη διωγμό των Ελλήνων του Πόντου από την κυβέρνηση του Κεμάλ Πασά και από τους Οθωμανούς Τούρκους στην Ανατολία και θρηνεί την ανεπάρκεια των Ευρωπαϊκών δυνάμεων να λάβουν δραστικά μέτρα για την αποκατάσταση και διατήρηση της τάξης στην Ανατολία σύμφωνα με την συνθήκη των Σεβρών και να εξασκήσουν την εξουσία που ανήκει στις προαναφερόμενες δυνάμεις σε αυτό το μέρος και η Σύγκλητος με σεβασμό ζητάει από τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών να επιστήσει στην προσοχή των Ευρωπαϊκών δυνάμεων τις φρικαλεότητες στον Πόντο, έτσι ώστε να ληφθούν επαρκή και άμεσα μέτρα σύμφωνα με την προαναφερόμενη συνθήκη, για να σταματήσει ο διωγμός και η εξόντωση των κατοίκων του Πόντου που είναι Ελληνικής καταγωγής και θρησκείας και γενικά να επιβάλουν και να υπερασπίσουν τα δικαιώματα που συμφωνήθηκαν για τις φυλετικές και θρησκευτικές μειονότητες στην Ανατολία στη προαναφερόμενη συνθήκη¹⁴⁰.

Οι δραματικές εξελίξεις των ελληνοκεμαλικών σχέσεων στο μέτωπο της Ιωνίας και οι τραγικές διαστάσεις των καταστροφών ανάγκασαν τους εκπροσώπους των ποντιακών σωματείων να ζητήσουν ξανά την βοήθεια του Συνδέσμου των Ποντίων Ελλήνων του Κάντο Οχάιο της Αμερικής⁴¹.

Ανάλογο ψήφισμα διαμαρτυρίας από την ευρύτερη περιοχή του Μισσούρι για τις φρικαλεότητες στον Πόντο εγκρίθηκε ομόφωνα όχι μόνο από τους Έλληνες αλλά και από τις τοπικές αρχές μετά το συλλαλητήριο που πραγματοποιήθηκε στη μεγάλη όπερα της πόλης Κάνσας, στο Μισσούρι, στις 2 Ιουνίου 1922⁴².

Το υπουργείο Εξωτερικών της Αμερικής ενήμερο από πολλές πηγές για τα κεμαλικά εγκλήματα αναγκάστηκε να αποκαλύψει το ενδιαφέρον τους για την ευρύτερη περιοχή της Εγγύς Ανατολής, όταν η Βρετανία ζήτησε επίσημα να συμμετάσχει και η Αμερική σε μία Ερευνητική Επιτροπή για την κατάσταση των

39. Α.Υ.Εξ. Αμερικής. Roll 46.867.4016/442. Τμήμα Υποθέσεων Εγγύς Ανατολής, New York. 13.12.1921.

40. Α.Υ.Εξ. Αμερικής. 67 Κογκρέσο. 2η Συνεδρίαση. Απόφαση της Γερουσίας 193. New York. 22.12.1921

41. Αρχείο Επιτροπής Ποντιακών Μελετών Αθήνα. Φάκελος: Κεντρικό Συμβούλιο του Πόντου. Αρ. πρωτ. 297 16.5.1922.

42. Affari Politici, Turchia 1919-1930, Pacco 1666 No 3403/818, Washington 7.09.1922.

χριστιανικών μειονοτήτων στην Ανατολία. "Έχω πληροφορηθεί ότι έχει γίνει πρόσκληση στις Ηνωμένες Πολιτείες να αντιπροσωπευθούν σ' αυτή την Επιτροπή μέσω της Αμερικανικής Πρεσβείας στο Λονδίνο", γράφει σε επιστολή του ο αντιναύαρχος Μάρκ Μπρίστολ από την Κωνσταντινούπολη στις 18 Μαΐου 1922 προς τον αρμόδιο προϊστάμενο του υπουργό Εξωτερικών Τσάρλς Χιούζ και συνεχίζει συμβουλευόμενος. "Ενώ κατανοώ πλήρως τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται το υπουργείο μ' αυτή την πρόσκληση και τη θέση της κοινής στις Ηνωμένες Πολιτείες, προτείνω να μην αρνηθεί για τους παρακάτω λόγους"⁴³, αναλύοντας με έξι επιχειρήματα το σκεπτικό της συμμετοχής στην Ερευνητική Επιτροπή.

Δε φανταζόμουν ποτέ ότι το Ποντιακό Ζήτημα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα είχε τη δική του επικαιρότητα στα αρμόδια επιτελεία αποφάσεων της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, όπως δεν κρύβω και τον ενθουσιασμό μου για την πολιτική και διπλωματική παιδεία και για τα αποθέματα ψυχικής αντοχής των δοκιμαζόμενων Ελλήνων αλλά και της διασποράς.

Αξίζει επίσης να επισημανθεί η έμπρακτη ευαισθησία του αμερικανικού λαού, σε θέματα καταπίεσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παράλληλα δεν μπορώ να κρύψω την απογοήτευσή μου για τη διπλωματική υποκρισία της αμερικανικής πολιτικής στο θέμα της επίλυσης του Ανατολικού Ζητήματος. Με κριτήρια που υποβαθμίζουν και εξευτελίζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ζωή, το κέντρο αποφάσεων του υπουργείου Εξωτερικών της Αμερικής δια του υπουργού της κ. Τσάρλς Χιούζ με την έκθεση που έστειλε στον πρόεδρο των Η.Π.Α κ. Γουόρεν Χάντινγκ, αποκαλύπτει περίτρανα τον πολιτικό αμοραλισμό και την ψυχρή ευκαιριακή εκμετάλλευση του οικονομικού, θρησκευτικού, γεωπολιτικού και γεωστρατηγικού αδιεξόδου της ευρύτερης περιοχής. Η επιλογή των εμπορικών συμφερόντων και του πετρελαίου από τις αθώες ανθρώπινες ζωές δεν έχουν τίποτα κοινό με τους αγώνες και τα οράματα του Τζώρτζ Ουάσιγκτον και τις θεωρητικές κατακτήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Καταθέτω ολόκληρη την έκθεση του υπουργού των Εξωτερικών Τσάρλς Χιούζ προς τον πρόεδρο των Η.Π.Α κ. Γουόρεν Χάντινγκ για να μην κατηγορηθώ για υποκειμενική αμεροληψία.:

25 Μαΐου 1922

Αγαπητέ μου Κε Πρόεδρε:

Αναφερόμενος στην επιστολή σας, με ημερομηνία είκοσι Μαΐου και στη συνέντευξη μας την Τρίτη, όσον αφορά την Βρετανική πρόταση για έρευνα σχετικά με τις αναφερόμενες φρικαλεότητες στην Ανατολία, θα ήθελα να τονίσω τους παρακάτω παράγοντες. Δεν μπορώ να πω ότι μπορούμε να συμμετάσχουμε στην έρευνα με πλήρη βεβαιότητα ότι δεν θα υπάρξει περίπτωση που να μετανιώσουμε γι' αυτή την πορεία μας, αλλά απ' την άλλη πλευρά, είναι απαραίτητο να λάβουμε πλήρως υπόψιν μας την εναλλακτική πορεία.

43. A.Y.Eξ. Αμερικής. Roll 46. 867.4016/498 Κωνσταντινούπολη 18.05.1922

Επιτρέψτε μου να επιστήσω την προσοχή σας στην ακριβή φρασεολογία της πρότασης που περιλαμβάνεται στο σημείωμα του Βρετανού Πρέσβη της δεκάτης πέμπτης Μαΐου στο οποίο έχω αναφερθεί στις συνεντεύξεις μας. Συμπεριλαμβάνω αντίγραφο. Η Βρετανική Κυβέρνηση αναφερόμενη στο σημείωμα που βασίζεται σε δηλώσεις Αμερικανών Υπαλλήλων του Οργανισμού Βοηθείας της Εγγύς Ανατολής, προτείνει: "ότι οι Κυβερνήσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, Γαλλίας, Ιταλίας και Βρετανίας θα πρέπει αμέσως να διορίσουν ως αντιπρόσωπο έναν προσεκτικά επιλεγμένο Αξιωματούχο να προχωρήσει στην Τραπεζούντα, η σ' οποιοδήποτε λιμάνι της Μαύρης Θάλασσας που μπορεί να είναι πιο κατάλληλο για το σκοπό αυτό, με την προοπτική να συνεχίσει σε αυτά τα μέρη του εσωτερικού που θα τους επιτρέψει καλύτερα να διεξάγουν την απαραίτητη έρευνα".

Αφότου έλαβα αυτό το σημείωμα, ο Βρετανός Πρέσβης έστειλε και άλλο υπόμνημα (του οποίου επίσης συμπεριλαμβάνω αντίγραφο) δηλώνοντας "ότι οι Τουρκικές απελάσεις και βιαιοπραγίες στην Ανατολική Ανατολία και οι ενέργειες που θα γίνουν γι' αυτές μπορεί να οδηγήσουν σε εκδικητικές ενέργειες σε εδάφη υπό Ελληνική κατοχή" και ότι "για να αποφύγουμε τέτοιο κίνδυνο και έτσι ώστε οι ενδιαφερόμενες Κυβερνήσεις να έχουν ακριβείς πληροφορίες για το ότι γίνεται και στις δύο πλευρές " η Βρετανική Κυβέρνηση επιθυμεί η Κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών να συμμετάσχει στο να ζητήσει απ' τις Ελληνικές αρχές να συναίνεσει στο "να σταλούν Αξιωματούχοι σε περιοχές κάτω από Ελληνική κατοχή "

Θα παρατηρηθεί ότι η πρόταση μπορεί να θεωρηθεί ότι περιορίζεται μόνο στην έρευνα για να λάβει ακριβείς πληροφορίες για τις φρικαλεότητες στην Ανατολία, που διαπράττονται και από τις δυο πλευρές. Σίγουρα αν διορίσουμε έναν Αξιωματούχο, μπορούμε να περιορίσουμε τα καθήκοντα του στη συμμετοχή του σε μια έρευνα και να ξεκαθαρίσουμε ότι δεν δεσμευόμαστε να χρησιμοποιήσουμε ένοπλες δυνάμεις και δεν υποσχόμαστε καμιά άλλη ενέργεια πέρα απ' το να εξακριβώσουμε και να αναφέρουμε τα γεγονότα που σχετίζονται με τις φρικαλεότητες υπό" εξέταση.

Είμαι απόλυτα σύμφωνος με τον ισχυρισμό σας ότι μια δύσκολη κατάσταση μπορεί να προκληθεί σε περίπτωση που μια έρευνα αποδείξει ότι οι δηλώσεις που αφορούν τις φρικαλεότητες είναι σωστές. Αλλά νομίζω ότι η πραγματική δυσκολία θα οφείλεται στο γεγονός των φρικαλεοτήτων παρά στη συμμετοχή μας στην έρευνα. Το γεγονός των φρικαλεοτήτων είναι πιθανόν να υπάρξει ότι και να γίνει. Πράγματι, αν η άρνηση μας να συμμετάσχουμε στην έρευνα γινόταν πιστευτό ότι είχε σαν αποτέλεσμα τη συνέχιση των ωμοτήτων θα είχαμε πιο σοβαρές ευθύνες. Όπως φαίνεται σε μένα, αντιμετωπίζουμε μια κατάσταση που έχει δημιουργηθεί από την πρόταση για έρευνα και δεν μπορούμε να αποφύγουμε την ευθύνη που θα προσάψει στη δράση μας η άρνηση συμμετοχής μας. Το ερώτημα στην πραγματικότητα είναι, πιστεύω, ποιες θα είναι πιθανόν οι επιπτώσεις της άρνησης μας ή της συναίνεσης μας;

Η άρνησή μας να συμμετάσχουμε στην έρευνα θα έχει πιθανόν τις

παρακάτω επιπτώσεις:

1. Θα προσβάλλουμε ένα μεγάλο μέρος Αμερικανών που έχουν μεγάλο ενδιαφέρον για τους Χριστιανούς της Ανατολίας. Θα ήταν δύσκολο να τους εξηγήσουμε ικανοποιητικά την άρνηση μας, αφού δεν μας ζητήθηκε να κάνουμε τίποτα παραπάνω απ' το να συμμετάσχουμε για να εξακριβώσουμε τα γεγονότα. Θα πιστέψουν εύκολα την κατηγορία ότι αυτή η άρνηση ήταν μέχρι ενός σημείου η αιτία επακόλουθων δυσκολιών. Θα είναι ακόμα πιο δύσκολο να εξηγήσουμε τη στάση μας λαμβάνοντας υπόψιν την συνεχή επιμονή μας στην προστασία των εμπορικών μας συμφερόντων στην Εγγύς Ανατολή. Φυσικά θα ειπωθεί ότι ήμασταν περισσότερο συνήγοροι του Αμερικανικού ενδιαφέροντος για το πετρέλαιο παρά για τις Χριστιανικές ζωές.

2. Η άρνησή μας να συμμετάσχουμε στην έρευνα, τη στιγμή που η Βρετανική παράκληση έγινε δημόσια, μπορεί εύκολα να οδηγήσει τους Τούρκους να αρνηθούν να δώσουν άδεια στις άλλες Κυβερνήσεις να διώξουν ποινικά την έρευνα στα εδάφη υπό Τουρκική Κυριαρχία. Αυτό θα μας προσάψει, σε μεγάλο βαθμό την προφανή ευθύνη ότι γίναμε αιτία για να αποτύχει η έρευνα και εμποδίσαμε τις ευνοϊκές επιπτώσεις που μπορεί να είχαν ακολουθήσει μετά απ' αυτή.

3. Η άρνησή μας να ανταποκριθούμε στις επιθυμίες της Βρετανικής Κυβέρνησης και των άλλων Κυβερνήσεων, σ' ένα θέμα που δεν συνεπάγεται καμιά δέσμευση εκ μέρους μας πέρα από μια έρευνα μάλλον θα δυσκολέψει περισσότερο για μας να εξασφαλίσουμε συναινέσεις στις προτάσεις μας σχετικά με την Εγγύς Ανατολή. Έχουμε πολύ σημαντικά ενδιαφέροντα, σχετικά με τους ιεραποστολικούς σταθμούς, σχολεία και κολέγια, εμπόριο και βιομηχανία, και όσο αποφασισμένοι και αν είμαστε να αποφύγουμε να συνδεθούμε με διαφωνίες συνόρων, ή το να λάβουμε μέρος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, πρέπει να επιμείνουμε να εισακουστούν τα ενδιαφέροντα μας και να συμμετάσχουμε σε διαπραγματεύσεις που μπορεί να εμπλέκονται Αμερικανικά συμφέροντα. Η άρνηση μας να λάβουμε μέρος σ' αυτή την έρευνα σίγουρα δεν θα μας βοηθήσει και μπορεί και να μας παρεμποδίσει στο να επιδιώξουμε την πολιτική μας.

4. Η άρνηση μας επίσης θα μας στερήσει την ευκαιρία να ασκήσουμε μέσω της παρουσίας μας μια συγκρατημένη και βοηθητική επίδραση. Δεν χρειάζεται να επιδιώξουμε το ρόλο του μεσολαβητή ή του ρυθμιστή, αλλά εν όψει της σχετικής μας ανιδιοτέλειας, κύρους και οικονομικής δύναμης, μπορεί να έχουμε μια καλή επίδραση χωρίς να εμπλακούμε σε διαμάχες που δεν μας αφορούν. Το σημαντικό είναι να υπάρξει ειρήνη στην Εγγύς Ανατολή και να δημιουργηθεί μια κατάσταση σταθερότητας ευνοϊκή για τους κατοίκους και επίσης για το εμπόριο μας. Η άρνηση μας θα επιφέρει περισσότερες δυσκολίες στο να ασκήσουμε οποιαδήποτε ευνοϊκή επίδραση προς αυτήν την κατεύθυνση. Αφετέρου, οι επιπτώσεις της συναίνεσης μας πρέπει να εξεταστούν προσεκτικά:

(1) Ας υποθέσουμε, όπως πιστεύω ότι θα γίνει, ότι οι δηλώσεις για τις

φρικαλεότητες θα αποδειχτούν σωστές σε μεγάλο βαθμό. Θα προκύψει φυσικά το ερώτημα: Τι θα πρέπει να γίνει; Μπορεί να ερωτηθούμε εν όψει της συμμετοχής μας στην έρευνα - Τι θα κάνουμε γι' αυτό; Δεν εξυπακούεται, όμως, ότι αυτό θα οδηγήσει σε πρόταση στρατιωτικών επιχειρήσεων. Οι Βρετανοί έχουν πολύ μικρή δύναμη στην Εγγύς Ανατολή και δεν πρόκειται να την αυξήσουν. Δεν φαίνεται να υπάρχει πιθανότητα οι Σύμμαχοι να επιχειρήσουν να τακτοποιήσουν το θέμα με στρατεύματα. Δεν είναι σε θέση να επιχειρήσουν κάτι τέτοιο. Το πολύ - πολύ, νομίζω, θα εξασκηθεί πίεση μέσω ναυτικής επίδειξης ή οικονομικής πίεσης. Δεν νομίζω ότι θα προκύψει ανάγκη που θα εξαναγκαστούμε να στείλουμε στρατιώτες διαμέσου θαλάσσης. Φυσικά, οτιδήποτε τέτοιο είναι αδύνατο. Ούτε πιστεύω ότι εξαιτίας της συμμετοχής μας στην έρευνα θα αναγκαστούμε να λάβουμε μέρος σε μέτρα εξαναγκασμού. Δεν έχουμε συμμετάσχει στον πόλεμο στην Εγγύς Ανατολή. Η θέση μας είναι τελειώς διαφορετική απ' αυτήν των Συμμάχων. Αν τεθεί θέμα για την χρησιμοποίηση βίας, δεν έχω λόγο να πιστεύω ότι θα βρεθούμε σε θέση ούτε καν μεγάλης αμχανίας. Σίγουρα, δεν πρέπει να δεσμευτούμε.

(2) Αφετέρου, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ότι η ίδια έρευνα, αν συμμετάσχουμε, θα έχει περιοριστική επίδραση και θα εμποδίσει τη διάπραξη φρικαλεοτήτων από κει και πέρα. Μπορεί να δημιουργήσει μια κατάσταση που θα διευκολύνει τη σύναψη ειρήνης. Ο Δρ. Μπάρτον (Dr Barton) στην επιστολή του προς εμένα με ημερομηνία δεκαεννιά Μαΐου αναφέρει μεταξύ άλλων τα παρακάτω:

5. Η συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών σε μια τέτοια επιτροπή έρευνας θα ενθαρρύνει την Αγγλία να δημοσιεύσει τα γεγονότα στον κόσμο ακόμα και παρά την αντίθεση των Ινδών Μουσουλμάνων. Η συνεργασία των Ηνωμένων Πολιτειών μάλλον θα διαβεβαιώσει το λαό της Ινδίας ότι οι συνθήκες που αναφέρονται πράγματι υπήρχαν και ότι δεν δημοσιεύονταν απ' την Αγγλία απλά σαν άμυνα της μη ευνοϊκής στάσης προς την υπάρχουσα Τουρκική Κυβέρνηση.

6. Η συμμετοχή μου στην έρευνα και στην αναφορά θα έχει επίδραση στη Γαλλία όπου υπάρχει τάση να ευνοούν τους Τούρκους και να μειώνουν τις αναφορές πράξεων αδικίας και σκληρότητας. Δεν μπορούμε παρά να ελπίζουμε ότι θα βοηθήσει να φέρει μεγαλύτερη κατανόηση ανάμεσα σ' όλα τα έθνη της Ευρώπης και να εξασφαλίσει πράγματι μια βάση για αποκατάσταση του προβλήματος στην Εγγύς Ανατολή.

Όπως είπα στην αρχή, είναι αδύνατο να διαβεβαιώσουμε ότι δεν θα βρεθούμε σε δύσκολη θέση, αν συμμετάσχουμε στην έρευνα. Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι, όποια πορεία και αν ακολουθήσουμε, ότι δεν θα το μετανιώσουμε· δεν είμαστε αλάθητοι. Αλλά τείνω να πιστεύω ότι θα συναντήσουμε μεγαλύτερες δυσκολίες αν αρνηθούμε να συμμετάσχουμε παρά αν λάβουμε μέρος στην έρευνα. Πρέπει να αντιμετωπίσουμε κάθε κατάσταση όπως προκύψει, όσο δύσκολη και αν είναι, σύμφωνα με την καλύτερη μας κρίση. Καθώς το βλέπω η πιθανότητα ότι η συμμετοχή μας στην έρευνα έχει περιοριστικό χαρακτήρα για φρικαλεότητες στο μέλλον είναι τόσο πολύ καλή

που πιστεύω ότι η συναίνεση μας είναι πιθανό να βοηθήσει πολύ. ενώ η άρνηση μας θα συνεπάγεται μεγάλη ευθύνη και θα μας εκθέσει σε σοβαρή κριτική ότι παραμελήσαμε μια πορεία που κατά τη γνώμη του μεγαλύτερου μέρους του λαού που ενδιαφέρεται για την Εγγύς Ανατολή, θα μπορούσαμε να ακολουθήσουμε χωρίς σοβαρή δέσμευση.

Δεν επιθυμώ να πιέσω υπερβολικά το θέμα, και παραθέτω όλους αυτούς τους παράγοντες έτσι ώστε να έχετε μπροστά σας όλες τις φάσεις για να μπορέσετε να αποφασίσετε ποια θα είναι πλήρως ικανοποιητική.

Με σεβασμό
Τσάρλς Ε. Χιούζ
Charles E. Hughes

Ο αρθρογράφος της εφημερίδας "The Morning Post" γράφει ότι "Όλα τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από τον Νέρωνα, τον Καλιγούλα, τον Αττίλα και τον Αβδούλ Χαμίτ, χάνονται στην ανυπαρξία μπροστά στα εκατομμύρια που δολοφονήθηκαν σκόπιμα στην Τουρκία κατά τη διάρκεια των τεσσάρων προηγούμενων ετών. Στα θύματα περιλαμβάνονται αλλοδαποί εχθροί, αιχμάλωτοι πολέμου, Αρμένιοι, Έλληνες, Άραβες, κλπ.

Δεν θα μπορούσε να ήταν χειρότεροι, εκτός κι αν πραγματικοί διάβολοι είχαν την υπόθεση στα χέρια τους, κι ακόμα και τότε αμφιβάλλω, εάν θα είχαν κάνει χειρότερα. Αυτή είναι η απάντηση που δόθηκε από τον Πάστορα Frew, του οποίου το έργο ως επικεφαλής του βρετανικού ταμείου ανακούφισης, τον έφερε στην πιο στενή επαφή με τους φυλακισμένους"⁴⁴.

Ο κεμαλοσουλτανικός μηχανισμός που συστήθηκε το 1922 δυσκολεύτηκε να βρει τα ενοχοποιητικά στοιχεία που ήθελε, επειδή ακριβώς δεν υπήρχαν. Γι' αυτό κατέφυγε στη γνωστή της μέθοδο της πλαστογράφησης των ιστορικών, εθνολογικών και πολιτικών γεγονότων. Κερπός αυτής της έρευνας ήταν η έκδοση του βιβλίου "Pontus Meselesi" το 1922 υπό την επιμέλεια του Yilmaz Kurt⁴⁵, το οποίο επανεκδόθηκε το 1995, κυρίως για εσωτερική κατανάλωση, επειδή το κύρος των ντοκουμέντων είναι επιλήψιμο.

Στη μυστική συνεδρίαση της 8/21 Μαΐου 1922, ο Ισμέτ πασάς παραδέχτηκε ενώπιον της Εθνοσυνέλευσης ότι με κυβερνητική εντολή σφαγιάστηκε ο ελληνισμός του Πόντου. "Ωρα 2 μ.μ. αρχομένης της συνεδριάσεως λαμβάνει τον λόγον ο Ισμέτ Πασσάς:

"Κύριοι, Σας έχουν ειδοποιήσει ότι εσχηματίσθη μια επιτροπή από Αμερικανούς κατ' απαίτησιν του Βεκήλ Πατρίκη Προύσαλη να ενεργήσουν ανακρίσεις διά τας σφαγάς του Πόντου.

Η Σφαγή των Γκιοιούρηδων έγινε, όταν οι Ρωμαίοι εσήκωσαν επανά-

44. The Morning Post, London (6.12.1918). Melas G., The Turk as he is, Hove (1922), σ. 26.

45. Yilmaz Kurt, Pontus Meselesi, Ankara (1922).

στασιν, έσφαξαν πολλούς Τούρκους, ατίμασαν τες χανούμισες έκαμαν γιάγμα τας περιουσίας των, τότε μόνον έδωσεν διαταγήν το Κέντρον εις τον διοικητήν, ως και τον Τοπάλ Οσμάν Αγά να βάλουν σφαγήν...".

Τα εγκλήματα των Κεμαλικών προξένησαν φοβερή εντύπωση, κατά την εφημερίδα "Daily Telegraph", στις 17 Μαΐου 1922, και στην ουκρανική αποστολή⁴⁶, η οποία μέσω Σαμψούντας πήγε στην Άγκυρα για να υπογράψει την Ουκρανο-κεμαλική Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας⁴⁷. Η αποστολή και ο Μ. Φρούνζε στο διάστημα του ταξιδιού της γνώρισε τη βαρβαρότητα των υποψήφιων συμμάχων τους, με αυτά που είδαν και άκουσαν⁴⁸. Όμως το συμφέρον της συμμαχίας ήταν πάνω από το δίκαιο των λαών και των εθνικών μειονοτήτων. Αυτό αποδεικνύεται από την ενδιαφέρουσα αλληλογραφία του Φρούνζε αλλά και του Αράλοφ αργότερα με τις κρατικές υπηρεσίες της ΕΣΣΔ.

Η ελληνική Κυβέρνηση αντέδρασε αποφασιστικά στη συνεχιζόμενη γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού⁴⁹. Στις 18 Μαΐου 1922 έγινε στην ελληνική Εθνοσυνέλευση ειδική ημερήσια συζήτηση με θέμα τους διωγμούς των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Κύριος εισηγητής ήταν ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής, ο οποίος εξέθεσε με κάθε λεπτομέρεια τα κεμαλικά εγκλήματα. Η εφημερίδα "Εσπερινή", που παρακολούθησε τη συνεδρίαση γράφει για το θέμα αυτό: "Οι παραστάτες εν τω Κοινοβουλίω κατά την χθεσινήν συνεδρίασιν της Εθνοσυνελεύσεως, ησθάνθησαν όλην την φρικιαστικήν οδύνην ην επροξένησαν αι περί των σφαγών υπό Τούρκων δηλώσεις τού κ. επί των Εξωτερικών Υπουργού εξεικονίσαντος και περιγράψαντος το τραγικόν μαρτυρολόγιον των Χριστιανών κατοίκων του Πόντου, Ελλήνων και Αρμενίων, ανδρών, γερόντων και γυναικοπαίδων πεσόντων θύματα της Τουρκικής θηριωδίας και βαρβαρότητος.

Ανήσχυοι και αντίθετοι με τα σκληρά μέτρα της κεμαλικής κυβέρνησης απέναντι στους Έλληνες ήταν ακόμη και κάποιοι Κεμαλικοί Βουλευτές, ιδιαίτερα

46. F.O. 371/7877,XP 9206, «Τουρκικές φρακαλεότητες στη Μικρά Ασία. Περισσότερες πληροφορίες. Χιλιάδες θύματα», Daily Telegraph, London (17.5.1922).

47. ДОКУМЕНТЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ СССР, т. 5, МОСКВА (1961), σ. 9-14 και 21. Α.Β.Π. СССР, φ. 84, оп. 3, л. 9, № 2955, Τραπεζούντα (22.12.1921).

48. Jevakhoff Alexandre, Kemal Ataturk «Les chemins de l' Occident», Editions Tallandier (1989), σ. 263. Frunze M., Törkiye Anıları, Istanbul (1978), σ. 18 και 107. Шамсутдинов А.М., *Наймонополи-осевоδοумственика борба в Турция 1918-1923*, (Εθνικό-απελευθερωτικός αγώνας στην Τουρκία 1918-1923), Москва (1966), σ. 216 κ.ε. АРАЛОВ С.И., *ВОСПОМИНАНИЯ СОВЕТСКОГО ДИПЛОМАТА 1922-1923*, МОСКВА (1960), σ. 42. Der Nationale Befreiungskampf Kurdistans. Die Massaker des Türkischen Staates und Aufruf an die Fortschrittliche Menschheit, Hrg. von ERNK, Köln (1987), Massaker am Pontusvolk, σ. 12-13. Ζαπάντης Α., Ελληνοσοβιετικές σχέσεις 1917-1941, Αθήνα (1989), σ. 98. Новичев А.Д., Турция, Краткая история, МОСКВА (1965), σ. 153. Φρούνζε Μ., «Η Μαρτυρία του Μιχαήλ Βασιλιέβιτς Φρούνζε (1885-1925). Σχετικά με την τραγωδία του Ποντιακού ελληνισμού», περ. Ποντιακό Βήμα, μετάφραση από τα αγγλικά Ρ. Ελευθεριάδου-Σαμουηλίδου, τεύχ. 48, Κοζάνη (1996), σ. 3-22. ФРУНЗЕ М., *ПОЕЗДКА В АНТОРУ*, т. 1, МОСКВА (1929), σ. 274-437. Nicolouroulos John, «The Testimony of Mikhail Vasilievich Frunze (1885-1925). Concerning the Tragedy of Pontic Hellenism», Journal of Modern Hellenism, N. 4, New York (1987), σ. 37-53. Φωτιάδης Κ., «Η γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού μέσα από τουρκικές πηγές», Όψεις του Μικρασιατικού Ζητήματος - Ιστορική θεώρηση και προεκτάσεις, εκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη (1994), σ. 98. Агаев С., «In the Turkey of Ataturk», International Affairs, Nr. 8, Moskau (1960), σ. 81-87.

49. Ανώνυμος, «Η Τραγωδία του Πόντου», εφημ. Νέα Ημέρα Τεργέστης (18.5.1922).

Ανώνυμος, «Τραγωδία του Ελλητισμού του Πόντου. Πώς εξοντώθησαν οι χριστιανοί της Γάφρας. Αφηγήσεις διασωθέντων προσφύγων», εφημ. Πατρίς, Αθήνα (18.5.1922).

της περιοχής του Πόντου⁵⁰, οι οποίοι κατηγορήθηκαν από τον συνάδελφό τους βουλευτή της Προύσας Εμίν μπέη, στη συνεδρίαση της 21 Αυγούστου 1922, ως "οπαδοί του Ποντιακού ιδεώδους"⁵¹ και παραπέμφθηκαν σε εξεταστική επιτροπή για τις μετριοπαθείς θέσεις τους και την παθητική τους στάση.

Στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας ιδιαίτερα ξεχώρισε ο βουλευτής της Σινώπης Χακκί Χαμή μπέης, ο οποίος δυναμικά διαφοροποιήθηκε με τα μέτρα των εκτοπίσεων της κυβέρνησής τους. Στην αγόρευσή του τόνιζε: "Το πρόσωπό μας θα είναι αιώνια κηλιδωμένο εξαιτίας των εκτοπίσεων. Εάν οι εκτοπισμοί γίνονται προκειμένου να δολοφονηθούν ανθρώπινες ψυχές, τότε κύριοι αυτό είναι άκρως αποτρόπαιο ζήτημα. Μας κηλιδώνει ενώπιον του σύμπαντος κόσμου. Γιατί τότε η κυβέρνηση δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό της... Τα είδα με τα δικά μου μάτια. Έχουν γίνει τέτοιες κακότητες, κύριοι, ώστε οι κακότητες που διαπράττουν σήμερα οι υπάλληλοί μας, δεν τις διαπράττουν ούτε οι Άγγλοι..."⁵²

Στη συνέχεια, για το ίδιο θέμα πήρε το λόγο ο βουλευτής Κίρσεχιρ, Γιαχιά Γκαλίπ, ο οποίος είπε: "...Το ποντιακό ζήτημα είχε αρχίσει πολύ πριν... Ακούγαμε ότι οι Πόντιοι θα συγκροτήσουν μια οργάνωση, θα συγκροτήσουν μια κυβέρνηση, θα κάμουν αυτό, εκείνο. Αλλά δεν είχαμε ακούσει για την εξαφάνιση του προβλήματος διαμέσου εκτοπίσεων απόμων... Κύριοι να είστε βέβαιοι ότι ό,τι κακό έχει αναφυσεί, έχει αναφυσεί από τις έκτακτες εξουσίες που παρασχέθηκαν. Δεν αντιλαμβάνομαι, εκείνο που θα ανορθώσει μια χώρα είναι οι νόμοι και εκείνο που θα την καταστρέψει η παρανομία. Έκτακτες εξουσίες σημαίνουν απολύτως κατά το κέφι του καθενός να κρεμνά και να σφάζει ανθρώπους, να καταστρέφει πόλεις, να γκρεμίζει τα σπίτια που βρίσκει μπροστά του, να εγκαταλείπει το σύμπαν σε μια καταστροφή. Γιατί τα άτομα που ασχολούνται (με την καταστολή), για να μη δώσουν λογαριασμό για κείνους που κλέβουν, πυρπολούν τα σπίτια... Απ' όσους δημιούργησαν το Ποντιακό και από εκείνους που προκάλεσαν κακό για τον Πόντο, από μας υπήρξαν μεγαλύτερες απώλειες... Με πρόφαση τον εκτοπισμό των Ποντίων κατέστρεψαν το βιος και τα πράγματα των χωριών... θέλω όλοι να είναι μάρτυρες ότι εγώ δεν συμφωνώ για τον εκτοπισμό κανενός. Η εξορία είναι μια βόμβα για τη χώρα. Είναι τρομερό. Πόσα χρόνια μετά θα τα πληρώσουμε... Τους εγκληματίες να τους επιλέξουν τα δικαστήρια, όπως και τους αθώους"⁵³.

Στο ίδιο πνεύμα κατά την αγόρευσή του μίλησε και ο βουλευτής Μερσίνης Σαλαχατίν μπέης:

50. Οι βουλευτές, Σουλεϊμάν μπέης της περιφέρειας Τζανίκ (Σαμψούντας) και ο Χαφίζ Μεχμέτ της Τραπεζούντας, κατηγορήθηκαν από τον χειρούργο συνάδελφό τους Εμίν μπέη της Προύσας ότι υποστηρίζουν τους Ποντίους. Με το καθοριστικό κεφάλαιο σχετικά με τη διαφωνία των κεμαλικών βουλευτών της Εθνοσυνέλευσης για τις χριστιανικές εκκαθαρίσεις, ασχολείται ο συνάδελφος Νεοκλής Σαρρής, ο οποίος μου παραχώρησε ένα μεγάλο μέρος της ανέκδοτης μελέτης του Η Επιστροφή της Ιστορίας. Από τη θέση αυτή τον ευχαριστώ για τη συναδερφική αλληλεγγύη και την αγάπη του.

51. Σαρρής Ν., ό.π., σ. 72. Gologlu Mahmut, Trabzon Taribi, Ankara (1975), σ. 3.

52. Σαρρής Ν., ό.π., σ. 72-73. TBMM Gizli Celse Zabıtları (Πρακτικά Μυστικών Συνεδριάσεων Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας), Türkiye İls Bankası Kültür Yayınları, τ. 3, Ankara (1985), σ. 721.

53. T.B.M.M., ό.π., σ. 720-721.

"...100-120 χρόνια τώρα έγιναν κάποιες προσπάθειες για βελτιώσεις της διοίκησης, που δεν ήταν ικανοποιητικές. Όσο οι ευρωπαϊκές δυνάμεις διαπιστώνουν τα σφάλματα της διοίκησής μας θα μας επιτίθενται. Θα θελήσουν μεταρρυθμίσεις. Έχουν δίκαιο στο αίτημά τους; Έχουν. Δεν έχουμε εκτελέσει τα καθήκοντά μας σχετικά με την προάσπιση της τιμής, της υπόληψης και της περιουσίας του λαού που μας αγκάλιασε όσο μπορούσε, υπό την ιδιότητα του υπηκόου... Μήπως είναι αυτή η επιθυμία της Εθνοσυνέλευσης να μην απομεινεί κανένας μη μουσουλμάνος, να εξοριστεί και αφανιστεί και ο τελευταίος; Σε μια τέτοια περίπτωση πώς θα ζήσουμε μπροστά στον κόσμο; Και θα μπορέσουμε να σταθούμε; Θα με συγχωρέσετε, αλλά η διευθέτηση αυτού του προβλήματος αποτελεί τον εθνικό μας βίο. Κύριοι, μια κυβέρνηση, μια κυβέρνηση ισλαμική, μια κυβέρνηση οσμανική, ότι θέλετε πείτε, μια κυβέρνηση τουρκική, είναι η κυβέρνηση όλων των υπηκόων που τελούν υπό τις εντολές τους, ανεξαρτήτως θρησκείας, φύλου, θρησκευτικού δόγματος. Ή μήπως είναι κυβέρνηση μόνο των μουσουλμάνων; Θα απονέμει ίση δικαιοσύνη; Γιατί θέτουμε μια πολιτική εξαφάνισης και καταστροφής; Γιατί και η εξαφάνιση γίνεται με άλλο τρόπο. Υπάρχουν διάφοροι τρόποι..."⁵⁴.

Στο σημείο αυτό διακόπτοντας τον αγορητή ο βουλευτής Καισάρειας Οσμάν μπέης συμπλήρωσε: "Είναι πολιτική λεηλασίας, καταστροφής". Ο Σαλαχατίν μπέης συμφωνώντας θα προσθέσει: "... Ποιός αμαυρούται; Το δυστυχισμένο το έθνος" ...και θα διερωτηθεί: "... Σε ποιου άραγε έθνους την ιστορία μπορούν να τιμώνται και να επαινούνται οι φόνοι;" Σε παρατήρηση συναδέλφου του ότι "τα ίδια έκαμαν και οι Έλληνες", θα παρατηρήσει ότι "εκείνοι τα έκαμαν πολιτισμένα και όχι με λαδομπογιά"⁵⁵.

Ο αρθρογράφος της εφημερίδας του Σικάγου των ΗΠΑ "Chicago Tribune", που έζησε το μαρτύριο της Σμύρνης, στο άρθρο της 4ης Οκτωβρίου άρχιζε την τραγική του περιγραφή με την προφητεία του Ιερεμιά, που αναφερόταν στη διαταγή της σφαγής των αθώων παιδιών από τον Ηρώδη: "Στη Ρώμη ακούγονταν κραυγές, θρήνοι και κλαυθμοί και μεγάλοι οδυρμοί. Η Ραχήλ θρηνούσε τα παιδιά της και δεν ήθελε παρηγοριά, γιατί δεν υπήρχαν πια"⁵⁶.

Πολλοί θ' αναρωτιούνται, γιατί δε σώζονται φωτογραφίες από μια τόσο μεγάλη καταστροφή. Η έκθεση του αντιπλοιάρχου Δ. Μελετόπουλου, που στάλθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1922 προς το Γενικό Επιτελείο του Ναυτικού δίνει την απάντηση: "Έχω την τιμήν ν' αναφέρω ότι, συνεπεία της υπ' αριθ. 13102 από 14/27 Νοεμβρίου τηλεγραφικής Διαταγής του Υπουργείου των Εξωτερικών προς την Υπάτην Αρμοστείαν, όπως μεριμνήσω να προμηθευθώ εκ του Αμερικανικού Αντιτορπιλικού "Litchfield" σειράν φωτογραφιών της πυρκαϊάς και ωμοτήτων εν Σμύρνη, καταρτισθείσαν υπό ερασιτέχνου φωτογράφου του πληρώματος του ειρημένου πλοίου, εγκαίρως απετάθη προς τον Κυβερνήτην τούτου δι' επιστολής μου, ζητήσας την μεσολάβησίν του. Καθυστερούσης της απαντήσεώς του μετέβη εις το πλοίον ο υποφροντιστής Ν. Ποριώτης, γενόμενος

54. T.B.M.M., ό.π., σ. 731-732.

55. T.B.M.M., ό.π., σ. 731.

56. Παλαιά Διαθήκη, Ιερεμίας, λη', 15. Βλ. επίσης Ruaux R., ό.π., σ. 76.

φιλοφρονέστατα δεκτός υπό των Αμερικανών αξιωματικών. Ούτοι όμως, εις σχετικήν παράκλησίν του, εδήλωσαν ότι προ πολλού ήδη είχεν εκδοθή αυστηρά διαταγή του Αμερικανού Ναυάρχου, απαγορεύουσα την εξαγωγήν οιασδήποτε φωτογραφικής εικόνας εκ των πλοίων και διατάσσουσα την καταστροφήν των υπαρχόντων αντιτύπων.

Αμερικανίδα Ethel Thompson από τη Βοστώνη της Μασσαχουσέτης, που εργάστηκε στην Αμερικανική Επιτροπή Περιθάλψεως από τον Αύγουστο του 1921 ως τον Ιούνιο του 1922, όταν επέστρεψε στην Αμερική, αφού πρώτα παραιτήθηκε από τη θέση της έδωσε στη δημοσιότητα, στην εφημερίδα "Daily Telegraph", και αργότερα σε διάφορους ανθρωπιστικούς οργανισμούς την έκθεση που συνέταξε για τις κεμαλικές βαρβαρότητες: "Γράφουσα την έκθεσιν ταύτην, δηλώ ταυτοχρόνως ότι διέκοψα πάσαν σχέσιν μετά της Αμερικανικής Επιτροπής Περιθάλψεως, διότι δεν επιθυμώ να παρακωλύσω όπως δήποτε την δραστηριότητα μιας οργανώσεως, ήτις διεξάγει λαμπρόν ανθρωπιστικόν έργον εις το εσωτερικόν της Ανατολής υπέρ των πασχόντων πάσης εθνότητος και θρησκείας. Εξ άλλου, ως Αμερικανίς πολίτις, μη συνδεομένη με οιαδήποτε οργανώσιν, ουδέν δύναται να με εμποδίση από του να καταγγείλω εις τον πεπολιτισμένον κόσμον τας φρικαλεότητας, ας υπέστησαν οι Χριστιανοί, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, κατά το διαρρεύσαν έτος εν Ανατολή υπό το Κεμαλικόν Καθεστώς.

Μετέβην εις Ανατολήν διά το έργον των ορφανών της Αμερικανικής Επιτροπής Περιθάλψεως άνευ προλήψεώς τινος εν σχέσει με τας εθνότητας ή θρησκείας. Επέστρεψα με αίσθημα φρίκης και απογοητεύσεως αναλογιζομένη ότι εν έτει 1922 είνε επιτετραμμένον να ζώσιν υπό τοιαύτας συνθήκας άτομα και να υπάρχωσι τοιαύται Κυβερνήσεις. Δεν ανέγνωσα τας εκθέσεις του Δρος Μ. Γουάρδ και του Μάζορ Γιόγουελ αλλ' ειργάσθην μετ' αυτών εν Χαρπούτ και δύναμαι να πιστοποιήσω ότι ο σκοπός των ήτο καθαρώς ανθρωπιστικός.

Οι οφθαλμοί μου ακόμη διατηρούν το φρικώδες θέαμα, το οποίον είδον και το οποίον δεν θα λησμονήσω, όπως δεν θα λησμονήσω ποτέ το ανοικτόν εκείνο νεκροταφείον πέριξ του Χαρπούτ, μέσω του οποίου έζησα τον παρελθόντα χειμώνα. Πολλοί ερωτούν αν αι εκθέσεις αύται είνε αληθείς. Κατόπιν ενός έτους τοιαύτης πείρας το όλον ζήτημα με εκπλήττει. Η εργασία των ορφανοτροφείων με ηνάγκαζε να μεταβαίνω εις τα έξω της πόλεως χωρία, όπου ευρίσκοντο τα καθιδρύματά μας, δύναμαι δε απλώς να ορκισθώ ότι λέγω την ηγράν αλήθειαν επί όσων είδον εκάστην ημέραν.

Υποβάλλουσα την έκθεσιν ταύτην, επιθυμώ, όπως αι γυναίκες της Αμερικής, αι οποίαι έχουν επιρροήν επί της Κυβερνήσεως δυνηθούν να κάμουν κάτι διά τα γυναικόπαιδα της Ανατολής, τα οποία αποθνήσκουν και υποφέρουν ανεκδιήγητα δεινά. Εμπορικά συμφέροντα, μικροζηλοτυπίαί, εδαφικά πλεονεκτήματα κ.τ.λ. πρέπει να τεθούν κατά μέρος διά το συμφέρον του ανθρωπισμού. Φρονώ ότι είναι αίσχος να συμβαίνουν τοιαύτα πράγματα το 1922 και είνε καιρός όπως γίνη κάτι τελειωτικόν διά να καταστήση αδύνατον την επανάληψιν των κακουρηγημάτων τούτων. Συζητήσεις και διαπραγματεύσεις

λαμβάνουν χώραν αν θα αποσταλή ή όχι Ανακριτική Επιτροπή εις Ανατολήν. Ανεξαρτήτως τούτων η πράξις έγινε και αι παρούσαι εκθέσεις είνε γεγονότα.

Η μέθοδος είναι παλαιά και εξακολουθεί επί έτη. Άραγε θα επιτραπή να εξακολουθήση;

Έγραψα την έκθεσιν ταύτην, χωρίς να έχη γνώσιν η Αμερικανική Επιτροπή Περιθάλψεως και αφού διέκοψα πάντα δεσμόν μετ' αυτής. Η Αμερικανική Επιτροπή Περιθάλψεως πράττει παν το δυνατόν προς περίθαλψιν των υπό την φροντίδα της παιδιών και εργάζεται εν Ανατολή υπό μεγάλας δυσκολίας και στενοχωρίας. Μόλα ταύτα χρειάζεται κάτι ισχυρότερον από τροφήν και ενδύματα, όπως εκκαθαρισθή η κατάστασις αυτή⁵⁷.

Η πρότασις της Έθελ Τόμσον, παρόλο που πέρασαν από τότε πολλά χρόνια, είναι και σήμερα επίκαιρη: πρέπει δηλαδή να γίνει κάτι τελειωτικό, για να μην ξανασυμβούν τα αίσιχη του 1922. Ένας οικουμενικός αγώνας θα βρει πολλούς λαούς σύμφωνους. Τα εγκλήματα για να μην επαναληφθούν πρέπει να αποκαλύψουμε τους υπεύθυνους, τους λόγους που τους οδήγησαν σ' αυτές τις πράξεις. Να ξεγυμνώσουμε την αλήθεια, όσο ανήθικη κι αν είναι αυτή, και να την παρουσιάσουμε ωμή, χωρίς στολίδια στον αδέκαστο κριτή, την παγκόσμια κοινή γνώμη, που ξέρει να δικάζει και να καταδικάζει χωρίς ιδιοτέλειες. Σήμερα που ένας άλλος αυτόχθων λαός, οι Κούρδοι, υφίστανται από το ίδιο ρατσιστικό κράτος την τρίτη γενοκτονία του αιώνα μας πρέπει να γίνει το πρώτο βήμα. Γνωρίζω πως είναι πολύ δύσκολο έργο, γιατί στη γενοκτονία του ποντιακού Ελληνισμού οι γενοκτόνοι δεν ενήργησαν από μόνοι τους. Είχαν διαδοχικά συνεργούς όλους αυτούς που σήμερα ορίζουν την τύχη της ανθρωπότητας. Και είναι αυτοί πρώτοι που δε θέλουν να βγει η αλήθεια στο φως. Είναι αυτοί που σταμάτησαν την "Ανακριτική Επιτροπή Ανατολής", όταν είδαν πως ο Κεμάλ Ατατούρκ επικράτησε στο μικρασιατικό χώρο. Είναι αυτοί και σήμερα που κάνουν τα αδύνατα δυνατά, για να μην αναγνωριστούν οι γενοκτονίες των Αρμενίων και Ελλήνων. Είναι αυτοί που σιωπούν στο έγκλημα της γενοκτονίας του κουρδικού λαού. Είναι οι ίδιοι που διευκολύνουν την ίδρυση προπαγανδιστικών ινστιτούτων ανάπτυξης των τουρκικών μελετών και αναλαμβάνουν, μέσω παχυλών επιχορηγήσεων, τη βελτίωση της εικόνας της Τουρκίας στα μάτια της κοινής γνώμης με το να συμμετέχουν σε ρατσιστικά και αντιεπιστημονικά συνέδρια που πλαστογραφούν και παραποιούν τη νεότερη ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των γειτονικών λαών⁵⁸.

57. A.Y.E., K.Y., Φ.1923, α.α.κ., New York (4.8.1922). Έθελ Θώμσον. Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", Πόντιοι. Δικαίωμα στη μνήμη, γ' έκδ., Θεσσαλονίκη (1991), σ. 75-78. Ward M., The Deportations in Asia Minor 1921-1922, London (1922). L' extermination des Chretiens d' Orient. Faits, documents et tenoignages Anglais et Americains, Paris (1922), σ. 109-116.

58. Βρυώνης Σπ., Το τουρκικό κράτος και η Ιστορία. Η Κλειώ συναντά τον Γκρίζο Λύκο, εκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη (1993), σ. 111-163. Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", σ. 32-34. Χιδίρογλου Παύλος, Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τουρκικής διπλωματικής συμπεριφοράς έναντι της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη (1994), σ. 101-106. Ευσταθιάδης Στ., "Τουρκικά επιχειρήματα made in USA", εφημ. Το Βήμα, Αθήνα (7.8.1994).

Οι εκθέσεις των ανέκδοτων αρχείων των υπουργείων Εξωτερικών και των άλλων κρατικών και ιδιωτικών αρχείων για το δράμα του ποντιακού ελληνισμού δεν έχουν τελειωμό. Συνολικά, ως την υποχρεωτική ανταλλαγή περισσότεροι από 353.000 Έλληνες του Πόντου βρήκαν οικτρό θάνατο⁵⁹ από τους Νεότουρκους και τους Κεμαλικούς στις πόλεις και τα χωριά, στις χαράδρες και τα βουνά, στις εξορίες και τις φυλακές, στα τάγματα εργασίας και στον τουρκικό στρατό ως οθωμανοί πολίτες.

Γράφει ο J. Gerard προλογίζοντας το βιβλίο του G. Horton "Η κατάρα της Ασίας": "... Το ότι είκοσι αιώνες μετά Χριστόν μπόρεσε ένας μικρός και οπισθοδρομικός λαός, όπως οι Τούρκοι, να διαπράξει τέτοια εγκλήματα εναντίον του πολιτισμού και της προόδου του κόσμου, είναι ένα ζήτημα που θα έπρεπε να κάνει όλους τους ευσυνείδητους λαούς να σταθούν και να σκεφθούν... Εκφρεύσαμεν στις απελπισμένες κραυγές για βοήθεια των χριστιανών που πεθαίνανε, αν και ξέραμε καλά πως η Αμερική ήταν η μοναδική ελπίδα τους και τώρα είναι φανερό πως υπάρχει στη χώρα μας μια τάση που ολοένα μεγαλώνει, να συγκαλύψουμε τα εγκλήματα των Τούρκων και να τους δώσουμε συγχωροχάρτι γι' αυτά, για να επιτύχουμε υλικά οφέλη απ' αυτούς".⁶⁰ Οι αποκαλύψεις για την αμερικανική πολιτική, όταν γίνονται από έναν Αμερικανό έχουν άλλη βαρύτητα, γιατί δεν έχουν την προκατάληψη.

Κάθε λαός έχει δικαίωμα ν' απαιτεί μ' επιμονή την επίσημη αναγνώριση των αδικημάτων που διαπράχθηκαν εναντίον του. Η σημερινή πραγματικότητα δε δικαιολογεί νέες ολιγωρίες και αναβολές. Όταν κανείς αργοπορεί απέναντι στην Ιστορία, αυτή τον εκδικείται.⁶¹

Η γενοκτονική ενοχή της Τουρκίας συνεχίζεται ως τις ημέρες μας. Η συμπεριφορά της στρατοκρατικής ηγεσίας και του λαού εναντίον της Ιταλίας, εξαιτίας του μαθήματος Δημοκρατίας που διδάσκει παγκοσμίως σήμερα η δεύτερη με την ακέραιη στάση της στο ζήτημα Οτσαλάν, κάθε άλλο παρά μας επιτρέπει να πιστέψουμε ότι άλλαξε στάση και ότι προσφέρεται να σεβαστεί τις ανθρώπινες αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των εθνοτήτων που ζουν σήμερα στη μικρασιατική Τουρκία.

Η στρατοκρατική Τουρκία συνεχίζει, ως ο αληθινός τρομοκράτης, να απειλεί όλους τους γείτονές της στο όραμα της αναβίωσης της παντουρκικής αυτοκρατορίας, και αυτό γιατί μέχρι σήμερα δεν κλήθηκε από κανένα Διεθνή Οργανισμό να απολογηθεί για τα εγκλήματά της. Στο σημείο αυτό είναι συνένοχη και η ίδια η Διεθνής Κοινότητα που ανέχεται ή και εν μέρει αποσιωπά τα Διεθνή της εγκλήματα. Συνένοχοι όμως είμαστε και όλοι εμείς που περι "άλλα τυρβάζομεν".

Είναι καιρός νομίζω να ενεργοποιηθούν κάποιοι Διεθνείς Οργανισμοί

59. Βαλαβάνης Γ., ό.π., σ. 24.

60. Horton G., Η κατάρα της Ασίας, Αθήνα (1982), σ. 9. Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", σ. 79.

61. Χαραλαμπίδης Μ., "Δικαίωμα στη Μνήμη", Πόντιοι. Δικαίωμα στη μνήμη, γ' έκδ., Θεσσαλονίκη (1991), σ. 21.

που ιδρύθηκαν, για να προστατέψουν την παγκόσμια ειρήνη. Να αποδώσουν δικαιοσύνη σύμφωνα με το πνεύμα και με τους όρους του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, σεβασμό στις θεμελιώδεις ανθρώπινες αρχές. Επιβάλλεται να συγκροτηθεί αδέκαστη ανακριτική επιτροπή από το Ανώτατο Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και να φέρει στο φως μέσα από τα υπάρχοντα ντοκουμέντα, τα τραγικά γεγονότα της εποχής εκείνης. Το αίτημα των Ποντίων Ελλήνων για την αναγνώριση της Γενοκτονίας εμπεριέχει μια δυναμική, ένα μήνυμα λύτρωσης προς την ίδια την τουρκική κοινωνία.

Φοβερή Γενοκτονία σε βάρος του Εβραϊκού λαού και των Σλαβικών λαών διέπραξε και η Γερμανία στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Όμως η χώρα αυτή ζήτησε συγνώμη και εξιλέωση από τους συγγενείς των θυμάτων, κατέβαλε αποζημιώσεις και εξακολούθει να τονίζει ως τις μέρες μας την ευθύνη της γι' αυτήν.

Η σημερινή Τουρκία, αν θέλει να λέγεται ευρωπαϊκή χώρα, μια και κόπτεται να γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οφείλει να ακολουθήσει το γερμανικό παράδειγμα. Να παραδεχτεί τις πολυάριθμες γενοκτονίες που διέπραξε και διαπράττει. Να ζητήσει συγνώμη γι' αυτές και να δώσει εγγυήσεις στην ανθρωπότητα και στον εαυτό της ότι δεν θα τις επαναλάβει. Μόνο έτσι θα ελευθερώσει την ψυχή και τη συνείδηση των νέων τουρκικών γενεών από τα υπόκωφα συμπλέγματα που την κατατρέχουν και την εμποδίζουν να αφομοιώσει ουσιαστικά τις μεγάλες αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Το ελληνικό Κοινοβούλιο οφείλει να συγκροτήσει διακοινοβουλευτική επιτροπή και σε συνεργασία με τα πανεπιστημιακά Ιδρύματα, τα προσφυγικά Σωματεία και τους άλλους λαούς της Μικράς Ασίας, που υπέστησαν ανάλογες γενοκτονίες, να προωθήσει το ζήτημα της αναγνώρισης των γενοκτονιών.

Η γραμμή της ελληνικής αντίστασης στο σύγχρονο τουρκικό επεκτατισμό αρχίζει από την αναγνώριση της ποντιακής γενοκτονίας.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Κωνσταντίνος Φωτιάδης γεννήθηκε στο Άνω Ζερβοχώρι της Νάουσας το 1948, από γονείς πρόσφυγες. Το ακαδημαϊκό έτος 1966-1967 πέρασε με υποτροφία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο Πανεπιστήμιο του Tubingen σπούδασε επί δέκα συνολικά εξάμηνα ιστορία, επί οκτώ εξάμηνα Empirische Kulturwissenschaft - εμπειρική και σύγχρονη λαογραφία, κοντά στο διακεκριμένο καθηγητή και ιδρυτή του τμήματος κ. Η. Bausinger και για ένα εξάμηνο πολιτικές επιστήμες. Το Δεκέμβριο του 1989 εκλέχτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ. λέκτορας της ιστορίας του ελληνισμού της Ανατολής από τον 15ο αιώνα και εξής. Το 1993 εκλέχτηκε αναπληρωτής καθηγητής της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού στο Παιδαγωγικό Τμήμα Φλώρινας του Α.Π.Θ. Τέλος, το 1997 εκλέχτηκε καθηγητής της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού στο Α.Π.Θ.. Υπήρξε κοσμητορας της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας, μέλος της οργανωτικής επιτροπής του Α' Παγκοσμίου Συμβουλίου του Απόδημου Ελληνισμού, του ΚΕ.ΠΟ.ΜΕ., της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, της Επιστημονικής Επιτροπής του Κέντρου Μελέτης και Ανάπτυξης του Ελληνικού Πολιτισμού της Μαύρης Θάλασσας και της Επιστημονικής Επιτροπής του προγράμματος "Ιάσων" του Α.Π.Θ. για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

"Στρες Μάχης: Μακρά Ιστορία - Σύγχρονη Έρευνα"

του Αρχιάτρου - Ψυχιάτρου, Δρ. Παύλου Αχ. Νταφούλη

Εισαγωγή

Ο πόλεμος είναι ένα άκρως ψυχοπιεστικό περιβάλλον για τον άνθρωπο. Το Στρες Μάχης απασχολεί Αξιωματικούς και Επιστήμονες, είτε λόγω του ενδιαφέροντος για τον άνθρωπο-μαχητή, είτε λόγω της στρατιωτικής σπουδαιότητας. **Ως Στρες Μάχης ορίζεται η εσωτερική διαδικασία που προετοιμάζει την ψυχοσωματική απάντηση του μαχητή στις μεταβαλλόμενες και επικίνδυνες για τη ζωή του συνθήκες στις οποίες εκτελεί την αποστολή του.** Στο παρόν άρθρο εξετάζονται κάποια ιστορικά παραδείγματα αναγόμενα σε επιστημονικές γνώσεις για το Στρες Μάχης, τονίζεται ο ρόλος του Διοικητού για την πρόληψη ή την αντιμετώπιση και αναδεικνύονται σύγχρονες επιστημονικές έρευνες.

Στρες Μάχης: Η Μακρά Ιστορία

Η ψυχική πίεση η οποία προκαλείται από τις συνθήκες μάχης τονίζεται σε πολλά κείμενα από την αρχαιότητα. Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρονται οι αιτίες που ένας στρατιώτης μπορεί και πρέπει να επιστρέφει από το πεδίο της μάχης στον πολιτικό βίο του¹. Λογοτεχνικές αναφορές για θέματα ψυχικής υγείας σε εκστρατεία ανευρίσκονται στα Ομηρικά Έπη. Στην **Ιλιάδα** περιγράφεται η ιστορία του Αχιλλέα, του Αίαντα και των συμπολεμιστών τους στον πόλεμο στην Τροία με πολλές λεπτομέρειες από τον **Όμηρο**². Στις τραγωδίες υπάρχουν επίσης πολλές σχετικές περιγραφές. Μία χαρακτηριστική είναι η υπόκριση του Οδυσσέα. Ο πολυμήχανος βασιλιάς της Ιθάκης όταν έρχεται ο Παλαμήδης να τον στρατολογήσει για τον Τρωικό Πόλεμο προσποιείται πως έχει τρελαθεί και οργώνει σε ανύπαρκτο χωράφι. Ο Παλαμήδης τότε βάζει τον μικρό Τηλέμαχο στην πορεία του Οδυσσέα, ο οποίος αλλάζοντας πορεία προδίδεται και τελικά αναγκάζεται να ακολουθήσει την ελληνική δύναμη³. Στον στρατό των Αρχαίων Ελλήνων, των Αιγυπτίων, των Βαβυλωνίων, των Περσών υπήρχαν πολεμιστές που κατέρρεαν ψυχικά, αλλά αυτό αποδιδόταν σε δειλία, παρέμβαση του θείου παράγοντα ή ψυχική ανισορροπία⁴.

Ο πατέρας της Ιστορίας **Ηρόδοτος** μας διασώζει περιπτώσεις πολεμιστών με ψυχική πίεση στις μάχες των Περσικών Πολέμων. Χαρακτηριστική είναι

1. Βλ. Δευτερονόμιο, 20, 1-9.

2. Βλ. Shay J., (1991) Learning about combat stress from Homer's *Iliad*, *Journal of Traumatic Stress*, 4, p. 561-579.

3. Από την χαμένη τραγωδία του Σοφοκλή, *Οδυσσεύς Μαινόμενος*, σωζόμενα αποσπάσματα 462-463, The Loeb Classical Library, 1996, («Προσποιούμενον γάρ αὐτὸν μαινέσθαι Παλαμήδης ἤλεγξεν»).

4. Βλ. Bentley S., (2005), A Short History of PTSD: From Thermopylae to Hue, Soldiers Have Always Had A Disturbing Reaction To War, *The WVA Veteran*, March/April, 2005.

η περίπτωση του Αθηναίου Επίζηλου ο οποίος τυφλώθηκε στη μάχη του Μαραθώνα, αν και οι συμπολεμιστές του τον βρήκανε "ούτε πληγέντα, ούτε βληθέντα"⁵. Επίσης ο Σπαρτιάτης Αριστόδημος ήταν ένας από τους 300 του Λεωνίδα, αλλά είχε επιζήσει, καθώς ασθενής ων, είχε απομακρυνθεί με εντολή του ίδιου του Λεωνίδα από το πεδίο της μάχης των Θερμοπυλών. Η επιθυμία του να μην θεωρείται δειλός από τους Σπαρτιάτες οδήγησε τον Αριστόδημο στην μάχη των Πλαταιών να δείξει απaráμιλλη ανδρεία, επειδή ήθελε όμως να αυτοκτονήσει για να λυτρωθεί⁶.

Ο **Θουκυδίδης**, ο κορυφαίος ιστορικός του Πελοποννησιακού Πολέμου, έγραψε για το εκστρατευτικό σώμα των Αθηναίων στην Σικελία το 413 π. Χ., μετά από μία ήττα από τους Συρακουσίους: *Βλέποντας το νεκρό σώμα των συντρόφων τους οι στρατιώτες αισθάνθηκαν θλίψη ανακατεμένη με φόβο. Ζώντας την εγκατάλειψη, τον τραυματισμό, την ασθένεια αυξήθηκε ακόμη περισσότερο η θλίψη και η συμπόνια... Τότε το στράτευμα βασανιζόμενο από αμφίθυμη σύγχυση δεν μπορούσε να πάρει την απόφαση να συνεχίσει*⁷.

Κατά την ρωμαϊκή εποχή ο ιστορικός **Πολύβιος** μνημονεύει πολλούς αυτοτραυματισμούς λεγεωναρίων για να αποφύγουν την μάχη, ενώ ο Αδριανός νομοθετεί να ερευνάται κάθε απόπειρα αυτοκτονίας και εάν υπάρχει ψυχικό νόσημα ο στρατιώτης να αποστρατεύεται⁸. Φυσικά σε κάθε ιδιαίτερη συνθήκη υπάρχει το αντίστοιχο στρες. Στην πολιορκία των Συρακουσών το 212 π. Χ. οι Ρωμαίοι είχαν να αντιμετωπίσουν τον καταπληκτικό Αρχιμήδη, ο οποίος με την επιστημονική και κατασκευαστική του δεινότητα σκορπούσε τον φόβο. Οι ρυθμιζόμενοι σε βεληνεκές καταπέλτες, ο εμπρησμός ή η ανάπτυξη υψηλών θερμοκρασιών και παρενόχληση πληρώματος πλοίου με χρήση περιστρεφόμενων κατόπτρων και η αρπαγή και βύθιση ενός πλοίου από γερανούς εξ αποστάσεως μέσα από τα τείχη της πόλης, τρομοκράτησαν τους Ρωμαίους πολιορκητές⁹. Οι Ρωμαίοι στρατιώτες που λιποτακτούσαν τιμωρούνταν αυστηρά (ποινές από σταύρωση, μέχρι τροφή σε άγρια θηρία). Η τιμωρία του αποδεκατισμού ήταν η πιο βάρβαρη. Σε αυτήν ένας στρατιώτης κληρωνόταν να εκτελεστεί ανά δεκάδα, από τους ίδιους τους συστρατιώτες του¹⁰.

Οι Βυζαντινοί διατήρησαν για αιώνες την στρατιωτική τους παράδοση των Ρωμαίων. Από τον 7ο μ.Χ. αιώνα οι αυτοκρατορικοί δρόμωνες εκτόξευαν με σιφώνια το "υγρό πυρ". Η χρήση του κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες, μέχρι σε ναυμαχίες με Ρώσους, Βουλγάρους και άλλους ασκούσε έντονη ψυχική πίεση στους εχθρούς οι οποίοι ούτε καν μάχονταν. Η αμφιλεγόμενη ενέργεια του Βασιλείου του Β΄ του Βουλγαροκτόνου μετά τη μάχη του Κλειδίου το 1014 να τυφλώσει τους Βουλγάρους αιχμαλώτους ήταν επίσης μία πράξη που προκάλεσε έντονη ψυχική πίεση στους εχθρούς των

5. Ἡροδότου *Ἱστορίαι*, VI, 117, 2.

6. Βλ. Ἡροδότου *Ἱστορίαι*, VII, 231, 1: «ἄνειδος δὲ εἶχε ὁ τρέσας Ἀριστόδημος καλεσόμενος».

7. Θουκυδίδου *Ἱστορία*, 7, 75, 3-4.

8. Βλ. Phang S. E., *Roman Military Service, Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 120-132.

9. Βλ. Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι, Μάρκελλος*, 15, 3.

10. Πολυβίου, *Ἱστορίαι*, 6, 38.

Βυζαντινών. Ο χρονογράφος Ιωάννης **Σκυλίτζης** μάλιστα αποδίδει σε αυτήν την πράξη τον θάνατο του τσάρου Σαμουήλ¹¹. Ολόκληρα στρατιωτικά σώματα δειλίαζαν από βάρβαρη πράξη των αντιπάλων. "Στην μάχη του Μυριοκεφάλου η θέα της περιφερόμενης από τους Τούρκους αποκομμένης κεφαλής του ανεψιού του Μανουήλ Κομνηνού Ανδρόνικου Βατατζή αφαιρεί και τα τελευταία στοιχεία γενναίου φρονήματος από το δοκιμαζόμενο βυζαντινό στρατό και προκαλεί σύγχυση και αθυμία στον ίδιο τον αυτοκράτορα"¹². Αντίστοιχα η χρήση της μεγάλης "μπομπάρδας" και των μικρότερων πυροβόλων του Ουρβανού στην πολιορκία της Πόλης το 1453 ήταν καθοριστική για το ηθικό των αμυνομένων, όσο και ο τραυματισμός βέβαια του Ιουστινιάνη¹³.

Στην Ελβετία το 1688 εισήχθη ο όρος **nostalgia** βασισμένος σε σύνθετη λέξη που προκύπτει από τις ελληνικές λέξεις νόστος και άλγος. Ο νεαρός τότε φοιτητής ιατρικής Johannes Hofer περιέγραψε στα λατινικά δύο περιπτώσεις πολιτών οι οποίοι ήθελαν να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους¹⁴. Είχαν διαρκή θλίψη, αδιάκοπες σκέψεις επιστροφής στην πατρίδα, ανήσυχος ύπνος, παρατεταμένη εγρήγορση, μείωση στην αντοχή, μειωμένη αίσθηση πείνας και δίψας, έντονο αίσθημα παλμών της καρδιάς, συχνές επιδρώσεις, και ευπάθεια σε διάφορες ασθένειες. Η διαπίστωση πως οι Ελβετοί μισθοφόροι που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε ευρωπαϊκά μέτωπα πολέμου υπέφεραν από *nostalgia* ήταν τόσο κοινή, ώστε σύντομα η κατάσταση αυτή ονομάστηκε "ελβετική νόσος". Διατυπώθηκαν μάλιστα υποθέσεις πως κάτι συμβαίνει στον εγκέφαλο των Ελβετών όπου καταγράφονται εικόνες και ήχοι από την παιδική ηλικία, ή ότι μπορεί να ευθύνεται το υψόμετρο των Άλπεων, ή ακόμη απαγορεύτηκε σε μισθοφόρους να ακούν τραγούδια και μουσικές της πατρίδας τους.

Οι Γάλλοι στρατιωτικοί ιατροί του στρατού του Ναπολέοντα με επικεφαλής τον περίφημο βαρόνο **Dominique-Jean Larrey** βρήκαν τεράστιο ποσοστό "mal du pays ή *nostalgie*" στην εκστρατεία στην Αίγυπτο και στην εκστρατεία στην Ρωσία¹⁵. Μάλιστα έκαναν παρατηρήσεις πως έπαιζε ρόλο στην εμφάνιση των συμπτωμάτων η αστική ή αγροτική καταγωγή του στρατιώτη, η ανία ή η δράση, ο καιρός και οι νίκες του στρατεύματος. Πρότειναν δε θεραπευτικά τακτική φυσική άσκηση, μουσική και κατάλληλες νοουθεσίες από τους αξιωματικούς¹⁶. Ο Larrey μάλιστα έσωσε στρατιώτες που θα εκτελούνταν για αυτοτραυματισμό. Στην Ισπανία παράλληλα αναφέρονταν στο σύνδρομο *estar roto* δηλαδή "έτοιμος να σπάσει", ενώ οι Γερμανοί ανέφεραν τον όρο *heimweh*. Οι πρώτες καταγραφές αυτοκτονιών το 1835 από τους φιλέλληνες Βαυαρούς στρατιωτικούς ιατρούς που υπηρετούσαν στον τακτικό ελληνικό

11. Βλ. Σκυλίτζης Ι., *Σύντομος Ίστοριών*, 8, 35.

12. Μανιάτη-Κοκκίνη Τ., Η επίδειξη ανδρείας στον πόλεμο κατά τους ιστορικούς του 11^{ου} και 12^{ου} αι., στο: Εμπόλεμο Βυζάντιο (9^{ος} -12^{ος} αι.), ΕΙΕ-ΙΒΕ, Διεθνή Συμπόσια 4, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα, 1997, σ. 249.

13. Βλ. Ρόνσιμαν Σ., *Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα, 1983.

14. Hofer J., Harder J.J., *Dissertatio medica de nostalgia, oder Heimwehe*, Basle, Bertschius, 1688.

15. Βλ. Larrey D. J., *Memoirs of Military Surgery and Campaigns of the French Armies*, J. Cushing, Baltimore, 1814.

16. Βλ. Rosen G., (1975), *Nostalgia: A forgotten psychological disorder*, *Psychological Medicine*, 5, p. 340-354.

στρατό μετά την απελευθέρωση, είχαν αυτήν την διάγνωση για τους Βαυαρούς στρατιώτες που νοσταλγούσαν την πατρίδα τους και τελικά έπεφταν από το Παλαμήδι ή πυροβολούσαν ταυτόχρονα ο ένας τον άλλο¹⁷. Στο βρετανικό ναυτικό αναφέρεται η ίδια ψυχοπαθολογία για τα πληρώματα πλοίων που έλειπαν καιρό από την πατρίδα (όπως αυτά της αποστολής του Τζέιμς Κουκ).

Οι Βρετανοί στρατιωτικοί ιατροί αντιμετώπιζαν περιπτώσεις πολλών στρατευσίμων με έντονο αίσθημα παλμών οι οποίοι κατευθύνονταν προς την Κριμαία (1853-1856) ή τις Ινδίες και είχαν καρδιολογικά συμπτώματα που παρέπεμπαν σε ψυχικά προβλήματα¹⁸. Στον Αμερικανικό Εμφύλιο (1861-1865) διαγιγνώσκεται πάλι ψυχοπαθολογία από τους ιατρούς και των δύο παρατάξεων. Είναι χαρακτηριστικό πως από 2.213.363 Βόρειους μαχητές, σημειώθηκαν 200.000 λιποταξίες, ενώ 5.200 διαγνώστηκαν με "νοσταλγία"¹⁸. Οι παρατηρήσεις των ιατρών επικεντρώνονται πάλι στα καρδιολογικά συμπτώματα χωρίς σαφή αιτιολογία. Εισάγονται νέοι όροι, όπως Ευερέθιστη Καρδιά Στρατιώτη, Ευερέθιστος Φλεβόκομβος, **Σύνδρομο Da Costa**¹⁹. Στον πόλεμο των Boers (1899-1902) οι Βρετανοί είχαν πολλούς καρδιολογικούς ασθενείς, αλλά προστέθηκαν και "ψυχογενείς ρευματισμοί"²⁰.

Οι Ρώσοι ψυχίατροι στον **Ρωσοϊαπωνικό Πόλεμο** το 1904 πρώτοι επεσήμαναν πως πρέπει να ασχοληθούν συστηματικά με τις απώλειες ψυχικής υγείας, καθώς ο αριθμός τους ήταν μεγάλος και αυξανόταν με την πρόοδο του πολέμου²¹. Ο Ρώσος ψυχίατρος Avtocratov, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για ένα ψυχιατρικό νοσοκομείο στην Μαντζουρία - πιστώνεται με το να είναι ο πρώτος για την ανάπτυξη μιας ψυχιατρικής θεραπείας πολύ κοντά στην πρώτη γραμμή του μετώπου, δηλαδή εισάγει την αρχή της **εγγύτητας**²². Αυτή η προσέγγιση μπορεί να ήταν μια απάντηση στη δυσκολία διακομιδής απωλειών σε τεράστιες αποστάσεις σε μια εποχή που ο υπερσιβηρικός σιδηρόδρομος δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί και ενώ ο αριθμός των ρωσικών ψυχιατρικών απωλειών ήταν πολύ μεγαλύτερος από τον αναμενόμενο.

Συχνά η ιστορία της ψυχικής πίεσης είναι η ιστορία των ειδικών ψυχοπιεστικών παραγόντων κάθε μάχης ή σύρραξης. Στην ένοπλη φάση του **Μακεδονικού Αγώνα** (1904-1908) παρατηρούμε αλλαγή των ψυχοπιεστικών παραγόντων²³. Σε ένα ανορθόδοξο αγώνα κατάκτησης ψυχών τα αντιμαχόμενα

17. Βλ. Νταφούλης Π., Οι πρώτες καταγραφές αυτοκτονιών στο σύγχρονο ελληνικό στρατό, 20ο Ιατρικό Συνέδριο Ενόπλων Δυνάμεων, Βιβλίο Περιλήψεων, Θεσσαλονίκη, 2004.

18. Βλ. Glass A.J., Army psychiatry before World War II, in: Glass A.J., Bernucci R.J., eds. In: *Zone of Interior*. Vol 1. In: *Neuropsychiatry in World War II*. Washington, DC, Office of The Surgeon General, US Army, 1966, p. 3-23.

19. Βλ. Da Costa J. M., (1871), On irritable heart; a clinical study of a form of functional cardiac disorder and its consequences, *American Journal of the Medical Sciences*, 61, p. 17-52.

20. Jones E., (2006), Historical approaches to post-combat disorders, *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 361(1468), p. 533-542.

21. Βλ. Gabriel R.A., *No More Heroes, Madness and Psychiatry in War*, 1987, Hill and Wang, New York, p. 109-112.

22. Βλ. Wanke P., *Russian/Soviet Military Psychiatry 1904-1945*, Routledge, New York, 2005, p. 17-29.

23. Βλ. Νταφούλης Π., *Η Υγειονομική περίθαλψη κατά την ένοπλο φάση του Μακεδονικού*

ελληνικά και βουλγαρικά ανταρτικά σώματα πολεμούσαν υπό την απειλή του οθωμανικού στρατού. Υπήρχε μεγάλος φόβος αντιποίνων από την βουλγαρική πλευρά, καθώς σημειώνονταν περιπτώσεις βασανισμών σε αμάχους. Οι κλιματολογικές συνθήκες ήταν συχνά ανυπόφορες (Βάλτος των Γιαννιτών ή λημέρια σε πολύ μεγάλα υψόμετρα), ενώ σαφώς διαπιστώθηκαν οι ιδιαίτερες απαιτήσεις του αγώνα, όπως η δράση μέσα στην νύχτα. Η προσαρμογή δεν ήταν εύκολη. Τα σώματα στον Βάλτο έμεναν μικρό χρονικό διάστημα, ενώ αρχηγός ελληνικού ανταρτικού σώματος αναφέρει πως οι άντρες χρειάζονταν δέκα περίπου ημέρες για να προσαρμοστούν στον ημερήσιο ύπνο και την νυχτερινή αγρυπνία²⁴.

Σε καταδίωξη βουλγαρικού σώματος από το σώμα του Βάρδα ο ντόπιος οδηγός σταμάτησε στην άκρη του χωριού και δεν μπορούσε να περπατήσει. Οι αντάρτες με απειλές για τη ζωή του, αλλά και με υλικές υποσχέσεις, προσπάθησαν να πείσουν τον οδηγό να τους υποδείξει το σπίτι στο οποίο κρύβονταν οι Βούλγαροι. Ο οδηγός στερεότυπα επαναλάμβανε πως είχαν παραλύσει τα πόδια του. Οι αντάρτες έλυσαν το πρόβλημα μεταφέροντας τον οδηγό στα χέρια τους²⁵.

Υπερβολικό στρες προκαλούσε ο συνδυασμός φόβου θανάτου και κλειστοφοβίας των ανταρτών οι οποίοι ενίοτε αναγκάζονταν να κρύβονται σε κρύπτες μέσα σε σπίτια των χωρικών που τις ονόμαζαν "κρυψάνες". Η πολυήμερη αναμονή σε πολύ μικρό χώρο και το διαρκές ενδεχόμενο να ανευρεθούν οι αντάρτες από τους Τούρκους, προκαλούσαν "φρίκη"²⁶. Νοσηλευόμενοι αντάρτες κρύφτηκαν σε *κρυψάνα* επί 48ωρο στην πεδιάδα του Μοναστηρίου. Όταν έφυγαν οι Τούρκοι και τους απεγκλώβισαν, ήταν σε κακή κατάσταση. Ο ένας είχε ψευδαισθήσεις και ήταν εκτός ελέγχου. Μεταφέρθηκε σε μοναστήρι που ήταν τόπος νοσηλείας των ψυχικώς πασχόντων²⁷. Είχε εκλυθεί μία μετατραυματικής φύσης ψύχωση.

Κατά τους **Βαλκανικούς Πολέμους** η Ελληνική Υγειονομική Υπηρεσία κατέγραψε σωρεία αυτοτραυματισμών που είχαν στόχο την οριστική απόλυση από το στράτευμα. Ο Αρχίατρος Χωματιανός σχολιάζει πως το λάθος ήταν η διακομιδή στην Αθήνα αρκετών τραυματισθέντων "στην έσω επιφάνεια, της μικράς φάλαγγας του μικρού δακτύλου της αριστεράς χειρός"²⁸. Η αυξητική μιμητική τάση μάλιστα αποδείχθηκε, καθώς οι περισσότεροι αυτοτραυματιζόμενοι κατάγονταν από την ίδια περιοχή της Ελλάδος και πολλοί ήταν συγγενείς μεταξύ τους.

Αγώνας (1904-1908) και η δράση των εφέδρων και μονίμων αξιωματικών του Υγειονομικού που συμμετείχαν στον Μακεδονικό Αγώνα, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα, 2007, σ. 154-164.

24. Βλ. Μαζαράκης Αιμιάν Κ., *Μακεδονικός Αγών. Αναμνήσεις*, ΕΜΣ- ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1963, σ. 51.

25. Βλ. Τσόντος-Βάρδας Γ., *Ο Μακεδονικός Αγών. Ημερολόγιο 1904-1905*, τ. Α', επιμ. Πετσιβάς Γ., εκδόσεις Πετσιβάς, Αθήνα, 2003, σ. 30-35.

26. Βλ. Καραβίτης Ι., *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα*, επιμ. Πετσιβάς Γ., Αθήνα, 1994, τ. Β', σ. 716.

27. Βλ. Τζνίκου Κακούλη Α., *Η Μακεδόνισσα στον θρόλο και στην ιστορία*, Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 193-194.

28. Βλ. Σκαμπαρδώνης Γ., Σχίζας Γ., Καρδούλης Α., *Η Υγειονομική Υπηρεσία κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 2001, σ. 498-499.

Στις μάχες που δόθηκαν για την κατάληψη των Ιωαννίνων το 1913 έχουμε μία πρώτη εμπειρία από τον νέο τύπο πολέμου. Οι Γερμανοί κατασκευαστές των τουρκικών οχυρώσεων στο Μπιζάνι έδωσαν στους Τούρκους την ευκαιρία να βομβαρδίζουν τις ελληνικές επιτιθέμενες δυνάμεις με 162 πυροβόλα προστατευμένοι μέσα από κατασκευές με οπλισμένο σκυρόδεμα που ήταν εξαιρετικό για την εποχή του τεχνικό έργο. Στα οχυρά του Μπιζανίου έγιναν ρίψεις χειροβομβίδων από ελληνικά αεροπλάνα με μεγάλη επίδραση στο ηθικό και των δύο αντιπάλων²⁹. Παράλληλα στην πολιορκία της Αδριανούπολης από τους Βουλγάρους ο Βέλγος καθηγητής Laurent παρατήρησε συμπτώματα μυϊκών συσπάσεων έως και παραλύσεων σε στρατιώτες που βρέθηκαν κοντά σε εκρήξεις οβίδων πυροβολικού, αλλά δεν είχαν τραύματα³⁰.

Σημαντική επίσης καινοτομία ήταν η πρώτη χρήση υποβρυχίου σε πολεμικό περιβάλλον. Το υποβρύχιο "Δελφίν" παρελήφθη από την Γαλλία τον Σεπτέμβριο του 1912 και το πλήρωμά του προσπάθησε με ελάχιστο χρόνο εκπαίδευσης να συμμετάσχει στις επιχειρήσεις. Επιχείρησε να τορπιλίσει ανεπιτυχώς τουρκικό πλοίο. Ακολούθως λόγω βλάβης έπλευσε προς τον Ναύσταθμο για επισκευές. Το υποβρύχιο σε αυτήν την σύρραξη είχε μόνο ψυχολογική αξία. Στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι μελέτες θα δείξουν πως περισσότερες πιθανότητες να πιεστεί υπερβολικά και να καταρρεύσει είχε ο ανώτερος στην ιεραρχία του υποβρυχίου και ο μεγαλύτερος σε ηλικία. Προσπάθειες να συμπεριληφθούν ψυχίατροι ως ιατροί σε υποβρύχια αποδείχτηκαν αποτυχημένες³¹.

Στις εχθροπραξίες του 1914, αυτές που σήμερα η επίσημη ιστορία ονομάζει Βορειοηπειρωτικό Αυτονομιακό Αγώνα³² Έλληνες στρατιώτες και αντάρτες μάχονταν στα βορειοηπειρωτικά βουνά. Αρκετοί από τους μαχόμενους στην Ήπειρο είχαν συμμετάσχει στον Μακεδονικό Αγώνα και στους Βαλκανικούς Πολέμους. Στις καταστάσεις των τότε νοσηλευθέντων στο στρατιωτικό νοσοκομείο Ιωαννίνων μία διάγνωση εντυπωσιάζει με τη συχνότητά της: "**κόπωσης**"³³. Οι Έλληνες υγειονομικοί αξιωματικοί εύστοχα ονομάζουν ένα σύνδρομο με τον όρο που η ψυχιατρική κοινότητα θα επιλέξει ως ορθότερο τριάντα έτη αργότερα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στον **Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο** η έκρηξη οβίδων και οι διαρκείς κραδασμοί σε συνδυασμό με τους εκκωφαντικούς θορύβους, τον καπνό και την αναμονή στα χαρακώματα προκαλούσαν νευρικό κλονισμό³⁴. Η αρχική υπόθεση των ιατρών ήταν πως είχε διαταραχτεί η υγιής λειτουργία του εγκεφάλου. Αυτή ήταν

29. Βλ. Αι πρώτοι πολεμικά αεροπορικά αποστολαί εν Ελλάδι, Ανωνύμου, *Αεροπορική Επιθεώρησης*, τ. 1, 1972, σ.14-21.

30. Βλ. Laurent O., *La Guerre en Bulgarie et en Turquie*, A. Maloine, Paris, 1914 και Roberts A.A., *The Poison War*, Heinemann W., London, 1915, p. 24-26.

31. Βλ. Jones E., Greenberg N., (2006), *Royal Naval Psychiatry: Organization, Methods and Outcomes, 1900-1945*, *The Mariner's Mirror*, 92 (2), p. 190-203.

32. Βλ. Δήμα Δημητρίου Α., *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα, 1997.

33. Βλ. Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων/ΓΕΣ, Φ.406 Στρατιωτικού Νοσοκομείου Ιωαννίνων, Καταστάσεις Ασθενών 1914.

34. Βλ. Myers C.S., (1915), A contribution to the study of shell shock, *Lancet*, 1, p. 316-320.

η πλέον βολική εξήγηση της εποχής, αφού μία εγκεφαλική διάσειση ως αίτιο του κλονισμού διατηρούσε την αξιοπρέπεια του στρατιώτη και απάλλασε τους ιατρούς από την ευθύνη για διάγνωση εκούσιας πρόκλησης τραύματος ή παραπομπή για λιποταξία. Ταυτόχρονα η στρατιωτική ηγεσία δεν όφειλε να εξηγήσει την ψυχική κατάρρευση των μέχρι πρότινος γενναίων στρατιωτών ή να εστιάσει σε θέματα όπως η δειλία, το χαμηλό ηθικό και η κακή διοίκηση.

Οι ίδιοι οι στρατιώτες είχαν ονομάσει την κατάσταση αυτή **shell shock** και στο ιατρικό περιοδικό *Lancet* δημοσιεύεται επίσημα το 1915 η πρώτη πραγματεία με τρεις περιπτώσεις πασχόντων³⁵. Οι Άγγλοι ψυχίατροι θυμήθηκαν ακόμη και τον Ηρόδοτο και τη μάχη στο Μαραθώνα, όπου αναγνώρισαν τον Επίζηλο ως μία περίπτωση υστερικής τύφλωσης³⁶. Τελικά ο Salmon ως υπεύθυνος ψυχίατρος - σύμβουλος για το εκστρατευτικό σώμα των Αμερικανών θα συνοψίσει την εμπειρία των Γάλλων και των Βρετανών στρατιωτικών ψυχιάτρων³⁷. Θα επαναλάβει την αρχή της εγγύτητας της θεραπείας και θα προσθέσει την **αμεσότητα**, την **βραχύτητα**, την **απλότητα**, την **κεντρικότητα** και την **προσδοκία**.

Οι αρχές αυτές έγιναν οι ακρογωνιαίοι λίθοι της θεραπείας απωλειών ψυχικής υγείας στη μάχη³⁸. Όσοι δυσλειτουργούν υπό την ψυχική πίεση της μάχης μεταφέρονται όσο το δυνατόν συντομότερα (αμεσότητα), σε ένα ασφαλές μέρος κοντά στο πεδίο της μάχης όσο είναι αυτό δυνατόν (εγγύτητα) ξεχωριστά μάλιστα από τραυματίες και σωματικά ασθενείς, υπό στρατιωτική ιεραρχία (κεντρικότητα). Θεραπεύονται με απλές παροχές, όπως ανάπαυση, τροφή, καθαρή στολή, και ίσως ένα ζεστό λουτρό (απλότητα). Περνούν μία φάση ήπιας αποκατάστασης με χαλαρή σωματική άσκηση και απασχόληση. Πιο σημαντική ίσως είναι η ρητή δήλωση στον μαχητή ότι δεν είναι άρρωστος και ότι σύντομα θα επανασυνδεθεί με τους συντρόφους του οι οποίοι τον περιμένουν (προσδοκία). Η εγγύτητα και η αμεσότητα είναι σημαντικές γιατί ο χρόνος του στρατιώτη μακριά από τη μονάδα του αποδυναμώνει τους δεσμούς του με αυτήν και του δίνει χρόνο για την εδραίωση της εκλογίκευσης των συμπτωμάτων του. Η εκλογίκευση του ασθενούς βασίζεται συνήθως σε σκεπτικό του τύπου:

"Αν δεν είμαι άρρωστος, τότε είμαι ένας δειλός ο οποίος έχει εγκαταλείψει τους συμπολεμιστές του. Δεν μπορώ να δεχθώ ότι είμαι ένας δειλός, άρα είμαι άρρωστος".

Ο ψυχίατρος προσφέρει μια εναλλακτική υπόθεση: - **"Δεν είσαι ασθενής, ούτε δειλός. Είσαι απλά κουρασμένος και θα επανέλθεις αφού ξεκουραστείς".**

Στον **Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο** (1936-1939) ο Μίρα οργάνωσε στον

35. Βλ. Jones E., (2012), Shell shocked, *Monitor on Psychology*, APA, 43(6), p. 18.

36. Βλ. Anon., War Neurosis in the Battle of Marathon, *Mental Hygiene*, 1919, 3, p. 616.

37. Βλ. Salmon T.W. (1917), Care and treatment of mental diseases and war neuroses (shell shock) in the British army, *Mental Hygiene*, 1, p. 509-547.

38. Βλ. Artiss K.L., (1963), Human behavior under stress: From combat to social psychiatry. *Military Medicine*, 128(10), p. 1011-1015.

Δημοκρατικό Στρατό τις διακομιδές των απωλειών ψυχικής υγείας σε κέντρα στην πρώτη γραμμή, χωρίς ιδιαίτερες ανέσεις. Είχε εξαιρετικό αποτέλεσμα: 93,6% των μαχητών επέστρεψαν στο μέτωπο³⁹. Ο Μίρα τονίζει πως η προσφορά ψυχιατρικών υπηρεσιών αυξάνει την ζήτησή τους.

Στον **Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο** από πλευράς Συμμάχων υπήρχαν λιγότερες αλλά όχι ασήμαντες απώλειες από δυσλειτουργική αντίδραση στο Στρες Μάχης, κυρίως λόγω της καλύτερης επιλογής του στρατιωτικού προσωπικού. Μετά την συμμετοχή των Αμερικανών σε επιχειρήσεις στην Βόρειο Αφρική το 1943 η διάγνωση όλων των απωλειών ψυχικής υγείας στην αρχική τους φάση ορίστηκε ως "κόπωση μάχης (Battle fatigue), ή εξάντληση μάχης (Combat exhaustion)"⁴⁰. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύχθηκε η ένταξη των μαχητών στους ασθενείς, διότι είτε με τον όρο νεύρωση μάχης, είτε με τον όρο shellshock ο μέσος στρατιωτικός αντιλαμβανόταν ότι πραγματικά έπασχε από κάποια ασθένεια. Στην απόβαση στην Νορμανδία υπήρξαν μεγαλύτερες απώλειες από Στρες Μάχης. Το γεγονός αποδόθηκε αφενός στη μεγάλη επικινδυνότητα της αποστολής, αλλά και στην διασπορά πολλών ανδρών εκτός των οργανικών μονάδων τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι αλεξιπτωτιστές, οι οποίοι χωρίς την συνεκτικότητα που προκαλεί η παρουσία γνωστών και φίλων συμπολεμιστών, έχασαν κατά πολύ την λειτουργικότητά τους. Τονίστηκε η ανάγκη καλλιέργειας στο μαχητή του αισθήματος του ανήκειν στην μονάδα του.

Στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είναι η πρώτη φορά που στις δυτικές κοινωνίες γίνεται αποδεκτή η **παρουσία ψυχιάτρων στην πρώτη γραμμή**. Η αντίδραση του Στρατηγού Πάπτον ο οποίος προπηλάκισε δύο στρατιώτες σε στρατιωτικά νοσοκομεία όταν διαπίστωσε πως δεν ήταν τραυματίες ήταν μία αμφιλεγόμενη κίνηση. Ουσιαστικά αντιπροσώπευε αυτό που πίστευαν πολλοί στρατιωτικοί ηγήτορες μέχρι τότε, πως η υπερβολική, η δυσλειτουργική αντίδραση στο Στρες Μάχης ήταν απλά μία έκφραση δειλίας. Έπρεπε κατ' αυτήν την λογική να παταχθεί εν τη γενέσει της για να μην βρει μιμητές.

Η γενική αντίληψη είναι πως για τους **Γερμανούς** η υπόθεση του Στρες Μάχης στους άνδρες τους ήταν θέμα διοικητού και όχι ιατρού. Βέβαια η μεγάλη γερμανόφωνη παράδοση από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συνεχίστηκε (ακόμη και ο Φρόυντ είχε ασχοληθεί με την νεύρωση πολέμου)⁴¹. Κυριότερο όπλο των Γερμανών ψυχιάτρων ήταν η ηλεκτροθεραπεία, ενώ σε εξαιρετικές περιπτώσεις εφαρμοζόταν και η ύπνωση. Το 1944 απαγορεύτηκε ο όρος πολεμική νεύρωση, καθώς οι απώλειες ψυχικής υγείας αυξάνονταν. Η βασική ιδέα που διακατείχε τους Γερμανούς στρατιωτικούς ψυχιάτρους ήταν το καθήκον απέναντι στο σύνολο και όχι στον ασθενή, οπότε η γερμανική πολεμική προσπάθεια ήταν πιο

39. Βλ. Mira E., *Psychiatry in War*, Norton, New York, 1943, p. 68-75 και Mira E., (1939), *Psychiatric Experience in the Spanish War*, *British Medical Journal*, 4093, p. 1217-1220.

40. Βλ. Drayer CS, Glass AJ., Introduction. In: Glass AJ, ed. *Overseas Theaters*. Vol 2. In: *Neuro-psychiatry in World War II*, Washington, DC, Office of The Surgeon General, US Army, 1973, p.1-23.

41. Βλ. Freud S., (1919), Einleitung. In: *Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen. Internationale Psychoanalytische Bibliothek*. Bd. 1 (Leipzig & Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag),3-8.

σημαντική από τα συμπτώματα των μαχητών. Το αποτέλεσμα ήταν να σημειωθούν πολλές απώλειες με ψυχοσωματικά συμπτώματα. Έφτασαν στο σημείο να υπάρχουν ολόκληρα τάγματα με προβλήματα έλκους στομάχου, τα οποία είχαν κοινή δίαιτα⁴².

Μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς η Ελλάδα υπέφερε από την εμφύλια σύρραξη. Ήταν ένα άλλο είδος πολέμου, με μεγάλες απώλειες από Στρες Μάχης, με βαριά την σκιά ψυχοτραυματικών γεγονότων, ακόμη και αδελφοκτόνων καταστάσεων. Η χρησιμοποίηση ναρκών, ο βομβαρδισμός με βόμβες ναπάλμ, οι απαγωγές και οι δολοφονίες ήταν συχνά φαινόμενα. Το 1949 στο 424 ΓΣΝΕ διέγνωναν "ψυχικές διαταραχές αφορμώσας από την εν τω βάθει προσωπικότητα αποτόκους μετατραυματικού εμπιέσεως δεξιού κροταφικού οστού"⁴³. Η έκρηξη μιας **νάρκης** προκάλεσε μία επανάληψη του shell shock.

Στην σύρραξη στην **Κορέα** (1950-1953) προστέθηκε η γνώση πως σημαντικές ήταν οι απώλειες σε μονάδες διοικητικής μέριμνας οι οποίες δεν εκτέθηκαν σε μάχη⁴⁴. Υπήρχε έντονο αίσθημα νοσταλγίας ή αποχωρισμού από τους οικείους, ενώ αυξήθηκαν οι διαταραχές από χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών και υπερσεξουαλικότητα. Σε πλαίσια πρόληψης ο μαχητής υπηρετούσε εκ περιτροπής 9 μήνες σε μάχιμη μονάδα και 13 σε μονάδα υποστήριξης. Αυτό βέβαια ήταν αρνητικό για την συνοχή των μονάδων. Όταν ήταν τακτικά δυνατό, οι μονάδες εκ περιτροπής αναλάμβαναν αποστολές εγγύς και μακράν του μετώπου.

Στον πόλεμο του **Βιετνάμ** αυξήθηκαν κατακόρυφα οι χρήστες ουσιών. Σε ορισμένες στατιστικές οι Αμερικανοί στρατιώτες που έκαναν χρήση έφτασαν στο 50%. Διαπιστώθηκε μάλιστα τάση των ψυχιάτρων να θέτουν διάγνωση ψύχωσης για να δικαιολογήσουν τον επαναπατρισμό στρατιωτών με σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς και χρήσης ουσιών⁴⁵. Μετά το Βιετνάμ οι ΗΠΑ αναγκάζονται να ασχοληθούν περισσότερο και βαθύτερα με τα προβλήματα ψυχικής υγείας των **βετεράνων**. Ειδικά κέντρα αναλαμβάνουν την φροντίδα των βετεράνων. Ταινίες, άρθρα, βιβλία, επιστημονικές έρευνες ασχολούνται με τα θέματα υγείας των βετεράνων. Εισάγεται μάλιστα το 1980 από την Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρεία μία νέα διάγνωση η οποία απηχεί τις ανάγκες τόσο των ασθενών και της ιατρικής κοινότητας, όσο και της κοινωνίας: η Μετατραυματική Διαταραχή Στρες (Post Traumatic Stress Disorder - PTSD)⁴⁶. Τα κριτήρια που τελικά κάποια από αυτά πρέπει να πληρούνται για πάνω από ένα μήνα είναι η συνολική έκπτωση λειτουργικότητας, η έκθεση σε τραυματικό ή απειλητικό για την ζωή γεγονός, η επαναβίωση του τραύματος, η αποφυγή, η κακή διάθεση και

42. Βλ. Kloocke R, Schmiedebach HP, Priebe S., (2005), Psychological injury in the two World Wars: changing concepts and terms in German Psychiatry, *History of Psychiatry*, 16(1), p. 43-60.

43. Βλ. Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων/ΓΕΣ, Φ.424 ΓΣΝΕ.

44. Glass A.J., Psychiatry in the Korean Campaign (1953), *US Armed Forces Medical Journal*, 4, p. 1387-1401.

45. Βλ. Holloway H.C., (1974), Epidemiology of heroin dependency among soldiers in Vietnam, *Military Medicine*, 139, p. 108-113.

46. Βλ. American Psychiatric Association, (2014), Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (5th ed.), Washington DC, Author.

οι αρνητικές σκέψεις και η διέγερση. Παρουσιάζονται διάφορες μορφές των συμπτωμάτων, όπως εισβολή οδυνηρών αναμνήσεων, διαταραχών στον ύπνο, εφιάλτες, ενοχές, κοινωνική απομόνωση, απόσυρση, αποξένωση, έντονο άγχος, παραπρωματική συμπεριφορά, κατάχρηση αλκοόλ ή και ναρκωτικών ουσιών. Το Στρες Μάχης δεν καθορίζει εάν θα παρουσιαστεί αργότερα Μετατραυματική Διαταραχή Στρες.

Στην **Κύπρο** το 1974 υπήρχαν πολλές ιδιαιτερότητες. Ανευρίσκονται καταγεγραμμένες πολλές διηγήσεις Ελλήνων βετεράνων. Ορισμένοι με πικρία αναφέρουν μεγαλύτερες δυσκολίες κατά την επιστροφή τους στην Ελλάδα, παρά από την πολεμική κατάσταση που βίωσαν στο νησί μετά την τουρκική εισβολή. Άνθρωποι που είδαν νεκρούς τους νεαρούς συμπολεμιστές τους ή ολόκληρο αεροπλάνο να χάνεται από φίλια πυρά και να είναι μόνο αυτοί επιζήσαντες, κουβαλάνε τα αόρατα ψυχικά τραύματα, ύστερα από μία πολεμική σύρραξη που για πολλά χρόνια ήταν ανύπαρκτη για την επίσημη ελληνική πολιτεία.

Κατά την εισβολή του Ισραήλ στον **Λίβανο** το 1982 παρουσιάστηκαν περίπου 25% των Ισραηλινών μαχητών ως απώλειες ψυχικής υγείας. Παρατηρήθηκε πως όσοι νοσηλεύτηκαν σε πολιτικά νοσοκομεία δεν επέστρεψαν στις μονάδες τους. Διατυπώθηκε επίσης η υπόθεση πως υπήρξε υπερβολική ενασχόληση με το θέμα του στρες μάχης από τους στρατιωτικούς ψυχολόγους μετά τον πόλεμο του 1973, οπότε είχε περάσει στον μέσο στρατιώτη η εντύπωση πως είναι αποδεκτή η απώλεια από Στρες Μάχης⁴⁷.

Στο Αφγανιστάν της ρωσικής εισβολής (1980-1989) αναφέρονται ανεπίσημα στις δυτικές εφημερίδες αύξηση των περιστατικών χρήσης ουσιών, αλκοόλ και παραπρωματικής συμπεριφοράς. Στον πόλεμο Ιράν - Ιράκ (1980-1988) τα δεδομένα μοιάζουν με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (αναφέρονται μάχες χαρακωμάτων, ακόμη και περιστατικά με χρήση αερίων)⁴⁸. Ο πόλεμος των Φώκλαντς έδειξε πως και οι Βρετανοί είχαν απώλειες από στρες μάχης, ενώ οι Αργεντινοί, λόγω μη ύπαρξης δυνατότητας διακομιδής από τα Φώκλαντς είχαν ελάχιστες απώλειες από Στρες Μάχης. Οι ψυχιατρικές μελέτες για τις εισβολές στην Γρενάδα και στον Παναμά των Αμερικανών τόνισαν την καλή εναλλαγή ωραρίου ύπνου, την καλή ενυδάτωση και την αποφόρτιση μετά από την μάχη με ομαδικές τεχνικές εντός της μονάδος.

Στα Βαλκάνια, στη Σομαλία, στο Κουβέιτ, πιο πρόσφατα στο Ιράκ ή στο Αφγανιστάν, στην Συρία και στην Ουκρανία οι μαχητές που κατέρρεαν από την ψυχική πίεση της μάχης αποτέλεσαν κριτικό σημείο για την έκβαση της σύρραξης, αλλά και υλικό μελέτης για τους ειδικούς επιστήμονες. Οι μελέτες αυξάνονται ιδιαίτερα για όσους επιστρέφουν και παρουσιάζουν προβλήματα

47. Βλ. Soloman Z., Benbenishty R., (1986), The role of proximity, immediacy and expectancy in frontline treatment of combat stress reaction among Israelis in the Lebanon War, *American Journal of Psychiatry*, 143(5), p. 613-617.

48. Kadivar H., Adams S.C., (1991), Treatment of chemical and biological warfare injuries: Insights derived from the 1984 Iraqi attack on Majnoon Island, *Military Medicine*, 156(4), p. 171-177.

πλέον ως βετεράνοι. Η αξιολόγηση των μελετών και η εξαγωγή συμπερασμάτων από αυτήν την περίοδο είναι μία εν εξελίξει διαδικασία.

Τα συμπεράσματα της επιστημονικής κοινότητας συμφωνούν πως η ψυχική πίεση εκδηλώνεται όταν υπάρχει **ψυχοπιεστικός παράγοντας** μάχης ή άλλης επιχειρήσης (π.χ. ειρηνευτική αποστολή)⁴⁹. Τέτοιος παράγοντας θεωρείται κάθε γεγονός ή κατάσταση που απαιτεί μια μεταβολή της συμπεριφοράς πέρα από την συνηθισμένη ρουτίνα. Συχνά μπορεί να αποτελεί απειλή ή να προκαλεί εσωτερική σύγκρουση στο άτομο. Οι πιεστικοί παράγοντες που σχετίζονται με τη μάχη μπορεί να προκαλούνται από τον εχθρό, αλλά και από άλλες αιτίες. Πολλοί από αυτούς προέρχονται από την ίδια τη μονάδα του μαχητή, από τους επικεφαλής και τις απαιτήσεις της αποστολής ή από τη σύγκρουση μεταξύ των απαιτήσεων της αποστολής και της οικογενειακής ζωής του μαχητή πίσω στο σπίτι. Οι σωματικοί πιεστικοί παράγοντες αφορούν το περιβάλλον ή την φυσιολογία του ανθρώπινου σώματος. Οι ψυχικοί πιεστικοί παράγοντες διαχωρίζονται σε νοητικούς και συναισθηματικούς⁵⁰. Ως απάντηση στους πιεστικούς παράγοντες, ο ανθρώπινος οργανισμός ενεργοποιεί τους μηχανισμούς που ετοιμάζουν το άτομο για "μάχη ή φυγή" (**fight or flight**).

Ο όρος "**αντιδράσεις στην ψυχική πίεση της μάχης**" (combat stress reactions) συμπεριλαμβάνει τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές συμπεριφορές των μαχητών. Στις θετικές, λειτουργικές αντιδράσεις η απάντηση στην ψυχική πίεση εξασφαλίζει την επιβίωση. Οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα επιτρέπουν στο άτομο να λειτουργήσει καλύτερα, να μείνει ζωντανό και να αντιμετωπίσει καλύτερα τα προβλήματα. Μπορεί να παρατηρηθεί μεγαλύτερη συνοχή μονάδας, αίσθημα υπερηφάνειας, πίστη στους συναδέλφους και στους ηγέτες, ταύτιση με τις παραδόσεις της μονάδας, συναίσθηση ιδιαιτερότητας, αποστολής και σκοπού. Σε περιπτώσεις λειτουργικής προσαρμογής στους ψυχοπιεστικούς παράγοντες της μάχης σημειώνεται αυξημένη ετοιμότητα, εγρήγορση, μεγάλη δύναμη, αντοχή σε θλίψη, κακουχίες και τραύματα. Καταγράφονται ηρωικές πράξεις θάρρους με κορύφωση την αυτοθυσία.

Σε φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά ή θεολογικά κείμενα και λογοτεχνικά έργα έχει αναλυθεί επαρκώς η αλλαγή ενός ανθρώπου κατά τον πόλεμο. Σε συνθήκες πολέμου πολλά αρνητικά φαινόμενα θεωρούνται πως είναι η δυσλειτουργική προσαρμογή στους ψυχοπιεστικούς παράγοντες της μάχης. Τέτοια φαινόμενα είναι η σκύλευση των νεκρών του εχθρού, ο φόνος αιχμαλώτων, η μη σύλληψη αιχμαλώτων (καθώς όλοι φονεύονται), ο φόνος αμάχων, ο φόνος ζώων, οι βασανισμοί και οι ωμότητες σε αιχμαλώτους ή σε άμαχο πληθυσμό. Παλιότερα ήταν πολύ συχνή η λαφυραγωγία, ενώ ακόμη και σήμερα δεν λείπουν οι βιασμοί. Παρατηρούνται επίσης αδιαφορία για νόσους,

49. Βλ. Φουντουλάκης Κ., (2000), Η Αντίδραση στην Πίεση σε Συνθήκες Μάχης, *Ιατρική Επιθεώρηση Ενόπλων Δυνάμεων*, 34(5-6), σ. 129-141.

50. Για το θέμα αυτό, κύριο βοήθημα αποτελεί το Εγχειρίδιο επί Θεμάτων Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας Προσωπικού, ΓΕΕΘΑ, Αθήνα, 2007, σ. 1-31 (διαθέσιμο στον σύνδεσμο: www.geetha.mil.gr/media/pdf-arxeia/dyg/enxeiridio.pdf). Ειδικά για τους πίνακες ψυχοπιεστικών παραγόντων βλ. και Field Manual Headquarters No. 4-02.51 (8-51), Combat and Operational Stress Control, Department of the Army, Washington, DC, 6 July 2006.

ασθένειες εξ αμελείας και τραυματισμοί, φόνος ή απειλή εναντίον ανωτέρων, επιθέσεις κατά φίλων δυνάμεων, αδελφοποίηση με τον εχθρό ή απλά μία συνεχής φυγοπονία. Ιδιαίτερα αρνητικά μπορεί να είναι η άρνηση για μάχη, η φυγή χωρίς άδεια, η λιποταξία, η κατάχρηση αλκοόλ ή ναρκωτικών ουσιών και η προσποίηση πάσχοντος. Κορύφωση δυσλειτουργίας τέλος είναι ο αυτοτραυματισμός.

Οι Ισραηλινοί στρατιωτικοί ψυχίατροι κατέληξαν σε ένα δικό τους ψυχολογικό μοντέλο σχετικά με το ποιος μαχητής θα παρουσιάσει λειτουργική απάντηση στους ψυχοπρεστικούς παράγοντες⁵¹. Η θετική αντίδραση συνδέεται με τα στοιχεία της προσωπικότητας κάθε μαχητή (π.χ. συναισθηματική ωριμότητα, φιλοδοξία, αρρενωπότητα, αφοσίωση στο καθήκον, αποφασιστικότητα και αντοχή στο στρες). Συνδέεται επίσης με την οικογενειακή του κατάσταση (π.χ. άντρες με έγκυο σύζυγο ή σε λοχεία με νεογέννητο παιδί είχαν περισσότερες πιθανότητες να καταρρεύσουν). Σημαντική θεωρούν οι Ισραηλινοί την πολεμική εμπειρία του μαχητή, τον ρόλο του στη μάχη (όσο πιο υπεύθυνος, τόσο καλύτερα), την κατάσταση του ηθικού και της συνοχής της μονάδας του, την εκπαίδευσή του, την εμπιστοσύνη του στο Διοικητή του και στον οπλισμό του, την ταύτισή του με τον σκοπό του αγώνα, τις αρχές του, το είδος της μάχης και το περιβάλλον στο οποίο διεξάγεται⁵². Ως παράγοντες ευαλωτότητας αναγνωρίζονται από όλα τα μοντέλα οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, η φύση των γονεϊκών σχέσεων, ενδεχόμενη προϋπάρχουσα ψυχική διαταραχή, η βαρύτητα και η διάρκεια του τραυματικού γεγονότος, η οικογενειακή και η κοινωνική υποστήριξη μετά τη διαταραχή.

Τα στρατιωτικά στελέχη ενδέχεται να βιώσουν στρες επιχειρήσεων ή μάχης σε καθαρά στρατιωτικές επιχειρήσεις καθώς και σε άλλες επικίνδυνες στρεσογόνες καταστάσεις. **Το στρες αυτό είναι μία φυσιολογική απάντηση σε μη φυσιολογικές συνθήκες.** Η εξάλειψη της ψυχικής πίεσης σε συνθήκες μάχης είναι και αδύνατη και ανεπιθύμητη. Στόχος είναι η διατήρησή της σε τέτοια επίπεδα, ώστε να επιτείνει και όχι να αναστέλλει την λειτουργικότητα του ατόμου.

Φυσιολογική Αντίδραση στη Μάχη

- **Σωματικά Συμπτώματα:** πόνοι συχνά απροσδιόριστοι, τρέμουλο, κόπωση, ατονία, λιποθυμία, αϋπνία, απότομη αύξηση ή μείωση βάρους, κρυολογήματα, υποτροπή ασθενειών, προδιάθεση για αλλεργίες, δύσπνοια ή ταχύπνοια, ωχρό δέρμα, ή ερεθισμένο, κρύος ιδρώτας, μουδιάσματα, διάρροια ή δυσκοιλιότητα, δυσπεψία, ναυτία, έμετος, ταχυπαλμία, αίσθημα παλμών, μυϊκοί σπασμοί, φτερουγίσματα στο στήθος, συχνουρία, απόμακρο βλέμμα, ξηροστομία και τρίξιμο των δοντιών.

51. Βλ. Belenky G., Noy S., Solomon Z., Battle stress, morale, cohesion, combat effectiveness, heroism, and psychiatric casualties: The Israeli experience. In: Belenky G, ed. *Contemporary Studies in Combat Psychiatry*, Westport, Conn: Greenwood Press, 1987, p. 11-20.

52. Βλ. Glass A.J., Lessons learned. In: Glass AJ, ed. *Overseas Theaters*. Vol 2. In: *Neuropsychiatry in World War II*. Washington, DC, Office of The Surgeon General, US Army, 1973, p. 989-1027.

- **Ψυχικά Συμπτώματα:** μικρή εμπιστοσύνη προς τον εαυτό και την Μονάδα, εύκολο ξάφνιασμα, υπερδραστηριότητα, άγχος, φόβος, θυμός, διέγερση, έξαψη, ανησυχία, αίσθημα απειλής, καχυποψία, αναμονή κακών νέων, κυνικό και αταίριαστο χιούμορ, αίσθημα δυσαρέσκειας, έλλειψη ενθουσιασμού, αίσθηση εξάντλησης, παράπονα, βαρεμάρα, απώλεια κινήτρων, αυτομομφή για λάθη ή συμβάντα, δάκρυα για τραυματισμένους και θρήνος για νεκρούς, αίσθηση έλλειψης νοήματος σχέσεων, αίσθηση εγκατάλειψης από όλους, ελλιπής προσοχή, μειωμένη συγκέντρωση, μειωμένη μνήμη, προβληματικός ύπνος, εφιαλτικές αφυπνίσεις.

- **Συμπεριφορές:** νευρικότητα, αδυναμία χαλάρωσης, δυσχέρεια στην ομιλία με τρόπο στην φωνή, μη εκμετάλλευση χρόνου ανάπαυσης, τάση για ατυχήματα, κακή οδήγηση, τάση για ψέματα, αντικοινωνική συμπεριφορά, κακή διαχείριση χρόνου, αυξημένα προβλήματα στην επικοινωνία με την οικογένεια, απόσυρση από υποστηρικτικές σχέσεις, μεγάλη μείωση ή αύξηση πρόσληψης τροφής, μεγάλη μείωση ή αύξηση σεξουαλικής δραστηριότητας, κατάχρησης αλκοόλ, υπερβολικό κάπνισμα.

Πολλά στελέχη εμφανίζουν αρκετά από τα παραπάνω συμπτώματα ή συμπεριφορές, αλλά συνεχίζουν τις στρατιωτικές τους δραστηριότητες και επιτελούν όλα τα απαραίτητα καθήκοντά τους. Τα συμπτώματα είναι αρχικά φυσιολογικές αντιδράσεις ως προς τον κίνδυνο της μάχης, την αβεβαιότητα και το περιβάλλον. Μεταβάλλονται σε μη φυσιολογικά, όταν συνεχίζουν για μεγάλο χρονικό διάστημα ή και σε μεγάλο βαθμό, ή αν υπάρξει κάποια σημαντική αλλαγή στο τρόπο αντίδρασης του μαχητή. Υπάρχουν φυσικά και μεικτές εικόνες με άτυπα συμπτώματα, αλλά και οι ελάχιστες περιπτώσεις μαχητών που ενθουσιάζονται και αρέσκονται στον πόλεμο (κυρίως αφορούν μαχητές με σοβαρή διαταραχή προσωπικότητας).

Προειδοποιητικές ενδείξεις ψυχοπαθολογίας που απαιτούν ταχεία παρέμβαση: Έντονος αιφνιδιασμός σε κάθε ήχο και κίνηση, υπερβολική νευρική κούραση, τρόμος ή συρρίκνωση, απόλυτη και αδικαιολόγητη έλλειψη υγιεινής, έκπτωση, απουσία ομιλίας ή λογόρροια, μη ελεγχόμενες εκρήξεις θυμού, απερίσκεπτες ενέργειες, έντονες αλλαγές συναισθηματικής διάθεσης, κατάθλιψη, απώλεια μνήμης, αϋπνία ή φόβος επελεύσεως ύπνου, απάθεια, απόσυρση, κρίσεις πανικού, αποπροσανατολισμός, απώλεια αίσθησης των άκρων του σώματος, μερική ή ολική απώλεια μυϊκής κίνησης, υστερική κώφωση/τύφλωση/παράλυση.

Πρόληψη Στρες Μάχης: ο Ρόλος του Υγειονομικού Σώματος

Καθώς καλύτερη θεραπεία είναι η πρόληψη, είναι ευθύνη της Υγειονομικής Υπηρεσίας κάθε στρατού να εκπονήσει ένα πρόγραμμα πρόληψης Στρες Μάχης. Τα αποτελεσματικά Προγράμματα Πρόληψης μειώνουν την εμφάνιση των απωλειών από δυσλειτουργική αντίδραση στο στρες μάχης στο 10% των περιπτώσεων. Δηλαδή υπάρχει πολύ καλή **πρόγνωση**: μέσα σε 14 ημέρες το 90% επιστρέφει στα καθήκοντά του.

Διακρίνονται τρία επίπεδα πρόληψης. Στην **πρωτογενή πρόληψη** σκοπός είναι η μείωση εμφάνισης μαχητών με δυσλειτουργικό Στρες Μάχης. Επιτυγχάνεται με την παροχή κατάλληλης συμβουλευτικής στους Διοικητές πρώτης γραμμής, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το πέρας των επιχειρήσεων και την επακόλουθη ενημέρωση όλων γύρω από το στρες. Πάντοτε βοηθάει η επιλογή του προσωπικού. Στην **δευτερογενή πρόληψη** σκοπός είναι η αντιμετώπιση των συμπτωμάτων των μαχητών που εμφανίζουν δυσλειτουργικό Στρες Μάχης. Γίνονται άμεσες εξατομικευμένες παρεμβάσεις από Διοίκηση ή και συναδέλφους, η επαναφορά των ανανηψάντων στρατιωτικών από την δυσλειτουργική αντίδραση στο Στρες Μάχης και η λήψη ενδεδειγμένων πειθαρχικών μέτρων για περιπτώσεις που απαιτούν εφαρμογή του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα βοηθούν. Στην **τριτογενή πρόληψη** σκοπός είναι η αποκατάσταση μακροχρόνιων δυσλειτουργικών μαχητών που εμφάνισαν Στρες Μάχης καθώς και Διαταραχή Μετατραυματικού Στρες. Χρειάζεται σχολαστική ιατρική και ψυχολογική αξιολόγηση, που ακολουθούνται από σταθεροποίηση και θεραπεία ή από μετακίνηση στα μετόπισθεν και ενδεχομένως απαλλαγή από τα στρατιωτικά καθήκοντα.

Ο Ρόλος των Διοικητών

Στις πολεμικές επιχειρήσεις, η αντίδραση στην ψυχική πίεση της μάχης είναι αναπόφευκτη, οι ψυχικές απώλειες υγείας όμως, δεν είναι. Ο Διοικητής:

1. Ενημερώνεται για το στρες και στη συνέχεια διδάσκει το προσωπικό του για την δυσλειτουργική αντίδραση στο στρες μάχης.
2. Συνειδητοποιεί ότι είναι υπεύθυνος για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της δυσλειτουργικής αντίδρασης στο Στρες Μάχης. Η ευθύνη για αυτήν την αντίδραση δεν είναι αποκλειστικά ψυχιατρική.
3. Φροντίζει για την ταύτιση του προσωπικού με το σκοπό της επιχείρησης, τους στόχους και τις εθνικές επιδιώξεις.
4. Σχεδιάζει και επιμένει σε επαρκή και ρεαλιστική εκπαίδευση.
5. Καλλιεργεί την συνοχή, το πνεύμα μονάδος και ενσωματώνει γρήγορα στην ομάδα το νέο προσωπικό, ενθαρρύνοντας στενές φιλίες. Το νέο προσωπικό είναι πιο ευάλωτο στην ψυχική πίεση τη μάχης.
6. Εμφανίζεται δίνοντας μεγάλη σημασία στη παρουσία του στα της Μονάδας.
7. Δίνει σαφείς οδηγίες.
8. Επιδεικνύει υπομονή και θάρρος.
9. Φροντίζει υφισταμένους, συναδέλφους ακόμα και τους προϊσταμένους του.
10. Εξασφαλίζει καλή σωματική κατάσταση, διατροφή, ενυδάτωση και ένδυση.
11. Οργανώνει τον ύπνο του προσωπικού του.
12. Εξασφαλίζει επαρκή ροή πληροφοριών και διαλύει τις φήμες.
13. Ενθαρρύνει την έκφραση συναισθημάτων πένθους, θυμού και φόβου.
14. Αναγνωρίζει γρήγορα όσους εμφανίζουν έντονο στρες και τους δίνει αμέσως υποστήριξη καθησυχάζοντας και εξηγώντας τους ότι εμφανίζουν

φυσιολογικές αντιδράσεις στην πιεστική αυτή κατάσταση. Τους διαβεβαιώνει ότι σύντομα θα επιστρέψουν στα καθήκοντά τους.

15. Προτρέπει να κινητοποιήσουν τις προσωπικές τους δυνάμεις και δεν τους αντιμετωπίζει ως δειλούς ή ασθενείς.

16. Δεν βιάζεται να τους διακομίσει στα μετόπισθεν αλλά τους ενθαρρύνει και τους υποστηρίζει ιδιαίτερα, όταν συνεχίζουν να είναι λειτουργικοί. Για όσους έχουν έντονα στρεσαριστεί εξασφαλίζει ύπνο, φαγητό, ζεστό μπάνιο και καθαρή στολή.

17. Παραπέμπει στον ιατρό όσους έχουν βαριά συμπτώματα ή συνεχίζουν να εμφανίζουν στρες παρά τις παραπάνω ενέργειες.

18. Φροντίζει εάν τίθεται σε κίνδυνο η ζωή τους, η ζωή άλλων ή η αποστολή της Μονάδας να τους αφαιρεθούν τα πυρομαχικά ή να αποπλιστούν η ακόμη και να καθλωθούν, μέχρι να διακομιστούν με συνοδό στους ειδικούς.

19. Δέχεται θερμά όσους έχουν αναρρώσει και τους αναθέτει άμεσα υπεύθυνη εργασία.

20. Επιβραβεύει τους υφισταμένους του για τις προσπάθειές τους.

21. Δίνει πρότυπο ολοκληρωμένου ηγέτη και ήθους διοικώντας με το παράδειγμα.

22. Λαμβάνει μέρος στις ομαδικές συνεδρίες έκχυσης-εκτόνωσης και ανασκόπησης ενθαρρύνοντας τους υπολοίπους να κάνουν το ίδιο με αυτόν⁵³.

Στρες Μάχης: Η Σύγχρονη Έρευνα

Με βάση τις πρόσφατες επιστημονικές δημοσιεύσεις ακολούθως σταχυολογούνται ορισμένες σχετικές με το Στρες Μάχης. Παρατηρείται μία τάση για περαιτέρω έρευνα σε ορισμένους νέους τομείς σχετικούς με το Στρες Μάχης και την Μετατραυματική Διαταραχή Στρες (θεραπεία, τεχνολογία, συμμετοχή γυναικών στην μάχη, εργοθεραπευτές, ψυχιατροδικαστική, ιστορία της ψυχιατρικής).

Σε μία αμερικανική έρευνα δοκιμάζεται ως μέθοδος θεραπείας της Μετατραυματικής Διαταραχής Στρες η εικονική έκθεση εκ νέου στους στρεσογόνους παράγοντες με προσομοιωτή μάχης. Τα αποτελέσματα θεωρούνται ενθαρρυντικά⁵⁴. Σε άλλη μελέτη Αμερικανός στρατιώτης με οξεία αγχώδη διαταραχή χρησιμοποιήθηκε επιτυχώς η τεχνική της τηλεδιάσκεψης για να παρασχεθεί θεραπεία παρατεταμένης έκθεσης⁵⁵. Το ενδιαφέρον είναι πως στην αρχική φάση ο στρατιώτης επικοινωνούσε από το ασφαλές Κέντρο Επικοινωνιών της Μονάδος του, όμως στο τέλος επικοινωνούσε από το απομακρυσμένο φυλάκιο που υπηρετούσε.

53. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτές τις ομάδες, βλ. Εγχειρίδιο επί Θεμάτων Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας Προσωπικού, ΓΕΕΘΑ, Αθήνα, 2007, σ. 24-28.

54. Βλ. West J.C., Woodson J.T., Benedek D.M., (2015), *Academic Psychiatry*, Large-Scale Simulation for Teaching Combat and Operational Stress Control: Operation Bushmaster, 2015 Mar 10. Μια πρόσφατη επέκταση στην παραδοσιακή θεραπεία έκθεσης, η θεραπεία έκθεσης εικονικής πραγματικότητας (VRET) δημιουργεί ένα καθηλωτικό, διαδραστικό εικονικό περιβάλλον, μέσω της χρήσης των γραφικών του υπολογιστή και ακουστικών ερεθισμάτων από ειδικό ηχοσύστημα.

55. Βλ. Pelton D., Wangelin B., Tuerk P., (2015), Utilizing Telehealth to Support Treatment of Acute Stress Disorder in a Theater of War: Prolonged Exposure via Clinical Videoconferencing, *Telemedicine journal and e-health*, 2015 Mar 12.

Σε άλλη ανασκόπηση τονίζεται η χρησιμότητα της επιλογής προσωπικού, της συνεχούς ιατρικής παρακολούθησης και της εξέτασης από ειδικό προ και μετά την αποστολή⁵⁶. Η επιμονή στην επιλογή προσωπικού δεν πρέπει να εκπλήσσει, αφού θεωρείται η αρχή της πρόληψης για την Ψυχιατρική στις Ένοπλες Δυνάμεις. Ήδη στην Αγία Γραφή συναντούμε και την πρώτη ψυχοτεχνική δοκιμασία που έχει καταγραφεί παγκοσμίως σε στρατιωτικό επίπεδο. Είναι η επιλογή των Ισραηλιτών από τον Γεδεών. Ο Γεδεών οδήγησε τους στρατιώτες στις όχθες ενός ποταμού και εκεί παρατήρησε πώς έπιναν νερό. Με κριτήριο αυτήν τη συμπεριφορά επιλέχθηκαν από τον Γεδεών οι 300 σύντροφοί του που τον ακολούθησαν στην μάχη⁵⁷.

Σε μία ακόμη αμερικανική μελέτη προτείνεται η αλλαγή των συνθέσεων και των καθηκόντων των ομάδων ελέγχου στρες μάχης που κατά την πολεμική σύρραξη αναπτύσσονται, ουσιαστικά με τροποποίηση των εν χρήσει Π.Ο.Υ.⁵⁸. Φαίνεται πως η πολεμική εμπειρία τελικά, τα περίφημα lessons learned βαρύνουν ιδιαίτερα και ίσως περισσότερο ακόμη και από την επιστημονική γνώση.

Σε μελέτη για τους χειριστές των αμερικανικών μη επανδρωμένων αεροσκαφών κατεγράφησαν σχεδόν τα ίδια ποσοστά ψυχικών διαταραχών με τους χειριστές αεροσκαφών στο Ιράκ ή στο Αφγανιστάν. Αν και τα ποσοστά είναι πολύ χαμηλότερα από το προσωπικό του Στρατού Ξηράς, ωστόσο είναι σημαντικό πως προσωπικό της Αεροπορίας πρακτικά εκτός κινδύνου μάχης, έχει τον δικό του τύπο Επιχειρησιακού Στρες⁵⁹.

Επίσης σε δημοσιευμένη μελέτη των Αμερικανών ειδικών περιγράφεται η δράση και το έργο των εργοθεραπευτών αξιωματικών. Είναι μέλη της Ομάδας Ελέγχου Επιχειρησιακού Στρες και Στρες Μάχης και είναι επικεφαλής κέντρων αποκατάστασης και κέντρων πρόληψης⁶⁰. Σε αυτά τα κέντρα προσέρχονται μόνο απώλειες από στρες μάχης και διατηρούν την στρατιωτική τους ιδιότητα. Κάνουν γυμναστική, εργοθεραπεία και μαθήματα. Θέματα που διαπραγματεύονται είναι η διαχείριση στρες/θυμού/σχέσεων, η κατάθλιψη, το πένθος, η επίλυση προβλημάτων, η ανθεκτικότητα, η επικοινωνία και το στρες μάχης. Έχουν επίσης εξοπλισμό για ψυχαγωγικές δραστηριότητες (υπολογιστές, μουσικά όργανα, ηλεκτρονικά παιχνίδια).

Σε ισπανικό άρθρο του 2015 διερευνήθηκε η λήψη καφεΐνης σε σχέση με την εκτελεστική ικανότητα σκόπευσης σε προσομοίωση μάχης⁶¹. Το συμπέ-

56. Βλ. Brusher E.A., (2007), Combat and Operational Stress Control, U.S. International Journal of Emergency Mental Health, 9(2), p. 111-122.

57. Βλ. Κριταί, 7, 4-6.

58. Βλ. Dailey J.I., Ijames V.L., (2014), Evolution of the combat and operational stress control detachment, US Army Medical Department Journal, Oct-Dec, p. 8-13.

59. Βλ. Otto J.L., Webber B.J., (2013), Mental health diagnoses and counseling among pilots of remotely piloted aircraft in the United States Air Force, *Medical Surveillance Monthly Report*, 20(3), p. 3-8.

60. Βλ. Smith-Forbes E., Najera C., Hawkins D., (2014), Combat Operational Stress Control in Iraq and Afghanistan: Army Occupational Therapy, *Military Medicine*, 179(3), p. 279-284.

61. Βλ. Clemente-Suarez V.J., Robles-Pérez J.J., (2015), Acute Effects of Caffeine

ρασμα ήταν πως η λήψη καφεΐνης δεν βελτιώνει την σκοπευτική ικανότητα, αλλά αυξάνει το άγχος του μαχητή.

Ένας Αμερικανός καθηγητής ψυχιατρικής εξετάζει την νομική χρήση της διάγνωσης της Μετατραυματικής Διαταραχής Στρες. Συγκεκριμένα διαπιστώνει πως οι συνήγοροι πολλών στρατιωτικών που είναι κατηγορούμενοι χρησιμοποιούν την διάγνωση αυτή για να επιτύχουν στα στρατοδικεία πλέον αυτό που ήδη γίνεται σε ευρεία κλίμακα στα πολιτικά δικαστήρια. Δηλαδή την χρήση της διάγνωσης για να επικαλεστούν το ακαταλόγιστο, ή τον μετριασμό της ποινής των πελατών τους⁶².

Μία αμερικανική μελέτη αποδεικνύει πως οι γυναίκες βετεράνοι από το Ιράκ και το Αφγανιστάν είχαν μικρότερη έκθεση στη μάχη από τους άνδρες συναδέλφους τους, ίδια ποσοστά Μετατραυματικής Διαταραχής Στρες και επιθετικής συμπεριφοράς, ενώ είχαν μικρότερη κατανάλωση αλκοόλ και περισσότερα σεξουαλικά τραύματα⁶³. Σε κινεζική ανάλυση άλλων μελετών αποδείχθηκε πως υψηλότερα ποσοστά Μετατραυματικής Διαταραχής Στρες έχουν εκτός από τις γυναίκες, οι ανήκοντες σε μειονότητα και όσοι έχουν χαμηλότερη μόρφωση, καθώς δεν έχουν πρόσβαση σε εκπαίδευση για τεχνικές προσαρμογής. Οι ανήκοντες σε μειονότητα είτε έχουν βιώσει πολλά τραύματα προ της κατάταξής τους, είτε επιλέγονται σε δυσκολότερους ρόλους στη μάχη. Οι Κινέζοι της Β΄ Στρατιωτικής Ιατρικής Σχολής της Σαγκάης τονίζουν πως σε υψηλότερο κίνδυνο είναι οι υπαξιωματικοί, όσοι πήγαν σε αποστολή πάνω από δύο φορές, όσοι συμμετέχουν σε μακρόχρονη αποστολή και οι στρατεύσιμοι. Από πλευράς κλάδων οι υπηρετούντες στον Στρατό Ξηράς έχουν τα υψηλότερα ποσοστά και οι του Ναυτικού και της Αεροπορίας τα μικρότερα⁶⁴.

Μία ακόμη καινοτομία σχετική με το Στρες Μάχης είναι η χρήση σκύλων από τους εργοθεραπευτές του στρατού των ΗΠΑ στα κέντρα αποκατάστασης και στα κέντρα πρόληψης. Φαίνεται πως πέρα από την βαθιά και ζεστή σχέση που αναπτύσσουν οι πάσχοντες άνθρωποι με τα ζώα, οι στρατιωτικοί σκύλοι στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν έπαιξαν ένα καταλυτικό ρόλο στην πρόληψη των απωλειών από το Στρες Μάχης. Οι σχετικές αναφορές σε τεύχος του *Army Medical Department Journal* τον Απρίλιο του 2012, το οποίο είναι αφιερωμένο σε αυτούς τους σκύλους, είναι άκρως εντυπωσιακές.

Supplementation on Cortical Arousal, Anxiety, Physiological Response and Marksmanship in Close Quarter Combat. *Ergonomics*, 7, p. 1-16.

62. Βλ. Sparr L.F., (2015) Combat-related PTSD in military court: A diagnosis in search of a defense. *International Journal of Law and Psychiatry*, 39, p. 23-30.

63. Afari N., Pittman J., Floto E., Owen L., Buttner M., Hossain N., Baker D.G., Lindamer L., Lohr J.B., (2015), Differential impact of combat on postdeployment symptoms in female and male veterans of Iraq and Afghanistan, *Military Medicine*, 180(3), p. 296-303.

64. Βλ. Chen Xue, Yang Ge, Bihan Tang, Yuan Liu, Peng Kang, Meng Wang, Lulu Zhang, (2015), A Meta-Analysis of Risk Factors for Combat-Related PTSD among Military Personnel and Veterans, *PLoS One*, 2015, 10(3): e0120270.

Επίλογος - Σχολιασμός

Το Στρες Μάχης παρατηρείται διαχρονικά με διάφορες ονομασίες. Από την αρχή του 20ου αιώνα λόγω της τεχνολογικής προόδου τροποποιήθηκαν δραματικά οι συνθήκες της μάχης. Έκτοτε οι μαχητές που έχουν δυσλειτουργική αντίδραση στο Στρες Μάχης αυξήθηκαν και πολλαπλασιάστηκε η σημασία του φαινομένου. Ο σύγχρονος μαχητής οφείλει να αναγνωρίζει πλέον το Στρες Μάχης και σε επιστημονική βάση. Οφείλει να γνωρίζει τους ψυχοπιεστικούς παράγοντες που θα αντιμετωπίσει και πώς θα διαχειριστεί το Στρες Μάχης. Οι αρχές της Ψυχιατρικής εν Πολέμω εφαρμόζονται συστηματικά και εξελίσσονται με βάση πολεμικές εμπειρίες και επιστημονικές έρευνες. Επιπρόσθετα οι σύγχρονες ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες αν και υποκινούν ή συμμετέχουν σε πολέμους, δεν ανέχονται την ύπαρξη απωλειών ψυχική υγείας από την μάχη. Απαιτούν την λειτουργικότερη κατάσταση για όσα μέλη τους συμμετείχαν σε πολεμικές επιχειρήσεις. Διαθέτουν μάλιστα οικονομικούς πόρους, ανθρώπινο επιστημονικό προσωπικό και ειδικές δομές για τους πάσχοντες βετεράνους, οι οποίοι παλιότερα δεν ήταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Σαφώς οι έρευνες περί Στρες Μάχης και Μετατραυματικής Διαταραχής Στρες θα μας απασχολήσουν το επόμενο διάστημα. Ευχή όλων είναι η ενασχόληση αυτή να είναι μόνο σε επίπεδο θεωρίας ή προετοιμασίας και ως εισαγόμενη στην Ελλάδα γνώση.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Αρχίατρος Πάυλος Αχ. Νταφούλης γεννήθηκε το 1971 στην Λάρισα. Φοίτησε στην Πρότυπο Σχολή Αναβρύτων. Εισήχθη στη ΣΣΑΣ και αποφοίτησε ως Ανθυπίατρος το 1996. Υπηρέτησε ως Ιατρός Κέντρου Νεοσυλλέκτων, ως Διοικητής Λόχου Υγειονομικού σε Μ/Κ Ταξιαρχία, ως υπεύθυνος ΟΨΜ 95 ΑΔΤΕ και 88 ΣΔΙ, ως Επιμελητής της Ψυχιατρικής Κλινικής του 424 ΓΣΝΕ και ως Αξιωματικός της Συμβουλευτικής Υπηρεσίας στη ΣΣΑΣ. Έλαβε την ειδικότητα του Ψυχιάτρου στην Β' Πανεπιστημιακή Ψυχιατρική Κλινική του ΑΠΘ. Εκπόνησε Διδακτορική Διατριβή στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Δημοσίευσε άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και έκανε ανακοινώσεις σε ιατρικά συνέδρια. Ήταν μέλος της συγγραφικής ομάδας των Λευκωμάτων της Ιστορίας του Υγειονομικού για τον Πόλεμο του 1897, τον Μακεδονικό Αγώνα, τους Βαλκανικούς Πολέμους, την Μικρασιατική Εκστρατεία και του τόμου για την προσφορά του παλιού 424 ΓΣΝΕ. Η εργασία του "Πλωτά Νοσοκομεία στο Αιγαίο κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο" βραβεύτηκε ως καλύτερη ανηρτημένη ανακοίνωση στο Παγκόσμιο Συνέδριο Ιστορίας της Ιατρικής το 2005. Επιμελήθηκε το Λεύκωμα του Γ' ΣΣ με την συλλογή Ν. Κομίνη για τα 100 χρόνια των Βαλκανικών Πολέμων. Διετέλεσε επιστημονικός συνεργάτης στην έδρα της Ιστορίας της Ιατρικής στο ΑΠΘ. Διδάσκει επί 7 διαδοχικές εκπαιδευτικές σειρές αντικείμενα σχετικά με το Στρες Μάχης σε σεμινάρια της ΣΔΙΕΠ και σε σειρά σχολείων στο ΠΚΕΕΥΕ. Στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών "Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας" παραδίδει μαθήματα για το Πένθος και την Φροντίδα των Φροντιστών. Ασχολείται ερευνητικά με ψυχιατρικά, στρατιωτικά, ιστορικά, εκκλησιαστικά και οικογενειακά θέματα. Στην παρούσα φάση υπηρετεί στο 424 ΓΣΝΕ ως Επιμελητής στο Ψυχιατρικό Τμήμα Εξωνοσοκομειακής Περιθαλψής. Είναι έγγαμος και πατέρας 5 τέκνων.

"Οι Ελληνικές Επανάστασεις στην Μακεδονία κατά τον 19ο αιώνα"

του Ασχχου (I) Χαρίτωνα Χαρούση, Εκπαιδευτή Έδρας Διακλαδικού Αμυντικού Προσανατόλισμού ΑΔΙΣΠΟ

Ο 19ος αιώνας αποτέλεσε για τον ελληνισμό περίοδο εθνικής παλιγγενεσίας, με απαρχή την επανάσταση του 1821. Αν και οι Έλληνες επαναστάτησαν σε όλες σχεδόν τις περιοχές του σημερινού ελλαδικού κράτους, μέχρι το 1830 μόνο η Στερεά Ελλάδα, η Πελοπόννησος, οι Κυκλάδες και οι Σποράδες απέκτησαν την ανεξαρτησία τους¹. Έκτοτε, στα βόρεια τμήματα της σημερινής ελληνικής επικράτειας έλαβαν χώρα διαδοχικά επαναστατικά κινήματα, που απέδειξαν το φρόνημα του ελληνισμού της Μακεδονίας. Μετά το 1870 και μέσα από αυτές τις επαναστάσεις αναδείχτηκαν φυσιογνωμίες και τακτικές που θα έβρισκαν πλήρη εφαρμογή κατά την ένοπλη φάση του Μακεδονικού Αγώνα, με τον οποίο συνδέονται ιστορικά.

Οι Συνθήκες στη Μακεδονία πριν τις Επανάστασεις

Μετά την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τα Βαλκάνια και η Μακεδονία κυριαρχήθηκαν από τους Οθωμανούς. Οι μακεδονικές πόλεις αποτέλεσαν ανθηρό πεδίο εμπορικής, αγροτικής, κτηνοτροφικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας, και μεγάλα διαμετακομιστικά κέντρα για τα βιομηχανικά προϊόντα της Κεντρικής Ευρώπης. Τα μεταναστευτικά ρεύματα των βαλκανικών λαών ήταν έντονα, κυρίως λόγω των οικονομικών ευκαιριών και της ανάπτυξης του εμπορίου. Οι μεταναστεύσεις των Ελλήνων συνοδεύτηκαν από αξιόλογη πνευματική άνθηση, η οποία με αποκορύφωμα το κήρυγμα και τη θυσία του Ρήγα Φεραίου αναζωπύρωσε την επιθυμία για ελευθερία.

Η ελληνική επανάσταση του 1770 ξεσήκωσε τους Έλληνες της Μακεδονίας. Κλέφτες και αρματολοί, όπως ο Ζιάκας στα Γρεβενά, ο Ζήδρος, ο Καπετάν Λάζος² και ο Τόσκας με τους γιους του στον Όλυμπο και ο Μπλαχάβας στα Χάσια, εξακολούθησαν τον αγώνα ακόμα και μετά τη συντριβή της επανάστασης στην Πελοπόννησο, εξουσιάζοντας την περιοχή από την Έδεσσα μέχρι τα Τρίκαλα και από τα Σέρβια ως τον Πλαταμώνα. Η συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή του 1774 δεν επέφερε ηρεμία στη Μακεδονία, που λυμαινόταν από συμμορίες Αλβανών μισθοφόρων, αλλά και ομάδες λιποτακτών του ηττημένου από τους Ρώσους Οθωμανικού στρατού. Τις πρακτικές αυτές τις ευνοούσε και η πολιτική των Οθωμανών, που επιδίωκαν να τρομοκρατήσουν τον πληθυσμό³.

1. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22ας Ιανουαρίου 1830.

2. Η ονομαστή οικογένεια των Λαζαίων, με πυρήνα το χωριό Μηλιά των Πιερίων, είχε σημαντική επαναστατική δράση στην περιοχή του Ολύμπου. Η δράση αυτή χρονολογείται από το 18ο αιώνα έως την επανάσταση του 1878. Ορισμένοι απόγονοί τους πολέμησαν και στους Βαλκανικούς Πολέμους. Δες και Γιώργος Χανδόλιας, "Το αρματολίκι της Μηλιάς Πιερίας και οι κλεφταρματολοί Λαζαίοι," http://olympus-pieria.blogspot.gr/2011/08/blog-post_12.html (πρόσβαση 12-5-2015).

3. Απόστολος Βακαλόπουλος, "Η Μακεδονία από την απόβαση των Τούρκων στην

Η Επανάσταση του 1821-22 στη Μακεδονία

Η επανάσταση στη Χαλκιδική

Η δραστηριότητα της Φιλικής Εταιρείας για την προετοιμασία της επανάστασης είχε επεκταθεί και στη Μακεδονία. Στην περιοχή των Σερρών κυριαρχούσε η προσωπικότητα του Εμμανουήλ Παπά⁴, ο οποίος στις 23 Μαρτίου του 1821 κατέφτασε στη Μακεδονία με πλοίο φορτωμένο με όπλα και πολεμοφόδια. Επέλεξε ως ορμητήριο τη Μονή Εσφιγμένου στο Αγ. Όρος, επειδή η περιοχή έχαιρε προνομίων και δεν υπήρχαν εκεί οθωμανικά στρατεύματα.

Ο Παπάς είχε επίγνωση της δυσμενούς γεωγραφικής θέσης της Μακεδονίας, η οποία εξαιτίας των πεδινών της εκτάσεων και του στρατωνισμού ισχυρών οθωμανικών στρατευμάτων στο έδαφός της δεν προσφερόταν για ανταρτοπόλεμο. Για το λόγο αυτό δεν επιδίωξε άμεση εμπλοκή σε επιχειρήσεις αλλά επέλεξε να ενεργήσει ανάλογα με την εξέλιξη της επανάστασης στη Μολδοβλαχία και στη Ν. Ελλάδα, θέτοντας τις δυνάμεις του ως σφήνα στα οθωμανικά στρατεύματα, που θα πιέζονταν από βορρά και νότο⁵.

Η επανάσταση στη Μολδοβλαχία και τη Νότια Ελλάδα έδωσε το έναυσμα στο Γιουσούφ Μπέη, διοικητή πλέον της Θεσσαλονίκης να λάβει προληπτικά μέτρα, καλώντας τους προκρίτους της περιοχής να παρουσιαστούν, όμως αυτοί κατάλαβαν το τέχνασμα και έστειλαν άλλους στη θέση τους. Το γεγονός επιβεβαίωσε τις υποψίες του Γιουσούφ για πιθανό επαναστατικό κίνημα και τον

οδήγησε στην αποστολή στρατιωτικού τμήματος για επιτήρηση του Αγ. Όρους. Επίσης διέταξε δύναμη 1.000 αντρών από την Παζαρούδα (Απολλωνία) και τα Χασικοχώρια⁶ να καταστρέψουν τον Πολύγυρο και να συλλάβουν τους

Ευρώπη ως το τέλος της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1829)," *Στο Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια έως το 1912*, 141-164 (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1983), 156-161.

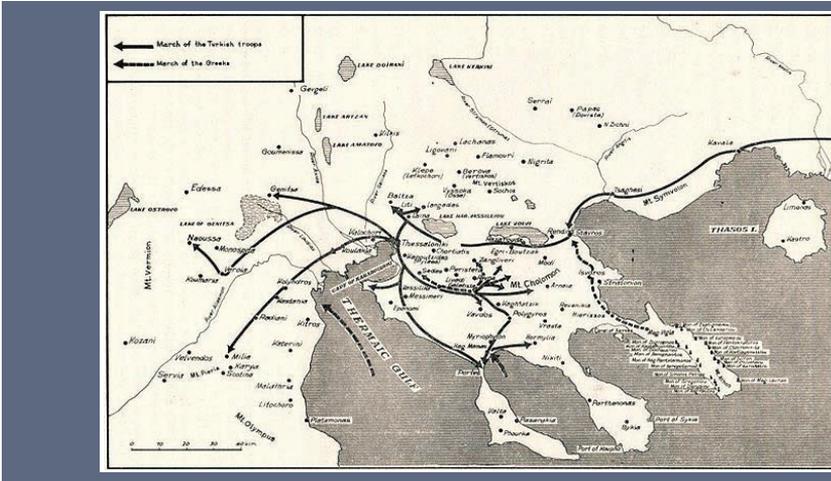
4. Ο Εμμανουήλ Παπάς γεννήθηκε το 1773 στη Δοβίστα Σερρών (Εμμανουήλ Παπά). Απέκτησε το προσωνύμιο "Παπάς" επειδή ο πατέρας του ήταν ιερέας. Εξελίχθηκε σε σπουδαίο έμπορο και τραπεζίτη, δανείζοντας ακόμα και το διοικητή της περιοχής Ισμαήλ Μπέη. Ο διάδοχος του Ισμαήλ Γιουσούφ Μπέης αρνήθηκε να πληρώσει το χρέος και απείλησε τον Παπά και την οικογένειά του. Ο Παπάς κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Ήταν φλογερός και άδολος αγωνιστής, και προσέφερε την τεράστια περιουσία του για τον αγώνα (800.000 χρυσά γροσιά).

5. Αθανάσιος Γκάντος, "Η Ελληνική Επανάσταση στη Χαλκιδική - Η εποποιία του Εμμανουήλ Παπά (1821)", *Στρατιωτική Ιστορία* 133, (Σεπ. 2007).

6. Δεκαπέντε χωριά της περιοχής Πολυγύρου που απολάμβαναν προνόμια, καθώς ανήκαν στο "χάσι" της Βαλιδέ Σουλτάνας, δηλαδή απέδιδαν εισοδήματα στη μητέρα του Σουλτάνου.

προκρίτους. Το σχέδιο αυτό απέτυχε, καθώς στις 16 Μαΐου η τοπική φρουρά του Πολυγύρου άρχισε βιαιοπραγίες σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού, που αντέδρασε εξοντώνοντας την οθωμανική φρουρά και τις δυνάμεις της Παζαρούδας και των Χασικοχωριών⁷. Τότε ο Γιουσούφ Μπέης έσπειρε την τρομοκρατία σε όλη την περιοχή Θεσσαλονίκης και στις 19 Μαΐου 1821 αποκεφάλισε το μητροπολίτη Κίτρου Ιωσήφ και τρεις προύχοντες⁸. Επιπλέον σκότωσε περί τους 400 ομήρους, ενώ 2.000 Έλληνες της Θεσσαλονίκης τέθηκαν υπό κράτηση στην αυλή του μητροπολιτικού ναού⁹.

Τα γεγονότα αυτά υποχρέωσαν τον Εμμανουήλ Παπά να επισπεύσει την κήρυξη της Επανάστασης. Στις 17 Μαΐου 1821 συγκέντρωσε τους ηγούμενους στις Καρυές του Αγ. Όρους και ανακηρύχτηκε "Αρχηγός και Προστάτης της Μακεδονίας". Μέχρι την 3η Ιουνίου η επανάσταση εξαπλώθηκε στην Κασσάνδρα, τα Μαδεμοχώρια¹⁰ και τη Σιθωνία, ενώ οι επαναστάτες ενισχύθηκαν και με δύο πλοία από τα Ψαρά¹¹.

Το σχέδιο του Παπά ήταν να καταλάβει τα περάσματα της Ρεντίνας και να αποκόψει την επικοινωνία της Θεσσαλονίκης με την Καβάλα και την Κωνσταντινούπολη, από όπου θα μπορούσαν να ενισχυθούν οι Οθωμανοί. Ταυτόχρονα θα πίεζε προς τη Θεσσαλονίκη, όπου ήταν και το σημαντικότερο κέντρο της Μακεδονίας. Αρχικά οι δυνάμεις του Παπά αποτελούνταν από 2.000 μοναχούς, οι οποίοι απελευθέρωσαν την Ιερισσό στις 1 Ιουνίου 1821¹². Στα Μαδεμοχώρια οι Έλληνες οργανώθηκαν σε δύο Σώματα: Το πρώτο υπό τον

7. Γκάντος, Η Ελληνική Επανάσταση στη Χαλκιδική.
8. Αβραάμ Παπάζογλου, "Η Θεσσαλονίκη το Μάιο του 1821," Μακεδονικά 36 (1940): 427-428.
9. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ'* (Αθήνα: Εκδόσεις Εκδοτικής Αθηνών, 1977), 136.
10. Έτσι ονομάζονταν δώδεκα χωριά τα οποία είχαν μεταλλεία: Γαλάτιστα (Ανθέμους), Βάβδος, Ριανά, Στανός, Βαρβάρα, Λιαρέγκοβα (Αρναία), Νοβόσελο (Νεοχώρι), Ίσβορος (Στρατονίκη), Χωρούδα, Ρεβενίκια (Μεγ. Παναγία), Ιερισσός και Μαχαλάς (Στάγειρα), που ήταν και η πρωτεύουσα των Μαδεμοχωριών.
11. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ'*, 112.
12. Αθανάσιος Γκάντος, Η Ελληνική Επανάσταση στη Χαλκιδική.

Εμμανουήλ Παπά, αποτελούμενο από 2.000 μοναχούς και Μαδεμοχωρίτες, κατευθύνθηκε στην περιοχή του Εγρί Μπουζάκ (Νέα Απολλωνία) και της Ρεντίνας. Το δεύτερο υπό τον Καπετάν Χάψα¹³, και 2.000 άντρες από την Κασσάνδρα και τα Χασικοχώρια όδευσε προς τη Θεσσαλονίκη¹⁴.

Το Σώμα του Παπά κατέλαβε τη Γαλάτιστα και τα Βασιλικά, και νίκησε τον Αγκούς Αγά κοντά στο χωριό Αγ. Παρασκευή. Κατόπιν το Σώμα του Χάψα καταδίωξε τον Αγκούς Αγά και τον Τσιρίμπαση Χασάν Αγά έως το χωριό Σέδες (Θέρμη), αναγκάζοντας τον Γιουσούφ Μπέη να ζητήσει ενισχύσεις. Τον ενίσχυσε ο Μεχμέτ Μπαϊράμ Πασάς της Καλλίπολης, που έσπευσε στη Ρεντίνα στα μέσα Ιουνίου του 1821. Το Σώμα του Παπά οπισθοχώρησε στον Χολομώντα, πλην όμως οθωμανική δύναμη 3.000 ιππέων πρόλαβε την οπισθοφυλακή του Σώματος και την αποδεκάτισε. Μετά από επιστράτευση το οθωμανικό στράτευμά έφτασε τους 30.000 πεζούς και 5.000 ιππείς. Τότε φάνηκαν τα πρώτα σημάδια αποσυντονισμού των Ελλήνων, καθώς ο Παπάς οπισθοχώρησε στον Πολύγυρο, οι μοναχοί γύρισαν στο Αγ. Όρος, οι ελλείψεις σε πολεμοφόδια ήταν μεγάλες, ενώ δεν είχε έρθει η βοήθεια που είχε ζητήσει ο Παπάς από τον Υψηλάντη¹⁵. Ο Παπάς ζήτησε και τη συνδρομή των εμπειροπόλεμων αρματολών του Ολύμπου, όμως αυτοί δίστασαν να εξορμήσουν μακριά από τις βάσεις τους, εκτός από τον Διαμαντή Νικολάου¹⁶.

Οθωμανικές ενισχύσεις κατευθύνθηκαν προς τα Βασιλικά, αναγκάζοντας τον Καπετάν Χάψα να στείλει τα γυναικόπαιδα στο μοναστήρι της Αγ. Αναστασίας, διότι γνώριζε ότι δεν ήταν δυνατό να επικρατήσει σε μάχη επί πεδινού έδαφος. Όταν κατέφτασαν οι δυνάμεις του Αχμέτ Μπέη των Γιαννιτσών,

άρχισαν να λεηλατούν τα Βασιλικά και να σφάζουν τον πληθυσμό. Ο Χάψας, με μόλις 200 άντρες αντέταξε απελπισμένη αντίσταση στους πρόποδες του όρους Βούζιαρης, και έπεσε μαχόμενος ηρωικά, μαζί με 62 από τους συμπολεμιστές του. Στη συνέχεια οι Οθωμανοί κατέλαβαν την περιοχή μέχρι τον Πολύγυρο, καταστρέφοντας 42 χωριά και εξανδραποδίζοντας τους κατοίκους¹⁷.

13. Ο Σταμάτης Κάψας (Καπετάν Χάψας) καταγόταν από τα Παζαρουδία (Κρουσιγγή) Χαλκιδικής. Έδρασε ως κλέφτης στα χωριά της Σιθωνίας, του Χολομώντα και στα Χασικοχώρια. Το Μάρτιο του 1821 υπηρετούσε ως Σεργάρης (Χωροφύλακας) στις Καρυές Αγ. Όρους, όπου και συναντήθηκε με τον Εμμανουήλ Παπά. Οι λαϊκοί θρύλοι της εποχής του απέδωσαν το προσωνύμιο "Χάψας", θεωρώντας ότι "έχαφτε" τους Οθωμανούς.

14. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ'*, 163-164.

15. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ'*, 164.

16. Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Έκδοση 6η, Τόμος 1ος, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 1974), 594.

17. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ'*, 164.

Η καταδίωξη, οι ελλείψεις εφοδίων και οι απώλειες ανάγκασαν τους επαναστάτες να συγκεντρωθούν στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Η δύναμη των 2.700 ενόπλων ενισχύθηκε στα τέλη Ιουνίου με 400 Θεσσαλούς υπό τους Μήτηρο Λιάκο και Κωνσταντίνο Μπίνο και 200 άντρες υπό τον Διαμαντή Νικολάου¹⁸. Πέντε πλοία (δύο ψαριανά, ένα τοπικό και δύο από τη Λήμνο) υποστήριζαν τους επαναστάτες από τη θάλασσα¹⁹. Οι Ψαριανοί κατέστρεψαν δύο τουρκικά πλοία που θα επιχειρούσαν αποβατική ενέργεια στην Κασσάνδρα. Ο Παπάς οχύρωσε τη διώρυγα της Ποτίδαιας και τοποθέτησε πυροβόλα, ενώ στην απέναντι όχθη ο Γιουσούφ μπέης είχε συγκεντρώσει 8.000 άνδρες. Στις αρχές Ιουλίου οι Οθωμανοί διάβηκαν τη διώρυγα, αλλά ο Νικολάου απέκλεισε τα μετόπισθεν τους, και μετά από ισχυρή πίεση στην εμπροσθοφυλακή τους ετράπησαν σε φυγή, αφήνοντας πίσω τους 500 νεκρούς, επτά σημαίες και άφθονα πυρομαχικά²⁰. Παρά την αντίσταση και μερικές σποραδικές επιτυχίες, ο Παπάς γνώριζε ότι οι δυνάμεις του ήταν αποκομμένες από τα υπόλοιπα κέντρα του αγώνα και η επιβίωσή τους εξαρτάτο από τη ροή εφοδιασμού μέσω θαλάσσης²¹.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε το Σεπτέμβριο του 1821. Οι εκκλήσεις για βοήθεια προς πάσα κατεύθυνση δεν απέδωσαν, ενώ τα ψαριανά πλοία και το Σώμα του Μήτρου Λιάκου εγκατέλειψαν την περιοχή. Ακολούθησαν έριδες, καθώς οι μοναχοί του Αγ. Όρους αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό το μέλλον της επανάστασης. Διόρισαν ως γενικό αρχηγό τον Οπλαρχηγό Ρήγα Μάνθο, τον οποίο τελικά ο Παπάς διέταξε να εκτελέσουν μετά από φιλονικία²².

Στην ηγεσία των Οθωμανών πέρασε στις 29 Σεπτεμβρίου 1821 ο Μεχμέτ Εμίν Πασάς (γνωστός ως Εμπού Λουμπούτ), ο οποίος έστειλε 3.500 άντρες στο Αγ. Όρος. Ο ίδιος με 14.000 άντρες στράφηκε στην Κασσάνδρα, ενάντια σε μόλις 1.500 Έλληνες αγωνιστές (κατά άλλες πηγές μόνο 600 ή 430). Η αποφασιστική επίθεση των Οθωμανών διεξήχθη στις 30 Οκτωβρίου 1821, οπότε 1.000 Οθωμανοί επιχωμάτωσαν μία τάφρο και πέρασαν στη χερσόνησο, διαλύοντας τα νώτα της ελληνικής γραμμής άμυνας. Ο τοπικός πληθυσμός εξολοθρεύτηκε και εξανδραποδίστηκε, εκτός από 200 οικογένειες που κατέφυγαν στις Σποράδες. Ο Εμμανουήλ Παπάς διέφυγε στο Αγ. Όρος, προσπαθώντας να αναζωπυρώσει την επανάσταση, όμως οι μοναχοί συνθηκολόγησαν, τους δόθηκε αμνηστία έναντι οικονομικών αποζημιώσεων, ενώ στην περιοχή εγκαταστάθηκε οθωμανικό στράτευμα. Ο Εμμανουήλ Παπάς διέφυγε με πλοίο, αλλά πέθανε εν πλω από συγκοπή και κηδεύτηκε στην Ύδρα²³.

Η επανάσταση στην Πιερία

Στις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας η έλλειψη ηγετικών μορφών, το μεγάλο πλήθος Τουρκαλβανών και η γεινίαση με τα ισχυρά οθωμανικά κέντρα

18. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, 596.

19. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ΄*, 164.

20. Αθανάσιος Γκάντος, *Η Ελληνική Επανάσταση στη Χαλκιδική*.

21. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ΄*, 165.

22. Αθανάσιος Γκάντος, *Η Ελληνική Επανάσταση στη Χαλκιδική*.

23. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ΄*, 188.

του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης, αποτέλεσαν βασικές αιτίες για την καθυστέρηση έναρξης της επανάστασης. Από το Σεπτέμβριο του 1821 ο Νικόλαος Κασομούλης²⁴ και ο Δημήτριος Υψηλάντης, είχαν καταρτίσει σχέδιο για έναρξη της επανάστασης σε όλη τη Μακεδονία, με κατάληψη των Τεμπών, της γέφυρας του Αξιού και των στενών της Καστοριάς, βασισμένο στις δυνάμεις των κλεφτών και αρματωλών του Ολύμπου, του Βερμίου και των Πιερίων. Οι Κασομούλης και Κώστας Νικολάου έσπευσαν προς αναζήτηση ενισχύσεων και πόρων στη Ν. Ελλάδα και τα νησιά, μαζί με τον αμφιλεγόμενης ηθικής υπασπιστή του Υψηλάντη Γρηγόριο Σάλα, χωρίς να εξασφαλίσουν ουσιαστική βοήθεια²⁵.

Στις 22 Φεβρουαρίου 1822 ο Κασομούλης αποβιβάστηκε στο Ελευθεροχώρι Πιερίας και ενώθηκε με τις δυνάμεις του Διαμαντή Νικολάου. Στις 8 Μαρτίου 1822 οι Κασομούλης, Νικολάου και Ντίτζιας με 300 άντρες, πολιορκήσαν χωρίς επιτυχία το φρούριο του Κολινδρού, καθώς οι Οθωμανοί είχαν ενισχύσει την περιοχή με 1.000 άντρες. Πέντε ημέρες αργότερα κατέφτασε και ο Σάλας με 300 άντρες. Τότε οι ελληνικές δυνάμεις απώθησαν του

Οθωμανούς από τον Κολινδρό στις 15 Μαρτίου. Η κακοκαιρία υποχρέωσε τους Έλληνες σε σύμπυξη, εκτός από το Διαμαντή, που έμεινε με τους Τόλιο Γιάννη Λάζο, Τόλιο Λάζο και Δήμο Λιόλιου Λάζο και 200 άντρες στην Καστανιά. Εκεί του επιτέθηκαν 2.000 Οθωμανοί, αναγκάζοντάς το Σώμα του σε υποχώρηση στο χωριό Μηλιά, όπου στις 2 Απριλίου, δύναμη 600 Οθωμανών διασκόρπισε τις ολιγάριθμες ελληνικές ομάδες. Οι διασωθέντες κατέφυγαν στη Νότια Ελλάδα και συνέχισαν εκεί τον αγώνα εναντίον των Οθωμανών²⁶.

Η επέκταση της επανάστασης στη Νάουσα

Στα τέλη του 1821 η ιδέα της επανάστασης είχε μεταδοθεί και στα Γρεβενά, τη Σιάτιστα, την Καστοριά και το Βογατσικό. Οι Οθωμανοί έλαβαν μέτρα, ξεκινώντας από την απογραφή του πληθυσμού της Βέροιας, με σκοπό τον εντοπισμό επαναστατών, ενώ ο Διοικητής του Βιλαετιού Θεσσαλονίκης Εμπού Λουμπούτ ζήτησε ομήρους από τις σημαντικότερες οικογένειες της Δυτικής Μακεδονίας, τους οποίους και φυλάκισε²⁷. Αρκετοί δεν υπάκουσαν, ανάμεσά τους οι οπλαρχηγοί της Βέροιας Τάσος Καρατάσος²⁸ και Αγγελής

24. Ο Νικόλαος Κασομούλης γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1795. Ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας και πολέμησε στη Χαλκιδική, τον Όλυμπο και κατά την έξοδο του Μεσολογγίου, ενώ συνέδραμε τον Καραϊσκάκη στην Αττική. Πέθανε στη Στυλίδα το 1872.

25. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Τόμος 2ος, 38-40.

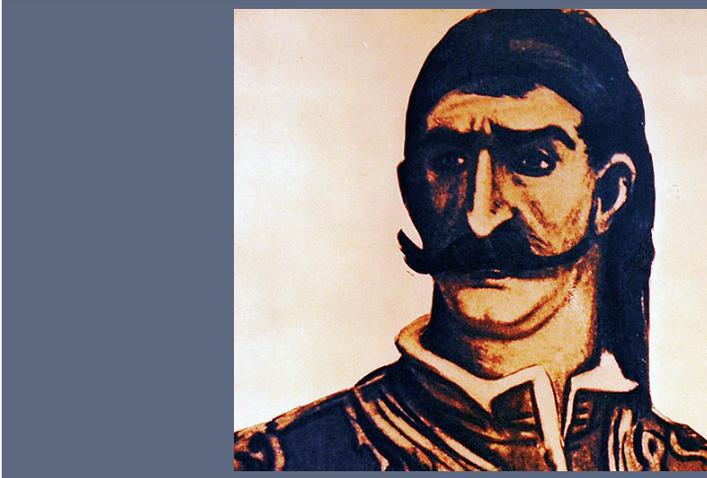
26. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ', 188.

27. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Τόμος 2ος, 44.

28. Ο Αναστάσιος Καρατάσος ή Γερο-Καρατάσος (1764-1830) γεννήθηκε στο Δοβρά

Γάτσος, των Βοδενών Παπαρέσκας και αρκετοί πρόκριτοι, όπως ο Νιόπλος από τη Σιάτιστα, ο Παναγής Ναούμ από την Έδεσσα και ο Λογοθέτης Ζαφειράκης από τη Νάουσα. Μετά από συσκέψεις στη μονή Δοβρά της Βέροιας, κήρυξαν την επανάσταση στις 19 Φεβρουαρίου του 1822.

Η πρώτη ενέργεια των επαναστατών ήταν η προσπάθεια εξουδετέρωσης της φρουράς της Βέροιας, διότι αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την εξάπλωση της επανάστασης στη Δυτική Μακεδονία. Στις 21 Φεβρουαρίου 1822, 1.800 Έλληνες απώθησαν τις οθωμανικές δυνάμεις της Βέροιας. Όμως οι οθωμανικές ενισχύσεις που έφτασαν από τη Θεσσαλονίκη, ανάγκασαν τους Έλληνες να συμπυκνωθούν στα κρησφύγετά τους. Σημαντική ήταν η επιτυχία των 240 αντρών του Γερο-Καρατάσου, και των Σωμάτων Γάτσου, Ζαφειράκη και Διαμαντή Νικολάου που αγωνίστηκαν στη Μονή Δοβρά εναντίον 4.000 Οθωμανών. Οι τελευταίοι απωθήθηκαν και υπέστησαν 300 απώλειες, ενώ οι Έλληνες έλεγξαν την περιοχή μέχρι τη Νάουσα²⁹.

Οι επιτυχίες αυτές ήταν πρόσκαιρες, διότι εκστράτευσε στη Βέροια ο Εμπού Λουμπούτ με δύναμη 20.000 άντρες. Όταν οι επαναστάτες αρνήθηκαν να παραδοθούν, ο Λουμπούτ ξεκίνησε στις 6 Απριλίου την πολιορκία της Νάουσας. Η πόλη καταλήφθηκε επτά ημέρες αργότερα, μετά από ισχυρό κανονιοβολισμό και συνεχείς εφόδους. Οι Οθωμανοί θανάτωσαν τουλάχιστον 2.000 επαναστάτες, ενώ μέσα στα θύματα περιλαμβάνονταν άμαχοι, γυναίκες και παιδιά. Οι οικογένειες των επαναστατών εξανδραποδίστηκαν, ενώ τα ηρωικά περιστατικά ήταν πολυάριθμα, με αποκορύφωμα την αυτοκτονία 13 γυναικών, που έπεσαν στον καταρράκτη της Αραπίτσας, προκειμένου να αποφύγουν την ατίμωση. Καταστράφηκαν τουλάχιστον 120 κωμοπόλεις και χωριά της Δυτικής Μακεδονίας, ενώ η Κοζάνη και η Σιάτιστα μετά βίας απέφυγαν την καταστροφή, και αυτό επετεύχθη μόνο μετά από παρεμβάσεις και δωροδοκίες.

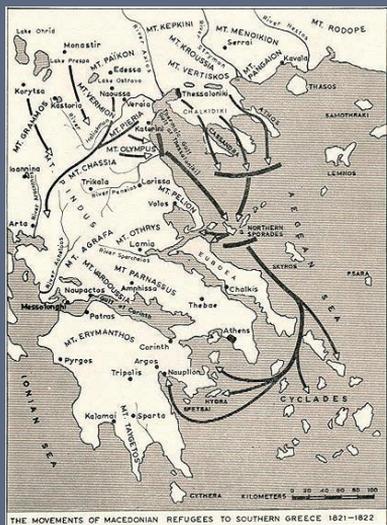
Βερμίου. Θεωρείται ο πιο δραστήριος Μακεδόνας επαναστάτης της περιόδου 1821-1829.
29. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ', 234-235.*

Μόλις 500 αγωνιστές, υπό τους Ζαφειράκη, Καρατάσο και Νικολάου προσπαθώντας να διευκολύνουν τη διαφυγή των αμάχων οχυρωμένοι στον πύργο του Ζαφειράκη. Μετά από τριήμερο αγώνα διέσπασαν τον κλοιό και διέφυγαν στον Αγ. Νικόλαο Βερμίου, όμως ο Γιαννάκης Καρατάσος και ο Ζαφειράκης εξοντώθηκαν λίγες μέρες αργότερα από οθωμανικό απόσπασμα. Ελάχιστοι οπλαρχηγοί, όπως ο Νάσιος Καμπίτης, Γιάννης Κατσαούνης και Κώστας Μαλάμος, με 300 περίπου άντρες, οι Ζιακαίοι στα Γρεβενά και ο Γερο-Καρατάσος στα υψώματα του Βερμίου συνέχισαν να παρενοχλούν τους Οθωμανούς, χωρίς όμως σοβαρή επιτυχία³⁰.

Οι επιπτώσεις της επανάστασης στη Μακεδονία και η συνέχιση του αγώνα

Η 14μηνη αντίσταση των Ελλήνων της Μακεδονίας, παρά την αποτυχία της, λειτούργησε αποτελεσματικά ως αντιπερισπασμός, καθήλωσε σημαντικές οθωμανικές δυνάμεις, και έδωσε το χρόνο στους επαναστάτες της Ν. Ελλάδας να εδραιώσουν τον αγώνα τους³¹. Όμως οι επιπτώσεις των επαναστατικών προσπαθειών της περιόδου 1821-22 για τον ελληνισμό της Μακεδονίας ήταν βαριές: Χιλιάδες πρόσφυγες κατέφυγαν στη Ν. Ελλάδα, ενώ όσοι έμειναν στη Μακεδονία υπέστησαν φυλακίσεις, βασανισμούς, θανατώσεις, βαριά φορολογία, στρατολογίες, υποχρεωτική εργασία, και λεηλασίες³².

Οι πλέον μαχητικοί Μακεδόνες ενίσχυσαν τον αγώνα στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ο Γερο-Καρατάσος με 300 άντρες πολέμησαν μαζί με τις δυνάμεις του Μπότσαρη στην Πλάκα Ηπείρου. Την ίδια περίοδο το Σώμα 600 αντρών του Διαμαντή κατανίκησε οθωμανική δύναμη στα Βρυσάκια Χαλκίδας. Το Μάιο του 1823 ο Γερο-Καρατάσος έσπευσε με 2.000 πολεμιστές στο Τρίκερι, όπου απέκρουσε δύναμη 10.000 Οθωμανών υπό τον Σελήχ Πασά. Οι Μακεδόνες ανταπέδωσαν και τη βοήθεια των Ψαριανών κατά τα γεγονότα της Χαλκιδικής, και έστειλαν 1.200 αγωνιστές για την προστασία των

Ψαρών. Αντιμετώπισαν την απόβαση 10.000 Οθωμανών, και όταν περικυκλώθηκαν, 600 από αυτούς ανατίναξαν την πυριτιδαποθήκη του φρουρίου και

30. Ibid, 235.

31. Βασδραβέλλης, "Η Μακεδονική Λεγών κατά το 1821," Μακεδονικά 36 (1940): 77.

32. Βακαλόπουλος, Η Μακεδονία από την απόβαση των Τούρκων στην Ευρώπη, 164.

θυσιάστηκαν μαζί με πολυάριθμους εχθρούς. Τον Οκτώβριο του 1823 οι Οθωμανοί προσπάθησαν να εκδιώξουν 800 Μακεδόνες του Ολύμπου και τις οικογένειές τους, που είχαν ως καταφύγιο και ορμητήριο τη Σκιάθο. Τα αγήματα του οθωμανικού στόλου αποκρούστηκαν με 400 απώλειες και αποχώρησαν λόγω της είδησης της επικείμενης άφιξης του υδραϊκού στόλου³³.

Η συμμετοχή των Μακεδόνων συνεχίστηκε μέχρι το τέλος του αγώνα. Ο Καρατάσος με 200 πολεμιστές οχυρώθηκε στο Σχοινόλακα Μεσσηνίας, όπου στις 15 Μαρτίου 1825 αντιμετώπισε την εμπροσθοφυλακή 4.700 στρατιωτών του Ιμπραήμ. Μετά από εξάωρη μάχη οι Μακεδόνες διέφυγαν με απώλειες μόλις 13 νεκρούς, έναντι 156 Αιγυπτίων³⁴. Τον Ιούλιο του 1826 αγωνιστές από τη Μακεδονία υπό τον Στέφανο Ζερβό, ακολούθησαν τον Καραϊσκάκη εναντίον του Κιουταχή στην Αττική. Τον Νοέμβριο του 1826 Σώμα από 1.500 Μακεδόνες και Θεσσαλοί υπό τους Γερο-Καρατάσο και Γάτσο μεταφέρθηκε από τις Β. Σποράδες στη Στερεά Ελλάδα, με αποστολή τη διακοπή της οδού ανεφοδιασμού του Κιουταχή στις Θερμοπύλες. Δυστυχώς οι διαφωνίες για την αρχηγία και το σχέδιο αποδιοργάνωσαν το Σώμα. Η προφυλακή του, δυνάμεις 200 αντρών, αποβιβάστηκε στην Αταλάντη αλλά διασκορπίστηκε από τον Μουστάμπεη, που έσπευσε με 1.000 άντρες³⁵. Σε μια νέα επιδρομή του Καρατάσου στο Τρίκερι, τον Νοέμβριο του 1827, εξοντώθηκαν σε μάχη 2.000 Τουρκαλβανοί. Τις τελευταίες μέρες του αγώνα, τον Μάιο του 1829, οι Μακεδόνες απέτρεψαν την κατάληψη της Χαλκίδας³⁶.

Το Επαναστατικό Κίνημα του 1854

Στα μέσα του 19ου αιώνα, η αναμόχλευση του Ανατολικού ζητήματος και η κατάληψη των παραδουνάβιων περιοχών από ρωσικά στρατεύματα, με πρόσχημα την προστασία των υπόδουλων ορθόδοξων πληθυσμών, έθεσαν τα Βαλκάνια στην τροχιά μιας νέας σύγκρουσης. Οι κυβερνήσεις Αγγλίας και Γαλλίας υπέγραψαν συμμαχία με τον Σουλτάνο στις 28 Φεβρουαρίου 1854, ενώ οι στόλοι τους απέκλεισαν τον ρωσικό στόλο στον Ελλήσποντο. Στην Ελλάδα επικράτησαν φιλορωσικές τάσεις και οι ελληνικοί υπόδουλοι πληθυσμοί βρήκαν την ευκαιρία για μια νέα εξέγερση κατά των Οθωμανών³⁷. Άλλωστε οι πρόσφυγες Μακεδόνες που κατέφυγαν στην Ελλάδα, υπό την καθοδήγηση του Τσάμη Καρατάσου καιροφυλακτούσαν και ανέμεναν την κατάλληλη συγκυρία που θα αναζωπύρωνε την επανάσταση στη Μακεδονία³⁹.

Το κίνημα εξαπλώθηκε ταχύτατα, καθώς έχαιρε της αποδοχής του πληθυσμού, της κυβέρνησής και του βασιλικού περιβάλλοντος της Ελλάδας. Το

33. Βασδραβέλλης, *Η Μακεδονική Λεγεών κατά το 1821*, 80-92.

34. *Ibid*, 96-97.

35. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ'*, 420-426.

36. Βασδραβέλλης, *Η Μακεδονική Λεγεών κατά το 1821*, 104.

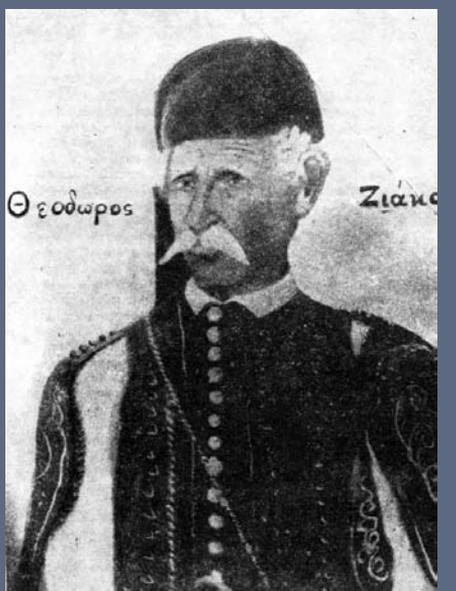
37. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ'*, 143-144.

38. Ο Δημήτριος (Τσάμης) Καρατάσος (1798-1861) ήταν έμπειρος οπλαρχηγός του 1821, γιος του οπλαρχηγού Γερο-Καρατάσου και συνεχιστής του έργου του.

39. Απόστολος Βακαλόπουλος, "Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία (1830-1878)," Στο *Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια έως το 1912*, 141-164 (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1983), 165-168.

δυσκολότερο από αυτά τα μέτωπα ήταν το μέτωπο της Μακεδονίας. Η έλλειψη χερσαίων συνόρων με το επίσημο ελληνικό κράτος δυσχέραινε τον αγώνα τόσο οργανωτικά, όσο και από την άποψη διακίνησης αγωνιστών και εφοδίων. Όμως η εξέγερση έλαβε χώρα πριν από την εισβολή των Ρώσων στις παραδουνάβιες περιοχές, ενώ η φιλοοθωμανική στάση Άγγλων και Γάλλων έθεσε αυτόματα την Ελλάδα απέναντί τους και αγγλικά και γαλλικά πλοία έδρασαν στα ελληνικά παράλια για να περιορίσουν τον ανεφοδιασμό των επαναστατών⁴⁰.

Μία από τις περιοχές επαναστατικής δράσης ήταν τα Γρεβενά, όπου πρωτοστάτησε ο Θεόδωρος Ζιάκας, επικεφαλής 300 πολεμιστών. Η πρόθεση του ήταν να ελέγξει τα περάσματα από την Ήπειρο στη Μακεδονία και αντίστροφα και να μετατρέψει την περιοχή σε συνδυετικό κρίκο ανάμεσα στα μέτωπα του αγώνα. Στις 10 Μαΐου 1854 το σώμα του Ζιάκα χτύπησε στη Δημνίτσα (Καρπερό) 350 Τουρκομάνους, από τους οποίους διασώθηκαν μόνο

100. Οι Οθωμανοί έλαβαν μέτρα εναντίον των επαναστατών, ενώ οι Πρόξενοι Αγγλίας και Γαλλίας προσπάθησαν να πείσουν τον Ζιάκα να εγκαταλείψει τον αγώνα. Στις 16 Μαΐου ξεκίνησε διήμερη μάχη στο χωριό Σπήλαιο, με μεγάλες απώλειες στις οθωμανικές τάξεις. Όμως η αντίσταση αποδείχτηκε μάταιη και τρεις ημέρες αργότερα οι Έλληνες αναγκάστηκαν να διαφύγουν με προορισμό τη Λαμία, ενώ η περιοχή Γρεβενών υπέφερε από τα οθωμανικά αντίποινα⁴¹.

Στο μέτωπο της Χαλκιδικής την ηγεσία είχε ο Τσάμης Καρατάσος, ο οποίος με 500 αγωνιστές πέρασε από τις Β. Σποράδες στη Σιθωνία και στις 6 Απριλίου 1854 κατέλαβε το χωριό Συκιά. Μέσα σε έξι μέρες απελευθέ-

ρωσε όλη τη χερσόνησο της Σιθωνίας. Η απουσία αξιόλογων οθωμανικών δυνάμεων μεταξύ Σιθωνίας και Θεσσαλονίκης, ανάγκασε τον πασά Μεχμέτ Βοσνάκ Ζαδέ να ζητήσει βοήθεια από τον Γάλλο Πρόξενο Μορνάρ. Με παρέμβαση του τελευταίου, γαλλικό πολεμικό χτύπησε τον στολίσκο του Καρατάσου στον όρμο Αγ. Νικολάου, βυθίζοντας ένα πλοίο και προκαλώντας ζημιές στα υπόλοιπα, στερώντας έτσι από το Σώμα του Καρατάσου το μολύβι για τα όπλα των αγωνιστών. Οι Οθωμανοί μέχρι το τέλος Απριλίου συγκέντρωσαν 3.000 άντρες γύρω από τα Ορμύλια, ενώ το Σώμα Καρατάσου είχε διαμοιραστεί και φθειρόταν σε συγκρούσεις μικρής σημασίας. Η έλλειψη πολεμοφοδίων και η άρνηση των μοναχών του Αγ. Όρους να συνδράμουν τον Καρατάσο, τον οδήγησαν να αναζητήσει ενισχύσεις στην Ιερισσό και τα

40. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ*, 144-149.

41. *Ibid*, 159-160.

Μαδεμοχώρια, όπου επίσης έλαβαν χώρα μικρής έκτασης συμπλοκές⁴².

Η επίθεση των Οθωμανών άρχισε από τα Ορμύλια στις 20 Απριλίου, αναγκάζοντας τους Έλληνες σε υποχώρηση προς την περιοχή της Κομίτσας, πριν τη χερσόνησο του Αγ. Όρους. Οι κάτοικοι του Πολύγυρου πλήρωσαν βαρύ τίμημα και 27 από τους 30 Πρόκριτους της περιοχής σφαγιασθήκαν ανηλεώς, προκαλώντας αντιδράσεις στην Ευρώπη. Ο Καρατάσος έλαβε ανεπίσημη βοήθεια από τους Αγιορείτες σε άντρες, μολύβι και χρήματα, αν και αυτοί επίσημα τήρησαν στάση ουδετερότητας, φοβούμενοι τα οθωμανικά αντίποινα. Επίσης εγκατέστησε φρουρά στις Καρυές και οχύρωσε τις θέσεις που κατείχε στην Κομίτσα. Η αποφασιστική σύγκρουση έγινε στις 16 Μαΐου 1854. Το Σώμα του Καρατάσου, μπροστά στη συντριπτική υπεροχή των Οθωμανών του Χατζή Ταϊρ, υπέστη 90 απώλειες και υποχώρησε στη χερσόνησο του Αγ. Όρους. Οι μοναχοί φοβήθηκαν οθωμανική επέμβαση και ζήτησαν από τον Καρατάσο να εγκαταλείψει την περιοχή. Το γεγονός συνέπεσε με ανάκληση των επαναστατών από την ελληνική πολιτεία, και το, 415 αντρών, σώμα Καρατάσου διέφυγε ατμοπλοϊκώς στη Χαλκίδα, ενώ οι Πρόξενοι των μεγάλων δυνάμεων συγκράτησαν τους Οθωμανούς από την εφαρμογή σκληρών αντιποίνων⁴³.

Η τρίτη περιοχή όπου έλαβε χώρα επαναστατικό κίνημα ήταν αυτή του Ολύμπου. Στην περιοχή έσπευσαν Σώματα που είχαν οργανωθεί στη Λαμία, μετά από τη συμμετοχή τους σε επιχειρήσεις στη Θεσσαλία. Ελληνική δύναμη από 1.500 άντρες νίκησε τους Οθωμανούς στη θέση Σάπκα (Τιταρήσιο), κατέλαβε τη δυτική πλευρά του Ολύμπου, και έφτασε μέχρι τη Βροντού και τα περιχώρα της Κατερίνης. Η αποτυχία της επανάστασης στα Γρεβενά και τη Χαλκιδική, σε συνδυασμό με το έντονο διπλωματικό παρασκήνιο ανάγκασαν και αυτό το σώμα να συμπυκωθεί στη Θεσσαλία⁴⁴.

Με τη συνθήκη του Παρισιού της 18 Μαρτίου 1856 έληξε ο Κριμαϊκός πόλεμος σε βάρος των Ρώσων. Η Ελλάδα βγήκε ζημιωμένη, καθώς εκτός από την τρίχρονη κατοχή της Αττικής από αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα, η χώρα υπέστη και μια μεγάλη περίοδο πολιτικής αστάθειας. Η ευνοϊκή για τους Οθωμανούς έκβαση του πολέμου συνετέλεσε στη διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας, ενώ η στροφή των Ρώσων προς τους σλαβικούς πληθυσμούς των

42. Ibid, 161-163.

43. Βακαλόπουλος, Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία, 169-170.

44. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', 164-165.

Βαλκανίων, προκειμένου να προωθήσουν τα συμφέροντά τους, θα ταλάνιζε τη Μακεδονία στα επόμενα χρόνια⁴⁵. Το μόνο θετικό στοιχείο ήταν ότι μετά από τις αλληπάλληλες επαναστάσεις επιβίωσαν εμπειροπόλεμοι πυρήνες, που θα αποδεικνύονταν πολύτιμοι μέχρι την τελική απελευθέρωση της Μακεδονίας⁴⁶.

Το Επαναστατικό Κίνημα του 1878

Στις 12 Απριλίου 1877 ξεκίνησε νέος ρωσο-τουρκικός πόλεμος. Οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις στήριξαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς πιθανή ήττα της θα ενίσχυε υπέρμετρα τη γεωπολιτική ισχύ της Ρωσίας. Η ρωσική πλευρά έβλεπε θετικά την εκδήλωση επαναστατικών κινήματων στις υπόδουλες περιοχές του ελληνισμού και διεμήνυσε ότι θα στήριζε πολιτικά τυχόν απελευθέρωση αυτών των περιοχών. Όμως η κακή κατάσταση του στρατεύματος δεν επέτρεπε απερισκεψία απέναντι στην Τουρκία, αν και η πολιτική κατευνασμού της κυβέρνησης Δηλιγιάννη δεν ήταν δημοφιλής⁴⁷.

Μετά από μια περίοδο πολιτικών ανακατατάξεων άρχισαν οι προετοιμασίες για στρατιωτική εισβολή σε Ήπειρο και Θεσσαλία, παράλληλα με την εκδήλωση επαναστατικών κινήματων σε αυτές τις περιοχές, τη Μακεδονία και την Κρήτη, την ίδια περίοδο που οι Ρώσοι κατέλαβαν την Αδριανούπολη. Η επικείμενη ανακωχή πυροδότησε αντιδράσεις στην Ελλάδα και ανάγκασε την κυβέρνηση Κουμουνδούρου να προχωρήσει στο σχέδιο των εξεγέρσεων, έτσι ώστε η Ελλάδα να επωφεληθεί από τις ρωσικές επιτυχίες. Οι επαναστάσεις απέβλεπαν τόσο στον αντιπερισπασμό των Οθωμανών, όσο και στη δημιουργία ερείσματος για ελληνική στρατιωτική επέμβαση⁴⁸.

Στις 21 Ιανουαρίου 1878 ελληνικός στρατός εισέβαλε στην περιοχή του Δομοκού⁴⁹. Η πιθανότητα επέμβασης του οθωμανικού στόλου και η κακή κατάσταση του στρατεύματος, σε συνδυασμό με διπλωματικές πιέσεις, ανάγκασαν τον Κουμουνδούρο να διατάξει επιστροφή του στρατού στο ελληνικό έδαφος. Όμως για να ενισχύσει τη διαπραγματευτική ισχύ της χώρας, η κυβέρνηση έδωσε το έναυσμα για την εκδήλωση των ήδη σχεδιασμένων επαναστατικών κινήματων⁵⁰.

45. Ibid, 165-168.

46. Βακαλόπουλος, Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία, 172.

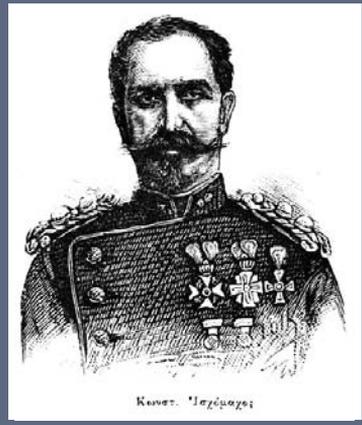
47. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ*, 326-328.

48. Ibid, 329-331.

49. Ο ελληνικός στρατός αριθμούσε 12.537 άντρες, ενώ με την επιστράτευση εφεδρειών μπορούσε να φτάσει τους 25.028 άντρες. Ήταν πλημμελώς εκπαιδευμένος και είχε μεγάλες ελλείψεις σε εφόδια. Δες και Μιλτιάδης Σειζάνης, *Η πολιτική της Ελλάδος και η Επανάσταση του 1878* (Αθήνα: Τυπογραφείο Αθηναϊδος), 29.

50. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ*, 331-333.

Η επανάσταση στη Μακεδονία, λόγω μη γειννίας των επαναστατημένων περιοχών με τα σύνορα της Ελλάδας, είχε ελάχιστες πιθανότητες να επιτύχει εδαφική προσάρτηση της περιοχής. Η εκδήλωσή της είχε κυρίως διπλωματική σημασία, προκειμένου να φανεί η ζωτικότητα και το μέγεθος του ελληνικού παράγοντα στη Μακεδονία, η οποία μετά την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχικής Εκκλησίας το 1872, αποτελούσε στόχο των Βουλγάρων και μέσω αυτών των Ρώσων. Ο παράγοντας αυτός συνυπολογίστηκε από τους συντελεστές της επανάστασης⁵¹. Η οργάνωση έγινε με τη βοήθεια των προξενικών αρχών και ειδικά του Προξένου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Βατικιώτη, αλλά και μέσω της κεντρικής επιτροπής πατριωτικών οργανώσεων, όπως η "Μακεδονική Επιτροπή", η "Εθνική Άμυνα" και η "Αδελφότητα". Υπήρχαν όμως και οργανωτές που δρούσαν ανεξάρτητα, όπως ο Λεωνίδας Βούλγαρης. Το γενικό σχέδιο του Λοχαγού Κωνσταντίνου Ισχύμαχου προέβλεπε προώθηση Σωμάτων στον Όλυμπο και την Ανατολική Μακεδονία⁵².

Κωνστ. Ισχύμαχος

Η οργανωτική πολυφωνία καθυστέρησε την ένοπλη δράση. Μετά από ενάμιση μήνα προσπαθειών, αποβιβάστηκε στο Λιτόχωρο στις 16 Φεβρουαρίου 1878 Σώμα υπό τον Λοχαγό Δουμπιώτη, με δύναμη 500 άντρες. Το έδαφος είχαν προλειάνει ο Παύλος Πατραλέξης στο Βέρμιο και ο Επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος Λούμης. Η επανάσταση κηρύχτηκε στον Κολινδρό, στις 21 Φεβρουαρίου 1878, με βασική δύναμη τα αντάρτικα Σώματα των Βαγγέλη Χοστέβα και Παναγιώτη Καλογήρου. Οι επαναστάτες σχημάτισαν προσωρινή κυβέρνηση και κατάφεραν να ελέγξουν όλη την περιοχή μεταξύ του Αλιάκμονα και του Πηνειού, εκτός από την περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται η πόλη της Κατερίνης. Όμως ο Δουμπιώτης διέπραξε τακτικά σφάλματα, διότι δεν κατέλαβε την ανυπεράσπιστη Κατερίνη, και άφησε αφύλακτο το Λιτόχωρο, με αποτέλεσμα μετά από οθωμανική ενέργεια να χάσει αυτή την καίρια βάση ανεφοδιασμού. Χωρίς εφόδια, τα ελληνικά Σώματα συνέχισαν έναν ανταρτοπόλεμο χωρίς προοπτικές και τελικά αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη Θεσσαλία⁵³.

Ανάλογες κινήσεις έγιναν και στη Δυτική Μακεδονία, με πρωτεργάτες τους Ιωάννη Κοβεντάρo, Αναστάσιο Πηχέωνα και Ιωσήφ Λιάτη, με την

51. Βακαλόπουλος, *Ο Ένοπλος Αγώνας στη Μακεδονία*, 41-43.

52. Βακαλόπουλος, *Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία*, 173-174.

53. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ'*, 341-343.

υποστήριξη του Προξένου του Μοναστηρίου Πέτρου Λογοθέτη. Στην περιοχή αυτή η συνθήκη του Αγ. Στεφάνου του 1878 και η ληστρική δράση συμμοριών προκάλεσαν απελπισία στον πληθυσμό, οπότε η επανάσταση έλαβε καθαρά απελευθερωτικό χαρακτήρα. Η ένταση και η επιτυχία του κινήματος αυτού φάνηκε από το γεγονός της κατοχής από τους επαναστάτες όλης της περιοχής από την Κοζάνη έως τις Πρέσπες και την Αχρίδα μέχρι τον Νοέμβριο του 1878, αν και εναντίον τους κινήθηκαν ισχυρές δυνάμεις⁵⁴.

Παρά την αποτυχία των παραπάνω κινήματων από στρατιωτική άποψη, αυτά εξέφρασαν επιτυχημένα την ελληνική αντίδραση και ανησυχία για τα διαλαμβανόμενα στις συνθήκες Αγ. Στεφάνου και Βερολίνου, σε μια εποχή που ο βουλγαρικός αλυτρωτισμός σε βάρος της Μακεδονίας εξελισσόταν με δυναμισμό⁵⁵. Οι αλληπάλληλες διπλωματικές διασκέψεις και συνθήκες απέφεραν τελικά στην Ελλάδα τη Θεσσαλία και μέρος της Ηπείρου, ενώ η Κρήτη και η Σάμος τέθηκαν υπό ειδικό καθεστώς.⁵⁶

Οι Επαναστατικές Κινήσεις για την Υποστήριξη του Ατυχούς Πολέμου (1896-97)

Η ιδέα της αυτονόμησης της Μακεδονίας αποτέλεσε φανερό στόχο της βουλγαρικής πολιτικής, ειδικά την περίοδο 1878-1899. Η ίδρυση της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης⁵⁷ το 1893 και η αποστολή ενόπλων βουλγαρικών τσετών στη Μακεδονία, ήταν μερικές μόνο από τις πτυχές που φανέρωναν ότι η διεκδίκηση της Μακεδονίας ήταν ένα σύνθετο βαλκανικό πρόβλημα που ξέφευγε από τα στενά όρια των επαναστατικών κινήματων απέναντι στους Οθωμανούς. Επιπλέον η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις επεκτατικές τους βλέψεις προς τη Μέση Ανατολή, προσέγγισαν και υποστήριξαν διπλωματικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία⁵⁸.

Οι εξελίξεις στο μακεδονικό ζήτημα προκάλεσαν τη δημιουργία ελληνικών οργανώσεων, που σκόπευαν στην υποβοήθηση των ελληνικών συμφερόντων στη Μακεδονία. Η σημαντικότερη ήταν η "Εθνική Εταιρεία"⁵⁹, βασικό αίτημα της οποίας ήταν η ανασυγκρότηση του στρατεύματος, η αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος και η απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων. Η Εταιρεία έδρασε ως "κράτος εν κράτει", ανεξάρτητα από την κυβερνητική πολιτική και είχε μεγάλη επίδραση στην κοινή γνώμη⁶⁰.

54. Βακαλόπουλος, Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία, 173-174.

55. Παύλος Τσάμης, *Μακεδονικός Αγών* (Θεσσαλονίκη: Έκδοση Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 1975), 61-62.

56. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ*, 341-363.

57. VMRO (Vatreschna Makedonska Revoluzionarna Organisationsia) ή ΕΜΕΟ. Την ίδια ακριβώς ονομασία (VMRO) φέρει σήμερα το κυβερνών κόμμα στην ΠΓΔΜ, γεγονός που αποδεικνύει τη διαχρονικότητα της διεκδίκησης της Μακεδονίας.

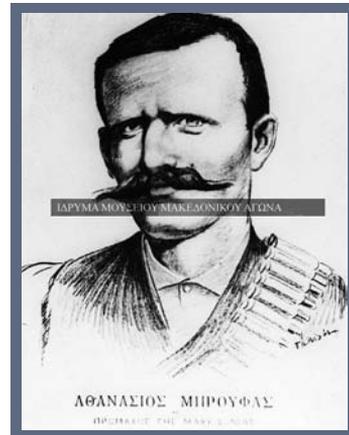
58. Βακαλόπουλος, *Ο Ένοπλος Αγώνας στη Μακεδονία*, 41-43.

59. Η Εθνική Εταιρεία ιδρύθηκε το 1895 και διαλύθηκε το 1900. Τα μέλη της οργάνωσης ήταν κυρίως στρατιωτικοί και διανοούμενοι, ορισμένοι από τους οποίους εξελίχθηκαν σε σημαντικούς Μακεδονομάχους, όπως οι Παύλος Μελάς, Μαζαράκης Αιυιάν, Κακκαβός, κ.α. Δες και *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΔ', 93-100.

60. *Mauricio Gonzaga*, ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 εν Θεσσαλία, μετάφραση

Το 1896 η Εθνική Εταιρεία οργάνωσε στη Θεσσαλία έξι αντάρτικα Σώματα, αποτελούμενα κυρίως από πρόσφυγες της Μακεδονίας⁶¹. Η ελληνική κυβέρνηση αποκήρυξε αυτές τις ενέργειες και επιδίωξε την απεμπλοκή από ένα νέο κίνημα στη Μακεδονία, τον αφοπλισμό των Σωμάτων και τον περιορισμό της επιρροής της Εθνικής Εταιρείας. Επικεφαλής των Σωμάτων τέθηκε ο Αθανάσιος Μπρούφας⁶², ο οποίος αποβιβάστηκε τον Ιούλιο του 1896 στη Σκάλα Ελευθεροχωρίου Πιερίας και επικεφαλής 89 αντρών κατευθύνθηκε στο Καραΐτσαϊρ (Ξηρολίβαδο) Βερμίου. Εκεί κατανίκησε οθωμανικό Λόχο, ενώ μετέδωσε το μήνυμα ότι η δράση του Σώματος δεν στρεφόταν εναντίον των Οθωμανών, αλλά κατά της βουλγαρικής δράσης στη Μακεδονία⁶³.

Οι συνεχείς συμπλοκές με οθωμανικά αποσπάσματα οδήγησαν τον Μπρούφα σε διάσπαση του Σώματός του σε άλλα μικρότερα. Με την τακτική αυτή τα Σώματα κινούνταν αθέατα σε όλη την επικράτεια της Δυτικής Μακεδονίας, ενώ ταυτόχρονα έδιναν την εντύπωση ότι στην περιοχή είχε εισβάλει μεγάλη δύναμη επαναστατών. Τα μικρά αυτά Σώματα κέρδισαν πολλές μάχες, με κυριότερες αυτές του Βλάδοβου (Άγρας) και του Πόζαρ (Λουτρά Αριδαίας), όπου οι Οθωμανοί υπέστησαν υπέρμετρες απώλειες (65-85 νεκρούς και τραυματίες έναντι τεσσάρων Ελλήνων). Το Σώμα του Μπρούφα κατανίκησε στο Δεμίρ Καπού (Σιδηρές Πύλες Μπέλες) οθωμανικό Τάγμα, προκαλώντας του 78 νεκρούς και 12 τραυματίες. Στη συμπλοκή αυτή ο Μπρούφας τραυματίστηκε θανάσιμα, όμως η απώλεια του λαοφιλούς οπλαρχηγού κρατήθηκε μυστική από την Εθνική Εταιρεία όσο ήταν δυνατό⁶⁴. Επιτυχημένη δράση είχε και το Σώμα του Τάκη Νάτσιου (Περήφανου), το οποίο δέσποσε στις περιοχές Καστοριάς, Φλώρινας και Αχρίδας⁶⁵.

Το δεύτερο Σώμα ήταν αυτό του Πλατή, επίσης παλαιμάχου της επανάστασης του 1878, που εισήλθε στη Μακεδονία τον Ιούλιο του 1896 επικεφαλής 54 αντρών. Ο Πλατής επέστρεψε στη Θεσσαλία για λόγους υγείας και το Σώμα οδήγησε ο Χρήστος Βερβέρας, πετυχαίνοντας μερικές μικρές νίκες. Όμως σκοτώθηκε σε συμπλοκή στο Λιβαδάκι Καρατζόβας (Αριδαίας) στις 13 Αυγούστου, και την αρχηγία ανέλαβε ο Λεωνίδας Τσιώρης. Το Σώμα έδρασε στα βόρεια όρια της Κεντρικής Μακεδονίας μέχρι το Νοέμβριο του 1896, προκαλώ-

Ευγένιου Ρίζου Ραγκαβή (Αθήνα, Τυπογραφείο Υπουργείου Στρατιωτικών, 1906), 37.

61. Τα Σώματα αριθμούσαν συνολικά 400 αγωνιστές, που εξοπλίστηκαν με τυφέκια Gras M 1874 με ξιφολόγη.

62. Ο Αθανάσιος Μπρούφας γεννήθηκε στο Παλαιοκρίμι Βοΐου το 1850. Ήταν παλαιμάχος της επανάστασης του 1878, και είχε συνεχή επαναστατική δράση την περίοδο 1878-1885.

63. Η θέση αυτή τηρήθηκε αργότερα και κατά τη διάρκεια της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908).

64. Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη, 1986), 106-112.

65. Τσάμης, *Μακεδονικός Αγών*, 65.

ντας σύγχυση και μεγάλες απώλειες στους Οθωμανούς, με πλέον νικηφόρα τη συμπλοκή της Ροσδάνης⁶⁶. Ο θάνατος του Χρήστου Βερβέρα παρακίνησε τον αδελφό του Παναγιώτη να αποβιβαστεί στον Πλαταμώνα, στις 29 Αυγούστου του 1896, επικεφαλής σώματος 78 αντρών. Το Σώμα αυτό δέχτηκε σφοδρή επίθεση κατά την αποβίβασή του, διασπάστηκε και αναγκάστηκε να υποχωρήσει στη Θεσσαλία. Ανάλογη τύχη είχε και το σώμα των 36 αντρών του Παπαδήμου (Καπετάν Παπάς), το οποίο εισήλθε την ίδια περίοδο στην περιοχή του Ολύμπου, αλλά διαλύθηκε μετά από σκληρές μάχες⁶⁷.

Ένα ακόμα σώμα 55 αντρών υπό τον Γιάννη Βελέντζα από την Εύβοια, που αντικαταστάθηκε λόγω ασθένειας από τον Χρήστο Λεπενιώτη από το Περιβόλι Πίνδου, εισήλθε στη Δυτική Μακεδονία τον Σεπτέμβριο του 1896. Το Σώμα πέτυχε την κυριότερη νίκη του στο χωριό Φελλί Γρεβενών και επέστρεψε στην Ελλάδα μετά από ενάμιση μήνα νικηφόρας δράσης. Μετά από σύντομη ανασυγκρότηση συνέχισε τη δράση του μέχρι τον Νοέμβριο στις περιοχές Γρεβενών και Σαμαρίνας. Το τελευταίο Σώμα που έδρασε στη Μακεδονία το 1896 ήταν αυτό του Γούλα Γκρούτα από το Κωνσταντσικό (Αυγερινό), που άρχισε τη δράση του στις 14 Σεπτεμβρίου, επικεφαλής 39 αντρών. Έδρασε στην περιοχή Γρεβενών και στα Χάσια. Ο Γκρούτας σκοτώθηκε μετά από συμπλοκή στα Ανάβρυτα και την ηγεσία ανέλαβε ο Χρήστος Καρβέλας, που έδρασε επιτυχημένα μέχρι τον Οκτώβριο⁶⁸.

Εκτός από τα Σώματα που εξόπλισε και οργάνωσε η Εθνική Εταιρεία, πολλά μικρότερα οργανώθηκαν από πρόσφυγες Μακεδόνες Οπλαρχηγούς, όπως ο Ζαρκάδας, ο Καταρραχιάς, που έδρασε στην περιοχή Μοναστηρίου, ο Γιώργος Ντάλης και ο Στέφανος Καρατάσος, που έδρασαν στη περιοχή Φλώρινας και Μοναστηρίου, ο Ναούμ Σπανός από το Άργος Ορεστικό, κ.α. Στην Ανατολική Μακεδονία έδρασε το σώμα του Τάκη Λελούδα από τη Χαλκιδική, που συγκρούστηκε με τους Οθωμανούς στα Στεφανινά Θεσσαλονίκης και στο Νευροκόπι⁶⁹.

Παρά τα εμπόδια τα αντάρτικα Σώματα διατήρησαν τον έλεγχο της Δυτικής Μακεδονίας για τρεις μήνες. Αν και οι συγκεκριμένες δράσεις λειτούργησαν ως αντιπερισπασμός, με στόχο τον αποπροσανατολισμό των Οθωμανών από το Κρητικό ζήτημα, κατέδειξαν τη μορφή του αγώνα που είχε προοπτικές επιτυχίας στη Μακεδονία. Αυτός δεν ήταν άλλος από τη δράση μικρών ανεξάρτητων Σωμάτων υπό κεντρική διεύθυνση και σε όλη τη μακεδονική επικράτεια, μια στρατηγική που εφαρμόστηκε εκτεταμένα κατά τον Μακεδονικό Αγώνα⁷⁰.

Αξιοσημείωτο ήταν το σχέδιο της Εθνικής Εταιρείας για διείσδυση στη Μακεδονία, όταν έγινε φανερό το ενδεχόμενο ενός ελληνο-τουρκικού πολέ-

66. Βακαλόπουλος, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα*, 112-114.
67. Τσάμης, *Μακεδονικός Αγών*, 67.
68. Βακαλόπουλος, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα*, 114-116.
69. Τσάμης, *Μακεδονικός Αγών*, 67-68.
70. Βακαλόπουλος, Το πολιτικό καθεστώς του Ελληνισμού της Μακεδονίας, 41-43.

μου⁷¹. Το σχέδιο περιλάμβανε τη συγκρότηση δύο Σωμάτων των 100 αντρών, που θα αποβιβάζονταν στη Χαλκιδική και θα προκαλούσαν καταστροφές στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης - Σερρών. Άλλα τρία Σώματα δυνάμει 1.000 αντρών θα αποβιβάζονταν σε τρία διαφορετικά σημεία της Χαλκιδικής, και κατόπιν δύο αυτά θα κατευθύνονταν προς Θεσσαλονίκη και ένα προς τις Σέρρες. Αντικειμενικοί στόχοι του σχεδίου ήταν η εξέγερση του πληθυσμού, η κατάληψη σημαντικών ερεισμάτων και η διακοπή της συγκοινωνίας ανάμεσα στη Θράκη και τη Μακεδονία, προκειμένου να εμποδιστεί η μεταφορά οθωμανικών ενισχύσεων⁷².

Στις 27-28 Μαρτίου 1897 και με την υποστήριξη της Εθνικής Εταιρείας, 3.000 ένοπλοι εισέβαλαν από τη Θεσσαλία στη Μακεδονία και επιτέθηκαν στο δεξιό άκρο των οθωμανικών δυνάμεων⁷³. Στις 4 Απριλίου του 1897, το Σώμα των 146 αντρών του Παναγιώτη Δημαρά από τη Λακωνία, με Υπαρχηγούς τους Γιάννη Βελέντζα και Ευστάθιο Καραβαγγέλη, αποβιβάστηκε στην περιοχή Ελευθερών Καβάλας. Το Σώμα εντοπίστηκε και μετά από τρεις μέρες αποδεκατίστηκε από οθωμανικά στρατεύματα στο χωριό Τσιούστη (Φωλέα) Παγγαίου⁷⁴. Στην εξόστωση του Σώματος, συνέβαλαν και οι Οθωμανοί κάτοικοι της περιοχής, που αποκεφάλισαν τους συλληφθέντες και περιέφεραν τα κεφάλια τους ως τρόπαια, για να τρομοκρατήσουν τον ελληνικό πληθυσμό⁷⁵.

Η εισβολή 3.000 ενόπλων στην οθωμανική επικράτεια θεωρήθηκε από την Υψηλή Πύλη ως αφορμή πολέμου. Ο ανεπαρκής Ελληνικός Στρατός της εποχής ηττήθηκε στα πεδία της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, σε μια σύγκρουση που έμεινε στην ιστορία ως ο "ατυχής πόλεμος του 1897". Αν και τελικά η Κρήτη παρέμεινε σε καθεστώς αυτονομίας, απωλέστηκε η κατοχή υψωμάτων στρατηγικής σημασίας, κυρίως στην Ήπειρο, ενώ οι οικονομικές συνέπειες για την Ελλάδα ήταν δυσβάσταχτες⁷⁶. Ο πόλεμος διέκοψε επίσης τις ελληνοβουλγαρικές συνομιλίες για το ζήτημα της Μακεδονίας και η ελληνική ήττα προδιέθεσε τους Οθωμανούς για μεροληπτική συμπεριφορά στη Μακεδονία, σε βάρος των Ελλήνων και υπέρ των Βουλγάρων⁷⁷.

71. Το σχέδιο επαναλήφθηκε επιτυχημένα κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο με Σώματα Προσκόπων, που κατέλαβαν σημαντικά σημεία της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας.

72. Βακαλόπουλος, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα*, 121-122.

73. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ΄*, 127.

74. Βακαλόπουλος, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα*, 121-122.

75. Χρήστος Τέντζος, *Παλιές Ιστορίες από τους αγώνες δια την απελευθέρωσιν της Μακεδονίας* (Θεσσαλονίκη: Ανέκδοτο αρχείο Τέντζου, 1960).

76. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 114.

77. Βακαλόπουλος, *Το πολιτικό καθεστώς του Ελληνισμού της Μακεδονίας*, 41-44.

Αποτίμηση των Επαναστάσεων στη Μακεδονία

Τα επαναστατικά κινήματα του 19ου αιώνα στη Μακεδονία είχαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Αυτά έλαβαν χώρα ως κινήσεις ευκαιρίας, είτε στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της επανάστασης του 1821 στις παραδουνάβιες περιοχές και τη Νότια Ελλάδα, είτε στο πλαίσιο της εκάστοτε ελληνικής κυβερνητικής πολιτικής. Αν και η διεξαγωγή τους ήταν πάντοτε μέρος ενός ευρύτερου εθνικού σχεδίου, το σχέδιο αυτό δεν ήταν ποτέ προϊόν σοβαρού και ενιαίου εθνικού σχεδιασμού, ούτε έχαιρε πάντοτε της καθολικής αποδοχής των αγωνιστών και των πολιτικών παραγόντων της Ελλάδας και των τοπικών παραγόντων της Μακεδονίας. Σε όλες τις περιπτώσεις, κανένα από αυτά τα ένοπλα κινήματα δεν ξεκίνησε με αποκλειστικό σκοπό την ανακούφιση του πληθυσμού της Μακεδονίας από την οθωμανική κατοχή ή μετά το 1878 από το βουλγαρικό αλυτρωτισμό, όπως έγινε αργότερα κατά την ένοπλη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908). Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας ήταν η μεγάλη στρατιωτική ισχύς των Οθωμανών στη Μακεδονία. Επιπλέον υπήρχαν και γεωγραφικοί περιορισμοί, όπως για παράδειγμα κατά τις επαναστάσεις του 1854 και του 1878, κατά τις οποίες η Μακεδονία δεν είχε κοινά σύνορα με το τότε ελληνικό κράτος.

Οι επαναστάσεις στη Μακεδονία βασίστηκαν κυρίως σε γηγενείς προσωπικότητες, οι οποίες συγκέντρωναν την αποδοχή του πληθυσμού. Το γεγονός αυτό δεν εξασφάλιζε πάντοτε την επιχειρησιακή αρτιότητα των Σωμάτων, όμως βοηθούσε τη συσπείρωση του πληθυσμού. Βασικό μειονέκτημα των κινήματων ήταν ότι αυτά δεν καθοδηγούνταν ούτε υποστηρίζονταν οικονομικά και εφοδιαστικά από συγκεκριμένη κεντρική αρχή. Οι επιχειρήσεις διεξάγονταν με βάση την ατομική κρίση των οπλαρχηγών, χωρίς συντονισμό μεταξύ των μετώπων, αλλά και κατά κανόνα χωρίς αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ των Σωμάτων. Τα διδάγματα που αφορούσαν την οργάνωση και τη διεύθυνση του αγώνα, οι τακτικές που αναπτύχθηκαν και η πολεμική εμπειρία που αποκτήθηκε, αποτέλεσαν πολύτιμα εφόδια για την επιτυχία του Μακεδονικού Αγώνα, βασικός παράγοντας επιτυχίας του οποίου ήταν η σύμπλευση κράτους, κυβέρνησης, οργανώσεων, αγωνιστών και προσωπικοτήτων από τη Μακεδονία, και που δεν υπήρχε στα επαναστατικά κινήματα του 19ου αιώνα.

Επίλογος

Οι σχετικά άγνωστες αυτές πτυχές της νεώτερης ελληνικής ιστορίας αποσιωπήθηκαν στο παρελθόν, με σκοπό να προστατευτούν οι υπόδουλοι Έλληνες της Μακεδονίας. Στα ελληνικά σχολεία οι μαθητές δεν διδάσκονταν τα γεγονότα του 1821 στη Μακεδονία, ούτε τη συμμετοχή των Μακεδόνων στις μάχες στη Ν. Ελλάδα. Η παράλειψη αυτή φτάνει μέχρι τις μέρες μας, καθώς τα σχολικά βιβλία αποτέλεσαν αντιγραφές παλαιότερων εκδόσεων⁷⁸.

78. Ιωάννης Παρίσης, "Οι Πανελλήνιοι Στυλοβάτες του Αγώνα - Η συμβολή των Μακεδόνων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας," <https://parisis.wordpress.com/2015/03/23/οι-πανελληνιοι-στυλοβατες-του-αγωνα-η> , (πρόσβαση 19-4-2015).

Όμως η άρρηκτη σχέση ελληνισμού και Μακεδονίας αποδεικνύεται ιστορικά από τη συμμετοχή των Μακεδόνων σε όλους τους αγώνες του έθνους κατά τον 19ο αιώνα, αλλά και από την τεράστια συμβολή των Ελλήνων των απελευθερωμένων περιοχών στα επαναστατικά κινήματα της Μακεδονίας, τα οποία από το 1878 συνδέονται στενά με τις πρώιμες φάσεις του Μακεδονικού Αγώνα (1870-1904). Παρά τις ελλείψεις στον σχεδιασμό, την οργάνωση και τη συνεργασία μεταξύ των συμμετεχόντων, οι ελληνικές επαναστάσεις στη Μακεδονία επιβεβαίωσαν τόσο το μέγεθος όσο και το σθένος του ελληνισμού της περιοχής. Με τον τρόπο αυτό η Μακεδονία παρέμεινε στο προσκήνιο ως μία περιοχή με ισχυρά ελληνικά ερείσματα και διεκδικήθηκε αδιάλειπτα τόσο σε διπλωματικό, όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

Αβραάμ Παπάζογλου, "Η Θεσσαλονίκη το Μάιο του 1821", *Μακεδονικά* 36 (1940): 418-428.

Βακαλόπουλος Απόστολος. "Η Μακεδονία από την απόβαση των Τούρκων στην Ευρώπη ως το τέλος της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1829)." Στο *Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια έως το 1912*, 141-164. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1983.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος. *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη, 1986.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος. "Το πολιτικό καθεστώς του Ελληνισμού της Μακεδονίας στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)". Στο: *Ο Μακεδονικός Αγώνας - Συμπόσιο 1984*, 41-50. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1987.

Βασδραβέλλης Ιωάννης. "Η Μακεδονική Λεγεών κατά το 1821" *Μακεδονικά*, 1, (1940): 78-107.

Γκάντος Αθανάσιος. "Η Ελληνική Επανάσταση στη Χαλκιδική - Η εποποιία του Εμμανουήλ Παπά (1821)". *Στρατιωτική Ιστορία* 133, (Σεπ. 2007).

Gonzaga Mauricio. *Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 εν Θεσσαλία*, μετάφραση Ευγένιου Ρίζου Ραγκαβή. Αθήνα, Τυπογραφείο Υπουργείου Στρατιωτικών, 1906.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Αθήνα: Εκδόσεις Εκδοτικής Αθηνών, 1977.

Ιωάννης Παρίσης, "Οι Πανελλήνιοι Στυλοβάτες του Αγώνα-Η συμβολή των Μακεδόνων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας," <https://parisis.wordpress.com/>

2015/03/23/oi-πανελληνιοι-συλοβατες-του-αγωνα-η, (πρόσβαση 19-4-2015).

Κόκκινος Διονύσιος. Η Ελληνική Επανάσταση, Έκδοση 6η. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 1974.

Τέντζος Χρήστος. *Παλιές Ιστορίες από τους αγώνες δια την απελευθέρωση της Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη: Ανέκδοτο αρχείο Τέντζου, 1960.

Τσάμης Πάυλος. *Μακεδονικός Αγών*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 1975.

Vakalopoulos Apostolos. History of Macedonia, 1354-1833. Translation by Peter Megann. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1973.

Χανδόλιας Γιώργος. "Το αρματολίκι της Μηλιάς Πιερίας και οι κλεφταρματολοί Λαζαίοι." http://olympus-pieria.blogspot.gr/2011/08/blog-post_12.html (πρόσβαση 12-5-2015)

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Αντισμήναρχος (Ι) Χαρίτων Χαρούσης γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1968. Εισήλθε στη Σχολή Ικάρων το 1987 και αποφοίτησε το 1991. Έκτοτε υπηρέτησε σε διάφορες Μοίρες αεροσκαφών (348 ΜΤΑ, 355ΜΤΜ, 383ΜΕΕΑ) και σε επιτελικές θέσεις στο ΑΤΑ/ΕΚΑΕ, το ΓΕΑ και την 113ΠΜ. Από το 2009 έως το 2012 διετέλεσε κατά σειρά Αξκός Εκπαίδευσης και κατόπιν Διοικητής του Σμήνους Μετεκπαίδευσης (ΣΜΕΤ) αεροσκαφών CL-415 της 113ΠΜ. Εκπαιδεύτηκε στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Πολιτικής Προστασίας και έχει συμμετάσχει σε αρκετές αποστολές αεροπυρόσβεσης με πολυεθνική δύναμη. Έχει πτητική εμπειρία περισσότερες από 2.800 ώρες πτήσης, κυρίως σε μαχητικά RF-4E Phantom II, μεταγωγικά C-47 Dakota και πυροσβεστικά αεροσκάφη Bombardier CL-415. Είναι απόφοιτος της 10ης Σειράς ΑΔΙΣΠΟ, στην οποία υπηρετεί ως Εκπαιδευτής από το 2013.

Ασχολείται με θέματα ιστορικού και αεροπορικού περιεχομένου με θεματολογία ελληνικού και διεθνούς ενδιαφέροντος. Έχει στο ενεργητικό του 40 άρθρα και τέσσερις μονογραφίες, με θέματα που αφορούν κυρίως την ιστορία της Πολεμικής Αεροπορίας.

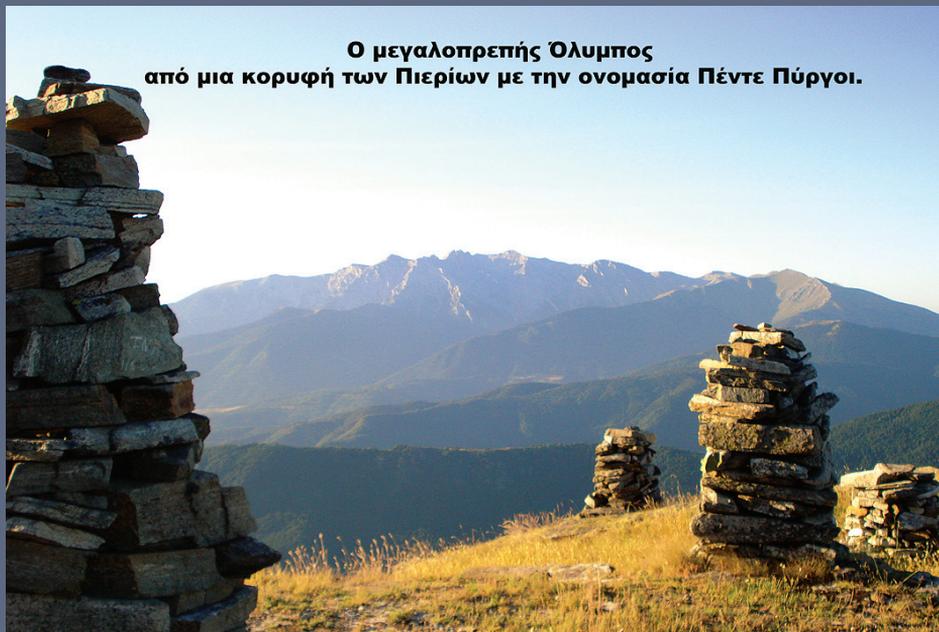
"Το αρματολίκι της Μηλιάς Πιερίας και οι κλεφταρματολοί Λαζαίοι"

του Γεώργιου Μ. Χανδόλια, Εκπαιδευτικού

Α΄ Προεπαναστατική Περίοδος

Από τα πρώτα χρόνια της μακραίωνης τουρκικής σκλαβιάς, συνεχείς κι αδιάκοπες υπήρξαν οι ένοπλες εξεγέρσεις και τα μικροεπαναστατικά κινήματα των Ελλήνων, με στόχο την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού.

Η απάνθρωπη τουρκική συμπεριφορά διαμόρφωσε πολύ νωρίς κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη ενός ρεύματος, που οδηγούσε τους κατοίκους των πεδινών περιοχών προς τους δύσβατους και απρόσιτους

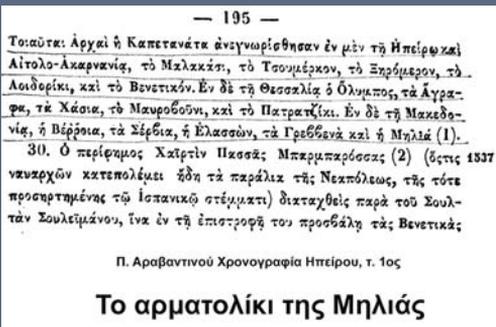
**Ο μεγαλοπρεπής Όλυμπος
από μια κορυφή των Πιερίων με την ονομασία Πέντε Πύργοι.**

ορεινούς όγκους. Μπροσ στην απειλή της σφαγής ή της αιχμαλωσίας ολόκληροι πληθυσμοί πεδινών περιοχών ή και μεμονωμένα άτομα έπαιρναν το δρόμο που τους απομάκρυνε από την ταπείνωση, τον εξευτελισμό και το θάνατο, το δρόμο της ελεύθερης ζωής. Έτσι δημιουργήθηκαν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο πάμπολλοι ορεινοί οικισμοί, στους οποίους διαμορφώθηκε μια καινούρια ζωή, που την πορεία της ρύθμιζε όχι μόνον ο άνθρωπος αλλά και η φύση. Μέσα στα πλαίσια της καινούριας αυτής ζωής οι κάτοικοι των ορεινών οικισμών ξαναγύρισαν στις αρχέγονες πηγές τροφής και διαβίωσης. Τη λιγοστή, λόγω

της μορφολογίας του εδάφους, γεωργία και την κτηνοτροφία. Στους ορεινούς αυτούς πληθυσμούς πολύ γρήγορα αναπτύχθηκε έντονο το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και η εκρηκτική ψυχοσύνθεση του ανυπότακτου, που αρνείται να συμβιβαστεί με την εξουσία και καταφεύγει, και για ηθική ικανοποίηση και για επιβίωση, στην αρπαγή, μοναδικό, τις περισσότερες φορές, μέσο για τη συντήρησή του. Από αυτούς, κατά κύριο λόγο, τους ορεινούς οικισμούς προήλθαν αργότερα, στο μεγαλύτερο ποσοστό, οι ξακουστοί "κλέφτες", που με το πέρασμα του χρόνου αποτέλεσαν την έκφραση και τη συνισταμένη ενός έντονου και μοναδικού φιλελευθερισμού, ο οποίος, με επίκεντρο τον Όλυμπο απλώθηκε σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο αλλά και τις λοιπές βαλκανικές περιοχές.

Τέτοιοι οικισμοί δημιουργήθηκαν αρκετοί και στην ορεινή Πιερία, όπως ο Παντελεήμονας, η Σκοτίνα, η Πούρλια (Πόρροι), η Βροντού, ο Ζιάζιακος (Λόφος), η Μόρνα (Σκοτεινά), οι Καρυές, η Σκουτέρνα (Ελατοχώρι), η Ρετίτιανη (Ρητίνη), η Ριάδανη (Ρυάκια), η Ελαφίνα (Έλαφος), η Δρυάνιστα (Μοσχοπόταμος), ο Άγιος Δημήτριος και μεταξύ αυτών και η **Μηλιά**. Γύρω στα 1534 μ.Χ., επί Σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, φαίνεται ότι η δράση και τα μικροεπαναστατικά κινήματα των Ελλήνων κλεφτών ήταν τόσο πολλά, ώστε ανάγκασαν τον τότε Μέγα Βεζύρη, Ιμπραήμ Πασά, να εκδώσει φερμάνι με το οποίο διαιρέθηκε η Ελλάδα σε δεκαπέντε (15) ή δώδεκα (12) κατ' άλλους, περιοχές και αναγνωρίστηκε ως επιτόπια αρχή κάθε περιοχής ένας Χριστιανός

οπληρχηγός, για να την περιφρουρεί και να διατηρεί την ησυχία και την ασφάλεια των κατοίκων και των διερχομένων. Στη Μακεδονία αναγνωρίστηκαν πέντε τέτοια καπετανάτα ή αρματολίκια, όπως ονομάστηκαν: **Της Βεροίας, των Σερβίων, της Ελασσόνας, των Γρεβενών και της Μηλιάς**. Είναι λοιπόν, πέρα από κάθε αμφισβήτηση, γεγονός ότι η ορεινή περιοχή Ολύμπου - Πιερίων από πολύ νωρίς έγινε καταφύγιο των

ανυπότακτων Ελλήνων της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Έτσι εξηγείται και το γεγονός αναγνωρίσεως αρματολικιού στην περιοχή, με σκοπό την τήρηση της τάξεως. Πολύ σύντομα όμως οι διορισμένοι από την τουρκική Αρχή οπληρχηγοί, ενώθηκαν με τους ανυπότακτους επαναστάτες και ξαναβγήκαν στα βουνά. Έτσι σιγά σιγά ολόκληρος ο Όλυμπος, και τα Πιέρια γέμισαν κλέφτικα λημέρια, έτσι ώστε στο γνωστό δημοτικό τραγούδι να καυχιέται ο Όλυμπος και να λέει:

"...Εγώ εἰμ' ο γέρο-Όλυμπος, στον κόσμο ξακουσμένος.
Έχω σαράντα δυο κορφές κι εξήντα δυο βρυσούλες,
κάθε κορφή και φλάμπουρο, κάθε κλαδί και κλέφτης ..."

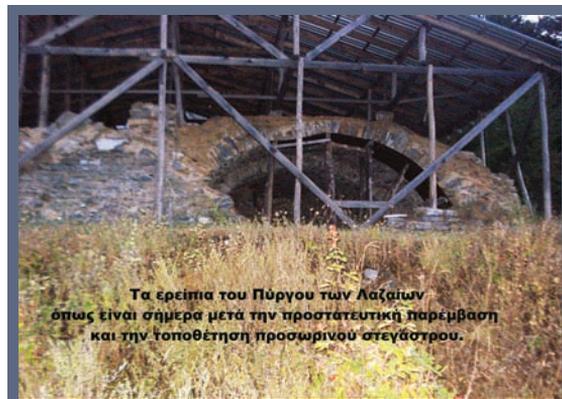
Μη μπορώντας η τουρκική διοίκηση να επιβάλει την τάξη στους ανυπότακτους αυτούς ορεινούς πληθυσμούς, άρχισε να παίρνει ακόμα σκληρότερα μέτρα, τα οποία όμως, αντί να περιορίσουν την ανυποταξία, εξόργισαν ακόμα περισσότερο τους κατοίκους και εξανάγκασαν ολόκληρα χωριά να βγουν στα βουνά και να πυκνώσουν τις τάξεις των κλεφτών, όπως έγινε με τους κατοίκους της **Μηλιάς**, κατά το έτος 1691. Τότε η Πύλη, για να προλάβει γενικότερη εξέγερση, αναγκάστηκε να χορηγήσει γενική αμνηστία και να χαλαρώσει, κάπως, τα μέτρα διώξεως.

Το χωριό **Μηλιά** βρίσκεται κτισμένο στις ανατολικές πλαγιές των Πιερίων, σε υψόμετρο 1.000 μ.. Ο αρχικός πυρήνας των κατοίκων του προήλθε, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, από κάποιο ημιπεδινό πόλισμα, που βρίσκονταν στη δεξιά πλευρά του επαρχιακού δρόμου Κατερίνης-Ελασσόνας, στο ύψος του 12 χλμ., στην περιοχή όπου σήμερα οι κάτοικοι ονομάζουν Βροντισμένη. Το πόλισμα αυτό, αφού καταστράφηκε κατ' επανάληψη κατά τις επιδρομές των Σλάβων, εγκαταλείφθηκε εντελώς στη διάρκεια των τουρκικών επιδρομών. Οι κάτοικοί του, κουβαλώντας τις μνήμες και την παράδοση του παρελθόντος τους, επέλεξαν για τόπο επιβίωσής τους τον απρόσιτο ορεινό όγκο του γειτονικού αγαπημένου τους βουνού, των Πιερίων, στη σκιά του οποίου καθημερινά ζούσαν, σε μια πλαγιά του οποίου και εγκατέστησαν τις εστίες τους, μακριά από τον κίνδυνο του παιδομαζώματος, του εξισλαμισμού, της αιχμαλωσίας, του καθημερινού φόβου και της σφαγής. Με το πέρασμα του χρόνου στο χωριό κατέφυγαν και κατοίκησαν αργότερα πολλοί Ηπειρώτες, από την περιοχή του Σουλίου διωγμένοι από τον Αλή Πασά, αλλά και άλλοι κατατρεγμένοι από πολλά μέρη της Ελλάδας, υλοτόμοι, κτίστες, αγωγιάτες κλπ.. Το χωριό απέχει 25 χλμ. από την Κατερίνη, η οποία την εποχή εκείνη ήταν μια ασήμαντη πολίχνη, έδρα Καζά, δηλ. τουρκικής επαρχίας, τμήματος Βιλαετίου.

Σ' αυτό το ορεινό χωριό, έζησε και έδρασε για περισσότερα από 150 χρόνια η περιδοξη κλεφταρματολική οικογένεια, των **Λαζαίων**, η οποία λάμπρυνε με τους αγώνες, τον ηρωισμό και τις θυσίες της την περιοχή Ολύμπου-Πιερίων αλλά και τον ευρύτερο μακεδονικό και ελλαδικό χώρο. Η οικογένεια, τα μέλη της οποίας νεότερος ιστορικός, πολύ εύστοχα, ονόμασε Κολοκοτρωνάιους της Μακεδονίας.

Αψευδής μάρτυρας της ζωής και της δράσεως της οικογένειας αυτής είναι τα ερείπια του ξακουστού "**Πύργου**" τους, κατοικίας και φρούριου μαζί, στο επάνω μέρος του χωριού.

Γενάρχης της θρυλικής οικογένειας αναφέρεται ο **Καπετά-Λάζος ο Έξαρχος (1710-1770)**, ο οποίος έλαβε την

Τα ερείπια του Πύργου των Λαζαίων όπως είναι σήμερα μετά την προστατευτική παρέμβαση και την τοποθέτηση προσωρινού στεγάστρου.

προσωνυμία αυτή "... **διά το μεγαλοπρεπές ύφος και το σώμα αυτού και την άκραν ευγένειαν...**". Πολύ εύστοχα τον εξιμνεί η λαϊκή μούσα λέγοντας:

*"Τρεις περδικούλες κάθονταν εις την Μηλιάν επάνω.
Είχαν τα νύχια κόκκινα και τα φτερά γραμμένα,
μοιριολογούσαν κι έλεγαν, μοιριολογούν και λέγουν :
Θεέ μου, τι να γίνηκεν ο Έξαρχος ο Λάζος,
που 'ταν στον κόσμο ξακουστός, στον κόσμο ξακουσμένος;"*

Ο γενάρχης Λάζος φέρεται καταγόμενος από το Λιβάδι Ολύμπου ή από τη Φτέρη, η οποία τότε (αλλά και σήμερα), μαζί με τις Καρυές και τη Μόρνα (Σκοτεινά) ανήκε στα διοικητικά όρια της Μηλιάς. Κατοίκησε όμως και έδρασε στη Μηλιά, "**...όπου είναι οχυρόν το χωρίον, πατρίδα και καθέδρα των Λαζαίων...**", όπως αναφέρει ο Νικ. Κασομούλης στα Στρατιωτικά του Ενθυμήματα, τ. Α΄, σελ. 199. Ο δισέγγονος τού γενάρχη Λάζου, ο γιατρός Γιάννης Δήμου Λάζος, ονομάζει τη Μηλιά "**κοιτίδα των προγόνων μου**".

Οι ιστορικοί αναφέρουν τέσσερις ή πέντε γιους του Λάζου. Άλλοι μεν τους Γιάννη (διάδοχο στο αρματολίκι), Λιόλιο, Δήμο και Κώστα και άλλοι τους Γιάννη, Χρήστο, Νίκο και Λιόλιο, όπως αναφέρονται στο χορευτικό δημοτικό τραγούδι:

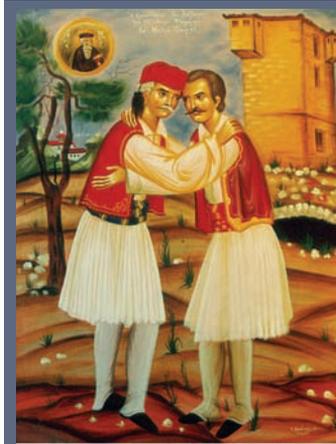
*"**Τα Λαζούλια**", που μόνο στη Μηλιά τραγουδιέται και χορεύεται:
Βουνά μου, χαμηλώσετε, ραχούλες κοντευτείτε,
τα καημένα τα Λαζούλια, έμορφα 'ταν τα καημένα.
Να ιδώ καστριά, να ιδώ χωριά, να ιδώ τη Σαλονίκη,
στολισμένη σαν τη νύφη, έμορφη 'ταν σαν τη νύφη.
Να ιδώ και τα Λαζόπουλα, το Λιόλιο και το Μέλιο,
πώς πολεμούν κατάκαμπα, κατακαμπίς στους κάμπους,
δίχως ψωμί, δίχως νερό, δίχως κάνα μεντάτι.*

Η ύπαρξη και άλλων Λαζαίων συμπεραίνεται και από το γνωστό δημοτικό τραγούδι του Πλιάσκα, μια ενδιαφέρουσα παραλλαγή του οποίου τραγουδιέται ακόμα από τους ηλικιωμένους Μηλιώτες:

*Όλοι οι Λαζαίοι κάθονταν στον Πύργο στο κατώφλι
και σιγοκουβεντιάζανε και σοβαρά μιλούσαν
κι έλεγαν να λαχιάσουνε όλα τ' αρματολίκια.
Ο Λάζος μένει στη Μηλιά, ο Νίκος σν' Αλασσόνα,
ο Τόλιος καπετάνεψε μέσα στην Κατερίνη
και το μικρό Λαζόπουλο πιάνει τον Πλαταμώνα.*

Από το ίδιο γενεαλογικό δέντρο κατάγονταν κι ο θρυλικός ήρωας της μονής του Σέκου και υπαρχηγός της επανάστασης της Μολδοβλαχίας, **Γεωργάκης Λάζος-Ολύμπιος** (φωτο 5, 5α). ο οποίος ήταν γιος του Νίκου Λάζου. Γεννήθηκε στα 1772 στο Βλαχολίβαδο, ιδιαίτερη πατρίδα της μητέρας του Νικολέτας. Ο Ολύμπιος, το μικρό Λαζόπουλο, που αναφέρεται στο παραπάνω

δημοτικό τραγούδι, διδάχτηκε την πολεμική τέχνη στο στρατόπεδο του γέρο-Λάζου, μαζί με τους γιους, τους εγγονούς και τα υπόλοιπα μέλη και τους συγγενείς της οικογένειας. Το 1798, στη μάχη που έγινε κοντά στη μονή Πέτρας, μεταξύ του αρματολικού σώματος του θείου του Τόλιου και τουρκικού στρατιωτικού αποσπάσματος, με επικεφαλής τον Τουρκαλαβανό Γιουσούφ, ο Γιωργάκης έλαβε μέρος και θαυμάστηκε για την ανδρεία, την τόλμη και το θάρρος του. Εκεί πήρε για πρώτη φορά την προσωνυμία Ολύμπιος.

Ζωγραφική σύνθεση Κωνσταντίνου Ξενοπούλου, Κατερίνη, 1993 (Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου "ΟΙ ΛΑΖΑΙΟΙ")

· Η συνάντηση
του Γεωργάκη
Ολύμπιου
και των Λαζαίων
στη Μηλιά Ολύμπου

"όπου είναι οχυρόν
το χωρίον πατρίδα
και καθέδρα
των Λαζαίων"
(Νικ. Κασομούλη
Στρατ. Ενθυμήματα
τ. 1ος, σελ. 199)

Συμπολεμιστές και αδερφικοί φίλοι των Λαζαίων αναφέρονται από τους ιστορικούς κλεφταρματολοί γειτονικών περιοχών, όπως ο Ζήδρος, ο Πλιάσκας, ο Νικοτσάρας και ο Παπα-Θύμιος Βλαχάβας.

Πολύ συχνά οι οπλαρχηγοί του Ολύμπου και των παρολύμπιων περιοχών κατέφευγαν στη θάλασσα και γίνονταν περιστασιακοί πειρατές. Σε μια περίοδο μάλιστα συνεργάστηκαν και με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, όπως ο ίδιος αναφέρει στα απομνημονεύματά του, δια χειρός Γ. Τερτσέτη²⁰. Έχοντας ως ορμητήριά τους τις Β. Σποράδες, και ιδίως τη νήσο Σκόπελο, στα μοναστήρια της οποίας ασφάλιζαν τις οικογένειές τους, πολύ σύντομα αναδειχτήκαν ο φόβος και ο τρόμος των τουρκικών πλοίων και των παραθαλάσιων τουρκικών χωριών.

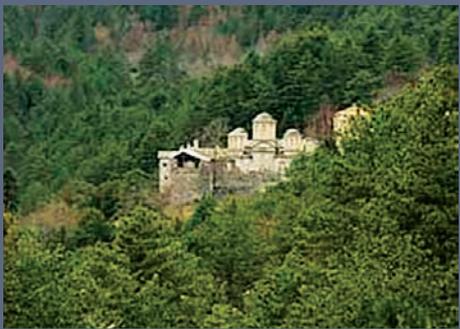
Οι γιοι του Λάζου, ονομαζόμενοι Λαζόπουλα, ήταν πολύ συμπαθείς στους αρματολούς, γιατί διακρίνονταν για το ήθος και την ανδρεία τους. Είχαν κάποια μόρφωση και υποστηρίζονταν μεταξύ τους κατά τις κρίσιμες στιγμές. Είχαν λάβει μέρος σε όλα τα προεπαναστατικά κινήματα των Ελλήνων και με τα μεγάλα τους προτερήματα ασκούσαν τόσο μεγάλη επιρροή στους κατοίκους της περιοχής αλλά και στους καπεταναίους των άλλων αρματολικών σωμάτων της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, ώστε να προκαλούν φόβο και τρόμο στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, ο οποίος έβλεπε στο πρόσωπό τους, τους μελλοντικούς άξιους ηγέτες του ελληνισμού. Γι' αυτό και περίμενε την κατάλληλη ευκαιρία να τους εξοντώσει. Το 1813 ο γιος του Βελής παγίδεψε με δόλο τους Λαζαίους, χρησιμοποιώντας ψεύτικο γράμμα του αδερφικού τους φίλου παπα-Θύμιου Βλαχάβα, πάτησε και έκαψε τη Μηλιά και άλλους μεν θανάτωσε άλλους δε αιχμαλώτισε, όπως με μοναδικό τρόπο περιγράφει ο Νικόλαος Κασομούλης, στο μνημειώδες έργο του **ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, τ. α', σελ. 78 - 80.**

Από την καταστροφή αυτή σώθηκε ο ενδεκαετής γιος του Γιάννη Λάζου, Τόλιος, καθώς και ο θείος του Λιόλιος με την οικογένειά του, για να συλληφθούν

αργότερα από τον Ομέρ πασά της Καρύστου. Ο ίδιος μαζί με τον ένα γιο του απαγχονίσθηκε στην Κωνσταντινούπολη, οι άλλοι δυο όμως γιοι του, ο Δήμος και ο Τόλιος, διασώθηκαν με λύτρα του αρχιερέως της Μυτιλήνης. Αργότερα με τον πρωτοξάδερφό τους Τόλιο, γιο του Γιάννη Λάζου, αν και πολύ νέοι, έλαβαν μέρος στην επανάσταση, τον Απρίλιο του 1822, μαζί με τον γαμπρό τους Διαμαντή Ν. Ολύμπιο.

Β΄ Τα Γεγονότα κατά την Επανάσταση του 1821 και Μετέπειτα

Οι περισσότεροι οπλαρχηγοί του Ολύμπου και των Πιερίων είχαν από νωρίς μνηθεί στα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας και περίμεναν τον μεγάλο ξεσηκωμό.

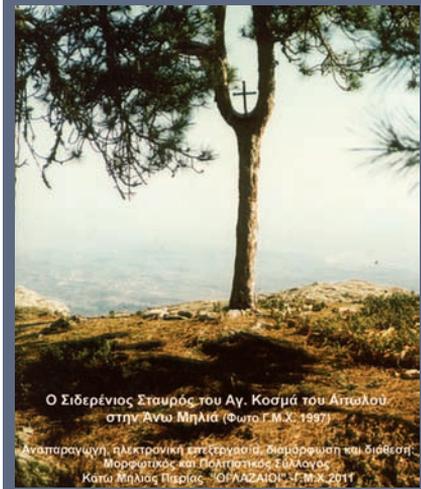
Στις αρχές του 1821, στο μοναστήρι του Αγίου Διονυσίου στον Όλυμπο, έγινε πολεμικό συμβούλιο των κυριότερων οπλαρχηγών της περιοχής. Συγκεκριμένα στη μυστική εκείνη σύναξη έλαβαν μέρος οι: Διαμαντής Νικολάου Ολύμπιος, Γερο-Καρατάσος, Αγγελής Γάτσος, Λογοθέτης Ζαφειράκης, Γεώργιος Συρόπουλος, Τόλιος Γιάννη Λάζος κ.α.. Στο συμβούλιο αποφασίστηκε να ενισχυθεί η επανάσταση της Κασσάνδρας και του

Αγ. Όρους. Για τον σκοπό αυτόν αποφασίστηκε να μεταβούν αμέσως και να τεθούν υπό τις διαταγές του Εμμανουήλ Παππά οι οπλαρχηγοί Κ. Μπίνος, Δήμος Ολύμπιος-Ψαροδήμος και Λιάκος Διαμαντής, με 180 εκλεκτούς στρατιώτες. Αργότερα, μετά την καταστολή της επαναστάσεως στη Χαλκιδική, το σώμα αυτό επέστρεψε στον Όλυμπο και έλαβε μέρος στα γεγονότα της εξεγέρσεως Ολύμπου-Πιερίων, στα οποία πρωταγωνίστησαν οι πρωτοξάδερφοι Τόλιος Γιάννη Λάζος και Τόλιος και Δήμος Λιόλιου Λάζος, από τους λίγους που διασώθηκαν μετά την καταστροφή του 1813 από τον Βελή Πασά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Στις 8 Μαρτίου κηρύχτηκε επίσημα η επανάσταση στον Όλυμπο. Εκστρατευτικό σώμα 300 ανδρών, υπό τον απεσταλμένο του Δημητρίου Υψηλάντη, Γρηγόριο Σάλα, αποβιβάστηκε στο Ελευθεροχώρι, φέρνοντας μπαρούτι, πολεμοφόδια και όπλα. Το συνόδευε ο ιατροφιλόσοφος Θεόφιλος Καΐρης, ο Πολωνός φιλέλληνας Λεζίνσκυ, με μικρό σώμα Γερμανοπολωνών καθώς και τρεις γιατροί χειρουργοί, ένας Έλληνας και δύο φιλέλληνες. Είχε προηγηθεί ο Κοζανίτης αγωνιστής και μετέπειτα ενθυμηματογράφος και ιστορικός του Αγώνα Νικόλαος Κασομούλης, ο οποίος είχε σταλεί από τους Ολύμπιους οπλαρχηγούς στην Πελοπόννησο για να ζητήσει βοήθεια. Από ασυνεννοησία, όμως, και κακό υπολογισμό, που επέτεινε η ανικανότητα του απεσταλμένου επικεφαλής της αποστολής Γρηγ. Σάλα, αλλά κυρίως εξαιτίας της παρουσίας ισχυρού τουρκικού στρατού στον Κολινδρό και την Κατερίνη, οι

επαναστάτες, μετά κάποιες αψιμαχίες με τουρκικά αποσπάσματα στα υψώματα της Καστανιάς και του Κολινδρού, δεν κατόρθωσαν να ισχυροποιήσουν τις θέσεις τους και αναγκάστηκαν όλοι να καταφύγουν για ασφάλεια στη Μηλιά, στην από τη φύση οχυρή τοποθεσία της έδρας του αρματολικιού των Λαζαίων. Μαζί με τους άλλους επαναστάτες πολεμούν και οι τελευταίοι απόγονοι της μαρτυρικής οικογένειας, Τόλιος Γιάννη Λάζος και Τόλιος και Δήμος Λιόλιου Λάζος, μόλις 18-20 χρόνων και οι τρεις.

Ήταν Μέγα Σάββατο, 1η Απριλίου 1822. Στο κάτω μέρος του χωριού βρίσκεται ακόμα και σήμερα η εκκλησία της Αγ. Παρασκευής. Εκεί γιορτάζονταν οι χαρές και οι πίκρες της κλεφτουριάς και των Μηλιωτών. Εκεί ο Λάζος ο Έξαρχος δέχτηκε τον εθναπόστολο Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, όταν επισκέφτηκε τους κλεφταρματολούς του Ολύμπου, κατά τη δεύτερη αποστολική περιοδεία του. Εκεί κήρυξε ο μεγάλος διδάχος την ανάγκη της ανάστασης του Γένους. Εκεί, στον ίδιο τόπο, την άλλη μέρα το πρωί, Κυριακή του Πάσχα, οι επαναστάτες, κοινώνησαν των Αχράντων Μυστηρίων και ορκίστηκαν ή να ελευθερώσουν την πατρίδα ή να θυσιαστούν μέχρι τον ένα. Για άλλη μια φορά η Μηλιά και ο Πύργος των Λαζαίων έγιναν το αποκούμπι και το καταφύγιο των Ολυμπίων.

Οι Τούρκοι, αναθαρρεμένοι από τις επιτυχίες τους στην Καστανιά, κινήθηκαν αμέσως εναντίων των Ελλήνων, που είχαν συγκεντρωθεί στη Μηλιά (2 Απριλίου 1822). Παρά την αντίσταση που πρόβαλαν οι επαναστάτες, οι οποίοι είχαν χωριστεί σε ομάδες και είχαν καταλάβει επίκαιρα σημεία στις εισόδους του χωριού, ο αριθμητικά υπέρτερος τουρκικός στρατός και ο συνεχής κανονιοβολισμός του Πύργου από τα πυροβόλα του, τους ανάγκασε να εγκαταλείψουν τη νύχτα το χωριό και να καταφύγουν στη θέση **Κρύα Νερά**, το γνωστό στους Μηλιώτες **Κρυονέρι**, όπου είχαν ήδη συγκεντρωθεί τα γυναικόπαιδα. Οι Τούρκοι επιχειρήσαν να τους καταδιώξουν αλλά, λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών, του δύσβατου του εδάφους και του πυκνότητας του δάσους, εγκατέλειψαν την προσπάθειά τους και επέστρεψαν στο χωριό. Είχαν φτάσει όμως τόσο κοντά, ώστε ακούγονταν οι φωνές τους. Τότε, όπως αναφέρει ο ιστορικός του Αγώνα Σπυριδών

πεινῶντες, γυμνητεύοντες, κακοπαθόντες καὶ ἔχοντες πάντοτε τὸν θάνατον πρὸ ὀφθαλμῶν, διεσώθησαν ἀνελπιδῶς εἰς Κόρινθον ἀρχομένου τοῦ μαΐου. Ὁ δὲ ὄπλαρχηγὸς Διαμαντῆς καὶ τινες τῶν συγγενῶν καὶ πιστῶν του, φεύγοντες καὶ αὐτοὶ κακῆν κακῶς καὶ συνοδεύοντες οἱ πλείστοι τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των, ἔπασαν τὴν νύκτα εἰς τὸ ὑπὸ τὴν Μηλιᾶν πυκνὸν δάσος, “τὸ Ρουμάνι τοῦ παλατιοῦ.” Οἱ Τούρκοι καταδιώκοντές τους ἔπασαν εἰς τὸ αὐτὸ δάσος τὴν αὐτὴν νύκτα καὶ ἰχνηλάτουν· τὸσον δὲ ἐπλησίασαν τοὺς περὶ τὸν Διαμαντῆν, ὅστε ἤκούοντο αἱ λαλιαὶ καὶ τὰ πατήματά των. Τινὲς τῶν γυναικῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ Διαμαντῆ, ἐβάσταζαν ἐν ταῖς ἀγκύλαις τὰ θηλάζοντα βρέφη των· καὶ ἐπειδὴ φόβος ἦτο μὴ ἀκουσθῇ ὁ κλαυθμυρισμὸς των, καὶ ὡς ἐκ τούτου προδοθῶσι καὶ ἀπολεσθῶσι πάντες, τὰ ἐπνίξαν ὅλα.

Περιγραφή τραγικών στιγμών, μετά τη μάχη της Μηλιάς και την παράληψη του Πύργου, στο παρακεννο δάσος “το Ρουμάνι του παλατιού”, όπου κατέφυγαν καταδιωκόμενοι οι περί τον Διαμαντή, γαμπροί των Λαζαίων, Μηλιώτες κλπ. αγωνιστές.

(Σπυριδώνος Τυροκοπού, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, κεφ. ΚΘ., τόμος Β', σελ. 177)

Τρικούπης, οι Μηλιώτισσες, μεταξύ των οποίων και η γυναίκα του Διαμαντή Ν. Ολύμπιου, Μεταξιά, κόρη του άγρια δολοφονηθέντος από τον γιο του Αλή Πασά Βελή, στη Βροντού, Δήμου Λάζου, αναγκάστηκαν να πνίξουν τα νεογέννητα βρέφη τους για να μην προδοθούν από το κλάμα τους. Σύμφωνα με την προφορική Μηλιώτικη παράδοση οι επαναστάτες διέφυγαν μέσα από μια μυστική υπόγεια σήραγγα, που οδηγούσε από τον Πύργο σε παρακείμενο ρέμα, στην τοποθεσία **Κρύψη**, αφού προηγουμένως έβαλαν φωτιά και έκαψαν τον Πύργο, άποψη που υποστηρίζει και ο Σπυρίδων Τρικούπης. Το πιθανότερο όμως είναι τον ξακουστό Πύργο να τον έκαψαν οι Τούρκοι, εκδικούμενοι την ηρωική αντίσταση.

Μετά την καταστροφή της Μηλιάς και την καταστολή της εξέγερσης στη Πιερία και τη Μακεδονία, με το ολοκαύτωμα και της ηρωικής Νάουσας, και ύστερα από πολλές περιπέτειες και μύριους όσους κινδύνους οι Ολύμπιοι οπλαρχηγοί, κι ανάμεσά τους και τα τρία Λαζόπουλα με τους λιγοστούς συγγενείς τους, καθώς και πολλοί ακόμα Μηλιώτες πολεμιστές, κατόρθωσαν να

διαφύγουν στη νότια Ελλάδα, όπου και συνέχισαν ποικιλοτρόπως τον κατά των Τούρκων πόλεμο.

Αργότερα, μετά τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους, επί της βασιλείας του Όθωνος, όλοι οι πρόσφυγες Μακεδόνες εγκαταστάθηκαν στον τουρκομαχαλά της Αταλάντης Λοκρίδας, όπου και ίδρυσαν αμιγή μακεδονικό οικισμό με το συμβολικό ιστορικό όνομα Νέα Πέλλα. Από εκεί μαζί με τους άλλους Μακεδόνες πρόσφυγες πρωταγωνίστησαν στις επαναστάσεις του 1854 και 1878 στον Όλυμπο, αλλά και αργότερα στους Βαλκανικούς πολέμους.

Ο Τόλιος Λιόλιου Λάζος πέθανε στην Αταλάντη, λίγο μετά την επιστροφή του από τον Όλυμπο, όπου έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1878, μαζί με τα ανήψια του, το γιατρό Γιάννη και τον αξιωματικό Αλέξανδρο.

Ο αδερφός του, Δήμος Λ. Λάζος έζησε και αυτός στην Αταλάντη με το όνομα Δημολάζος.

Αναπαραγωγή, ηλεκτρονική επεξεργασία, διαμόρφωση και διάθεση:
Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος
Κάτω Μηλιάς Πιερίας "ΟΙ ΛΑΖΑΙΟΙ" -Γ.Μ.Χ 2011

Όταν πέθανε, το 1871 θάφτηκε στο νεκροταφείο των Μακεδόνων. Η επιτύβια πλάκα, που σήμερα βρίσκεται στο νέο νεκροταφείο Αταλάντης, γράφει:

**ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΝΤΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ ΛΙΟΛΙΟΥ ΛΑΖΟΣ
ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΟΜΟΖΥΓΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗΣ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑ
ΓΕΝΝΗΘΕΙΣ ΕΝ ΜΗΛΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ
ΜΗΝΙ ΙΟΥΛΙΩ ΤΩ 1811 ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ ΕΝ ΑΤΑΛΑΝΤΗ
ΜΗΝΙ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΩ ΤΩ 1871 ΕΤΕΙ**

Το σπίτι του διατηρούνταν μέχρι πριν λίγα χρόνια ακατοίκητο, βέβαια, και εγκαταλειμμένο. Οι δύο γιοι του, ο γιατρός Γιάννης, συντάκτης αργότερα, το 1912, ενός σημαντικότερου **"Ιστορικού σημειώματος περί Λαζαίων κλπ."** (εκδόθηκε σε βιβλίο από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Κ. Μηλιάς, το 1994) και ο αδερφός του, συνταγματάρχης του ελληνικού στρατού Αλέξανδρος, μαζί με τον ηλικιωμένο θείο τους Τόλιο, έλαβαν μέρος, όπως προαναφέρθηκε, και στην ανεπιτυχή μεν, αλλά σημαντικότερη επανάσταση του 1878 στον Όλυμπο. Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας το 1914, τα δυο αδέρφια, σε προχωρημένη ηλικία, επισκέφθηκαν τα ελεύθερα χώματα της Μακεδονίας και προσκύνησαν τη γη των πατέρων τους, στην Άνω Μηλιά.

Ο Τόλιος Γιάννη Λάζος έφτασε στο βαθμό του χιλιάρχου του ελληνικού στρατού. Στάλθηκε από τον Καποδίστρια στην Κρήτη, επικεφαλής σώματος Μακεδόνων στρατιωτών, για να βοηθήσει την εξέγερση του νησιού κατά την επανάσταση. Πέθανε πολύ νέος στην Αθήνα το 1835, αφού ευτύχησε να ιδεί ένα μικρό κομμάτι ελεύθερης ελληνικής πατρίδας.

Ο μικρότερος αδερφός του Δήμος ή Δημήτρης Γιάννη Λάζος, διασώθηκε από τον χαλασμό της οικογένειας, φιλοξενούμενος μετά το θάνατο του πατέρα του, στο πατρικό σπίτι της μητέρας του Ευανθίας Τσιρογιάννη, στον γειτονικό Άγιο Δημήτριο. Φυγαδεύτηκε κατόπιν από τους συγγενείς του στη Θεσσαλονίκη, όπου και διδάχτηκε την τέχνη του χρυσοχόου, (κοεμτζή στην τουρκική γλώσσα). Επέστρεψε αργότερα στην περιοχή των Πιερίων αλλά διάλεξε να ζήσει απόμακρα από το αρματολίκι των προγόνων του, στα Σέρβια, που παρουσίαζε τότε αξιόλογη εμπορική και οικονομική κίνηση. Έμεινε γνωστός στην κοινωνία των Σερβίων ως Δημήτρης Λάζος Κοεμτζόπουλος ή "Μπλιώτς". Απόγονοί του είναι οι Κοεμτζοπουλαίοι των Σερβίων, όπως τους περιγράφει ο αείμνηστος Κίμων Γ. Κοεμτζόπουλος στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του "Λαζαίοι του Ολύμπου και απόγονοι".

Στο Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο Αθηνών, επί της οδού Σταδίου, φυλάσσονται κάποια από τα όπλα της ξακουστής οικογένειας του τόπου μας, απόγονοί της δε βρίσκονται διασκορπισμένοι σε πολλά μέρη της Ελλάδος.

Τα όπλα των Λαζαίων

(Ιστορικό & Εθνικό Μουσείο Αθηνών στη Σταδίου)
Φωτο Φώτης Β. Φώτης, 1997)

Αναπαραγωγή, ηλεκτρονική επεξεργασία, διαμόρφωση
και διάθεση: Πολιτιστικός Σύλλογος Κ. Μηλιάς "ΟΙ ΛΑΖΑΙΟΙ", 2011

Βιογραφικό Σημείωμα

Γεννήθηκε στη Μ. Μηλιά Πιερίας, στα χρόνια της Κατοχής. Φοίτησε στο Δημ. Σχολείο Κάτω Μηλιάς και στο (παλιό) Γυμνάσιο Αρρένων Κατερίνης. Αποφοίτησε από την Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης το 1962 και εργάστηκε ως δάσκαλος στη δημόσια Α/θμια Εκπαίδευση. Ασχολήθηκε και συνεχίζει να ασχολείται με το γράψιμο και τη συλλογή ιστορικού, λαογραφικού και γλωσσολογικού υλικού της γενέτειράς του. Κείμενά του δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο. Από το 1995 είναι υπεύθυνος, συντάκτης και επιμελητής ύλης της τριμηνιαίας πολιτιστικής εφημερίδας "Τα δέοντα απ' τη Μηλιά", που εκδίδει ο Πολιτιστικός Σύλλογος "ΟΙ ΛΑΖΑΙΟΙ", του οποίου διετέλεσε επί σειρά ετών και συνεχίζει να είναι πρόεδρος. Στη διάρκεια των τελευταίων είκοσι χρόνων είχε την επιμέλεια έκδοσης των οκτώ από τις εννέα εκδόσεις του Συλλόγου, στα τρία εκ των οποίων συμμετείχε και ως εισηγητής και συγγραφέας. Το 2013 κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις της Κατερίνης "το τέταρτο" το βιβλίο του Δημοσιογραφικά Πρωτόλεια, μια σειρά χρονογραφημάτων και επίκαιρων άρθρων που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα της Κατερίνης "ΠΙΕΡΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ" στο χρονικό διάστημα Ιούλιος 1980 - Σεπτ.1981 με το ψευδώνυμο Γ. Μ. Χ. - Πιέριος. Είναι παντρεμένος με τη δασκάλα Κούλα Ν. Μαλάμου και έχει τρία παιδιά.

Δραστηριότητες ΑΔΙΣΠΟ

Παράδοση-Παραλαβή Διοικήσεως ΑΔΙΣΠΟ

Την Παρασκευή 20 Μαρτίου 2015, πραγματοποιήθηκε στην Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, η τελετή παράδοσης - παραλαβής της Διοικήσεως της Σχολής από τον Αντιναύαρχο Σπυρίδων Δημητρίου ΠΝ στον Υποστράτηγο Νικόλαο Ράμμο. Στην τελετή παρέυρέθησαν Στρατιωτικές και Πολιτικές Αρχές της πόλης.

Επίσκεψη ΥΦΕΘΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Παρασκευή 19 Ιουνίου 2015, επισκέφθηκε την Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, ο Υφυπουργός του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας Νικόλαος Τόσκας. Ακολούθησε ενημέρωση των σπουδαστών και στελεχών της ΑΔΙΣΠΟ για διάφορα επίκαιρα ζητήματα που αφορούν το χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων. Κατόπιν του απενεμήθει αναμνηστική πλακέτα από τον Διοικητή της Σχολής Υποστράτηγο Νικόλαο Ράμμο.

Επίσκεψη Αρχηγού ΓΕΕΘΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την 15η Μαΐου 2015, ο κ. Α/ΓΕΕΘΑ επισκέφθηκε το Διεθνές Σχολείο Επιχειρησιακής Σχεδίασης (ΔΙΣΕΣ) που διεξήχθη στην ΑΔΙΣΠΟ, όπου συνομίλησε με το εκπαιδευτικό προσωπικό και τους σπουδαστές αυτού. Ο κ. Α/ΓΕΕΘΑ τόνισε σε όλους την σπουδαιότητα της σύγχρονης μεθόδου της επιχειρησιακής σχεδίασης κατά την σχεδίαση και διεξαγωγή των επιχειρήσεων και επεσήμανε την αναγκαιότητα και σημασία της εμπέδωσης του διακλαδικού πνεύματος αλλά και της ολιστικής προσέγγισης της κατάστασης, στα στελέχη που συμμετέχουν ως επιτελείς σε διακλαδικά επιχειρησιακά στρατηγεία.

Σημειώνεται ότι το ΔΙΣΕΣ λειτουργεί εφέτος για πρώτη φορά και στοχεύει στην παροχή εκπαίδευσης σε αλλοδαπούς και Έλληνες ανώτερους Αξιωματικούς, πάνω στη μεθοδολογία και τα εργαλεία της επιχειρησιακής σχεδίασης ώστε να καταστούν ικανοί να λειτουργήσουν αποτελεσματικά στο πλαίσιο ενός διακλαδικού επιτελείου επιχειρησιακού επιπέδου.

Στην πρώτη εκπαιδευτική σειρά του σχολείου συμμετέχουν 14 Αξικοί από την Αίγυπτο, την Αλβανία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Κατάρ και την Κύπρο καθώς και εκπρόσωποι από τα Γενικά Επιτελεία των Κλάδων των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων.

Επίσκεψη Αρχηγού ΓΕΕΦ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Δευτέρα 22 Ιουνίου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς, Αντιστράτηγος Γεώργιος Μπασιακούλης, και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ το θέμα: “Αποστολή - Προκλήσεις ΓΕΕΦ”.

Η παραπάνω διάλεξη αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΑΔΙΣΠΟ σε θέματα Οργανωτικά, Διοικητικά και Επιχειρησιακά των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας.

Επίσκεψη Αρχηγού ΓΕΝ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Τρίτη 26 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, Αντιναύαρχος Ευάγγελος Αποστολάκης Π.Ν. και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ το θέμα: “Προκλήσεις - Επιλογές - Προοπτικές του ΓΕΝ”.

Η παραπάνω διάλεξη αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΑΔΙΣΠΟ σε θέματα Οργανωτικά, Διοικητικά και Επιχειρησιακά των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας.

Επίσκεψη Αρχηγού ΓΕΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

Τη Δευτέρα 25 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας, Αντιπύραρχος (Ι) Χρήστος Βαΐτσης, και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ το θέμα: “Προκλήσεις - Επιλογές - Προοπτικές του ΓΕΑ”.

Η παραπάνω διάλεξη αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΑΔΙΣΠΟ σε θέματα Οργανωτικά, Διοικητικά και Επιχειρησιακά των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας.

Επίσκεψη Αρχηγού ΑΤΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Παρασκευή 22 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός της Τακτικής Αεροπορίας, Αντιπύραρχος (Ι) Χρήστος Χριστοδούλου, και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ το θέμα: “Αποστολή-Οργάνωση και τις Προκλήσεις του ΑΤΑ”.

Η παραπάνω διάλεξη αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΑΔΙΣΠΟ σε θέματα Οργανωτικά, Διοικητικά και Επιχειρησιακά των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας.

Επίσκεψη Αρχηγού Στόλου στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Πέμπτη 28 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός Στόλου, Αντιναύαρχος Γεώργιος Γιακουμάκης Π.Ν. και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ το θέμα: “Αποστολή - Οργάνωση - Προοπτικές του Α.Σ.”.

Η παραπάνω διάλεξη αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΑΔΙΣΠΟ σε θέματα Οργανωτικά, Διοικητικά και Επιχειρησιακά των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας.

Επίσκεψη Αρχηγού ΠΣ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Τετάρτη 20 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός του Πυροσβεστικού Σώματος, Αντιστράτηγος Π.Σ. Βασίλειος Παπαγεωργίου, και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ την “Αποστολή - Αρμοδιότητες και την Διάρθρωση Πυροσβεστικού του Σώματος”.

Επίσκεψη Εκπροσώπου Γεν. Επιθ. ΕΛ.ΑΣ. Β. Ελλάδος στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Τετάρτη 20 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Γενικός Αστυνομικός Διευθυντής Θεσσαλονίκης, Υποστράτηγος Βασίλειος Μωυσίδης, και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ την “Αποστολή - Οργάνωση - Δομή και τις Επιχειρήσεις της ΕΛ.ΑΣ.”.

Επίσκεψη Γενικού Επιθεωρητή ΛΣ-ΕΛ.ΑΚΤ στην ΑΔΙΣΠΟ

Την Πέμπτη 21 Μαΐου 2015 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Γενικός Επιθεωρητής του Λιμενικού Σώματος - Ελληνικής Ακτοφυλακής, Υποναύαρχος Λ.Σ. Ευάγγελος Τσάντζαλος, και παρουσίασε προς τους σπουδαστές της 12ης ΕΣ την “Αποστολή - Οργάνωση - Δομή και τις Επιχειρήσεις του Λιμενικού Σώματος”.

Ημερίδα ΑΔΙΣΠΟ

Θέμα: Διαχείριση Stress Μάχης

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της 12ης Εκπαιδευτικής Σειράς, η Έδρα Διακλαδικού και Αμυντικού Προσανατολισμού (ΕΔΑΠ), διοργάνωσε την Τετάρτη 13 Μαΐου 2015, στο Αμφιθέατρο της Σχολής, Ημερίδα με θέμα: "Διαχείριση Stress Μάχης"

Στην ημερίδα συμμετείχαν ως εισηγητές οι:

- Αρχίατρος Φωτιάδης Πέτρος, με την εισήγηση "Διαχείριση Μαζικών Καταστροφών".
- Αρχίατρος Νταφούλης Παύλος, με την εισήγηση "Stress Μάχης".
- Αρχίατρος Δημέλλης Δήμος, "Stress Ειρήνης".
- Επίτατος Ντούρος Ευάγγελος, "Ανακοίνωση Δυσάρεστων Ειδήσεων".

Στη συνέχεια οι σπουδαστές χωρίστηκαν σε working groups, ανάλογα με την ειδικότητά τους, και με τη βοήθεια των εισηγητών και των εκπαιδευτών της Έδρας, ανέλυσαν ένα θεωρητικό επεισόδιο και έγινε επίλυση αποριών και συζήτηση.

Η Ημερίδα έκλεισε με ανακοίνωση των αποτελεσμάτων από εκπροσώπους των σπουδαστών και σύνοψη από τον Αρχίατρο Φωτιάδη Πέτρο.

Τα συμπεράσματα και σχετικό φωτογραφικό υλικό, στην ιστοσελίδα της Ημερίδας.

Αφορμή για την διεξαγωγή της Ημερίδας αποτέλεσε το γεγονός πως όλοι μας έχουμε την εσφαλμένη εντύπωση πως σε κάποια σύρραξη ή κρίση είναι αυτονόητο πως θα κάνουμε στο ακέραιο το καθήκον μας παραμένοντας ψύχραιμοι. Τα πράγματα όμως δεν είναι πάντα τόσο απλά. Όταν ανατρέξουμε στις πηγές, διαβάσουμε προσωπικές μαρτυρίες, ακούσουμε ανθρώπους που συμμετείχαν σε διάφορες πολεμικές αναμετρήσεις καταλαβαίνουμε πως υπάρχει και μια άλλη διάσταση στα γεγονότα. Ο ανθρώπινος παράγοντας, που πολλές φορές είναι σημαντικότερος από όλα τα άλλα και είναι αυτός που κρίνει το αποτέλεσμα.

Είναι σε όλους γνωστό - τουλάχιστον θεωρητικά - πως στο πεδίο της μάχης επικρατεί χάος και το απροσδόκητο έχει την τιμητική του. Ο φόβος έχει κυρίαρχη θέση στις ψυχές των ανθρώπων και δεν είναι λίγες φορές που ο πανικός κάνει την εμφάνισή του.

Υπό αυτό το πρίσμα, η Ημερίδα σκοπό είχε να προβληματίσει και να δώσει το έναυσμα στους σπουδαστές να προσεγγίσουν από τον καιρό της ειρήνης, ένα θέμα που σίγουρα θα αντιμετωπίσουν κάτω από συνθήκες κρίσης ή πολέμου αλλά και τις προκλήσεις που θα αντιμετωπίσουν ως διοικητές ή επιτελείς στην μετέπειτα καριέρα τους.

Εκπαιδευτική Επίσκεψη 12ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ στο Δ΄ΣΣ

Την 26 Μαρτίου 2015, πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτική επίσκεψη των Αξκών σπουδαστών, στην ΠΕ της XXV ΤΟΤ στην Ξάνθη. Κατά την εν λόγω επίσκεψη έλαβαν χώρα τα παρακάτω:

- α. Επίδειξη των οπλικών συστημάτων και μέσων ενός Μ/Κ ΤΠ και μίας ΕΜΑ.
- β. Παρακολούθηση Βολών Μεμονωμένου Άρματος και ομάδος Αρμάτων.
- γ. Παρακολούθηση ΤΑΜΣ Σ/ΙΜΑ με πραγματικά πυρά.

Εκπαιδευτική Επίσκεψη 12ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ στην 1η ΣΤΡΑΤΙΑ - ΑΤΑ

Την 2 Απριλίου 2015, πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτική επίσκεψη στην έδρα της 1ης Στρατιάς και του Αρχηγείου Τακτικής Αεροπορίας, στη Λάρισα. Οι σπουδαστές Αξιωματικοί των τριών Κλάδων ενημερώθηκαν από επιτελείς για την αποστολή των Σχηματισμών και τους τομείς των δραστηριοτήτων τους.

Επιπλέον, είχαν την ευκαιρία να επισκεφθούν το Εθνικό Κέντρο Αεροπορικών Επιχειρήσεων, την 337Μ και την 348ΜΤΑ στην 110 ΠΜ και να ενημερωθούν για το επιχειρησιακό τους έργο.

Κοινωνικό Έργο της ΑΔΙΣΠΟ

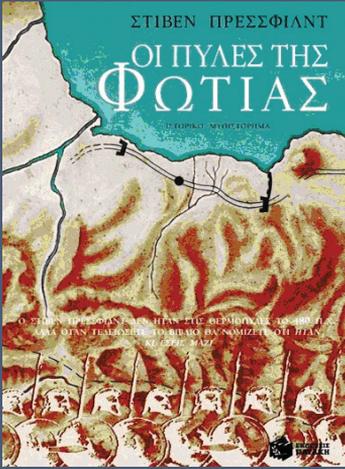
Η ΑΔΙΣΠΟ στα πλαίσια της κοινωνικής προσφοράς ήλθε σε συνεννόηση με τον Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων ΑμεΑ Ν. Κιλκίς "Βηματίζω" και προβαίνει σε συλλογή πλαστικών πωμάτων με σκοπό την ανταποδοτική ανακύκλωση, προς όφελος του Συλλόγου, συμβάλλοντας έτσι στην εξυπηρέτηση των στόχων του. Για τον σκοπό αυτό δημιούργησε σημεία συλλογής σε όλους τους χώρους εκπαίδευσης και εργασίας της Σχολής.

Ο Σύλλογος "Βηματίζω" ιδρύθηκε το 1994 στο Ν. Κιλκίς και σήμερα αριθμεί σχεδόν 200 μέλη. Έχει ως κύριο στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και της λειτουργικότητας κάθε ωφελούμενου, μέσα από την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών εκπαίδευσης, δημιουργικής απασχόλησης, φροντίδας, υποστήριξης, ψυχαγωγίας, κοινωνικοποίησης και η ευαισθητοποίηση της κοινότητας. Σημαντική επίσης είναι και η εκπαίδευση στην αυτόνομη διαβίωση και η υποστήριξη στην πορεία των ωφελουμένων προς την αυτονομία και την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνία.

Η Βιβλιοθήκη μας

Η στήλη με τις προτάσεις της βιβλιοθήκης της σχολής, επιλεγμένων μέσα από το σύνολο των τίτλων που διαθέτει.

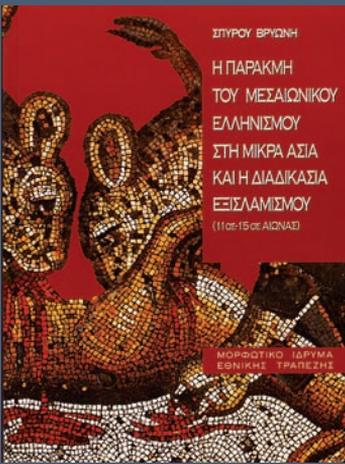

Συγγραφέας: Στίβεν Πρέσφιλντ
Τίτλος: Οι πύλες της φωτίας
Εκδόσεις: Πατάκη

Ο αμερικανός συγγραφέας Στίβεν Πρέσφιλντ γεννήθηκε το 1943 στο Τρινιτάντ, από πατέρα που υπηρετούσε στο Αμερικανικό Πολεμικό Ναυτικό. Γράφει κυρίως ιστορικά έργα της κλασικής εποχής. Ο Πρέσφιλντ έγραφε αρκετά χρόνια σενάρια για τον κινηματογράφο Το 1995 ξεχώρισε με το πρώτο του βιβλίο, το The Legend of Bagger Vance. Ζεί και εργάζεται στο Μαλιμπού της Καλιφόρνια.

Ο συγγραφέας ισορροπεί μεταξύ Ιστορίας και μυθοπλασίας. Ο κεντρικός ήρωας είναι ένα φανταστικό πρόσωπο που έζησε δίπλα στους Σπαρτιάτες και τη μάχη των Θερμοπυλών. Μέσα από το πρόσωπο αυτό ο συγγραφέας μας "ξαναγεί" στην αρχαία Σπάρτη και τον τρόπο ζωής

των Σπαρτιατών. Στη συνέχεια, "ταξιδεύουμε" στις Θερμοπύλες κι "ετοιμαζόμαστε" για την ιστορική μάχη. "Ζούμε" μαζί με τους Σπαρτιάτες πολεμιστές που δε φοβούνται και περιφρονούν τη δύναμη των Περσών. " Ένα βιβλίο - ύμνος για την αρχαία Σπάρτη και τους μοναδικούς πολεμιστές της μ' έναν πρωτότυπο κι έξυπνο τρόπο.

Συγγραφέας: Σπύρος Βρυώνης
Τίτλος: Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού
Εκδόσεις: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στις 18 Ιουλίου 1928 στην Μέμφιδα του Τεννεσί. Ειδικεύθηκε στην ελληνική κλασική φιλολογία και αρχαιολογία. Έχει μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές στο Ιστορικό τμήμα του Χάρβαρντ. Εργάστηκε ως ερευνητής στο Βυζαντινό Ινστιτούτο του Dumbarton Oaks και στο Κέντρο Μεσανατολικών σπουδών του Χάρβαρντ. Διετέλεσε διευθυντής του Κέντρου Σπουδών "Εγγύς Ανατολής" και προϊστάμενος του Κέντρου Αρμενικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Λος Άντζελες καθώς και μετακλητός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ίδρυσε το Κέντρο Ελληνικών Σπουδών στο Σακραμέντο της Καλλιφόρνιας.

Στο βιβλίο περιγράφονται και αναλύονται οι παράγοντες που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της συρρίκνωσης και παρακμής τού μικρασιατικού ελληνισμού καθώς και της παράλληλης προέλασης τού εξισλαμισμού από τον 11ο μέχρι το τέλος του 15ου αιώνα.

ΑΔΙΣΠΟ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Αποστολή ΑΔΙΣΠΟ

Αποστολή της Σχολής είναι να παρέχει διακλαδική εκπαίδευση επιχειρησιακού και στρατηγικού επιπέδου, καθώς και επιμόρφωση σε βασικά θέματα γεωπολιτικής σε ανώτερους αξιωματικούς των τριών Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) με σκοπό την προαγωγή της ικανότητάς τους στη σχεδίαση, διεύθυνση, διεξαγωγή διακλαδικών επιχειρήσεων, την κατάρτισή τους για τη στελέχωση εθνικών και συμμαχικών διακλαδικών στρατηγείων, στο εσωτερικό ή εξωτερικό και λοιπών εθνικών - συμμαχικών διεθνών θέσεων και για να τους καταστήσει ικανούς διοικητές και επιτελείς διακλαδικών στρατηγείων.

Η Σχολή λειτουργεί και ως επιστημονικός και επιτελικός φορέας στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων για θέματα διακλαδικότητας, άμυνας, ασφάλειας και γεωπολιτικής - στρατηγικής εθνικού - συμμαχικού και διεθνούς ενδιαφέροντος.

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ
Επιθεώρηση

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΕΜΟΥ
www.adispo.gr / e-mail: info@adispo.gr